
कविकुलगुरू - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह
दाखल क्र. M-2292 विषय
नाव श्रीगणेशलीला (xerox)
लेखक / लिपीकार श्रीगंगाधरशास्त्री
पृठ 58 काळ पूर्ण / अपूर्ण

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह
दाखल क्र. M-2292(क) विषय
नाव संगीतराघवम् (xerox)
लेखक / लिपीकार
पृठ 24 काळ शके- 1786 पूर्ण / अपूर्ण

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह
दाखल क्र. M-2292(ख) विषय
नाव रामप्रमोदम् (xerox)
लेखक / लिपीकार चंद्रशेखर मंगळूरकर
पृठ 33 काळ पूर्ण / अपूर्ण

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह
दाखल क्र. M-2292(ग) विषय
नाव प्रसन्नमाधवम् (xerox)
लेखक / लिपीकार श्रीगंगाधरशास्त्री
पृठ 11 काळ पूर्ण / अपूर्ण

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह
दाखल क्र. M-2292(घ) विषय
नाव हरिलीलामृतं (xerox)
लेखक / लिपीकार श्रीचंद्रशेखर मंगळूरकर
पृठ 36 काळ शके-1776 पूर्ण / अपूर्ण

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह
दाखल क्र. M-2292(च) विषय
नाव विलासगुल्लकाव्यम् (xerox)
लेखक / लिपीकार श्रीगंगाधरशास्त्री
पृठ 12 काळ पूर्ण / अपूर्ण

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह
दाखल क्र. M-2292(छ) विषय
नाव रतिकुतूहलकाव्यम् (xerox)
लेखक / लिपीकार श्रीचंद्रशेखर मंगळूरकर
पृठ 57 काळ पूर्ण / अपूर्ण

अवतारप्रयोजनमाह॥

॥श्रीगणेशाय नमः॥ श्रीकुलदेवतायै नमः॥ श्रीशंभोरंकगां नत्वा सुंदरीं भयहारिणीं॥ कुर्वे गणेशली
लायाष्टीकां विद्वन्मनोहरां॥१॥ अथ तत्र निर्विघ्नप्रबंधपरिसमाप्तये शिष्टाचारानुगतं मंगलमाचरति॥
शिवायाइति॥ गणानां प्रमथादीनां देवगणानां वा पतिः श्रीगजाननः जगत् अवतु सकलसंकटात् सं
रक्षतु इत्यन्वयः॥ कीदृशः। शिवायाः पार्वत्याः संतोषं प्रीतिं कलयितुं स्वीकर्तुं कर्तुमित्यर्थः। अनंतः अ

॥शिवायाः संतोषं कलयितुमिहानंतमहिमा शिवाद्भूतोऽस्यां कुतुककृतवेतंडवदनः॥
॥त्रिशूः कैलासाद्रौ कनकललितलीलः करतलोद्धृताद्र्योऽसिंदूरः जगदवतु द्रोणो गणपतिः॥१॥

पारः महिमा ऐश्वर्यं यस्य तथाविधो पि सन्। इह भूवलये। शिवात् शंभोः सकाशात्। अस्यां शिवायां
उद्भूतः प्रादुर्भूतः धृतावतार इत्यर्थः। अवतारस्वरूपमाह। पुनः किंविधः। कुतुकाय लोककौतुकाय कृ
तं वेतंडवदनं गजमुखं येन सः। कोयमपूर्वो बालो यो गजमुखो नरदेहश्चेति यं दृष्ट्वा लोकानां महदाश्च

र्भस्त्वदिति भावः॥ अवतारकृत्यमाह॥ करतलाभ्यां उत्थतः संहतः मोर्दं मर्दित इति वा। अभ्यासो आर्द्र
श्च पिंडीकृतः तस्मात्। सिंदूरात् सिंदूरासुरात् निमित्तात्। शोणः रक्तवर्णः। युद्धार्थमागतं सिंदूरासुरं
हत्वा करतलाभ्यां पिंडीकृत्य शुंडादंडादौ तस्य लेपनात् आरक्तरूपं धृतवानिति भावः॥ शिवयोः संतो
षमाह॥ शिशुः बालः सन् कैलासाख्ये अद्रौ। कृता ललिता रमणीया बालीला विलासो येन सः॥ शिवयोः
समीपे स्वबलक्रीडाभाषणनृत्यादिलीलां विधाय तयोः संतोषं तु तनुतात् तनुतवानिति भावः॥ मंगलं तावत्त्रि
विधं। आशीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देश इति। तदत्र त्रिविधमप्यस्तीति ज्ञातव्यं। यथा। आशीर्वादस्तु जग
दवत्विति वाक्यात्स्पष्ट एव। तस्मादेव नमस्कारो व्यज्यते। जगदवितुर्नमस्कारार्हत्वात्। अग्रतो विस्त
रेण विवक्षितायाः कथायाः संक्षेपतो निरूपणात् अवतारचरित्ररूपो वस्तुनिर्देशोपि स्फुट एव। तदे
वमत्र पद्ये त्रिविधमपि मंगलमस्तीति शिष्टाचारपरिपालनं समीचीनमिति कविसमभिप्रेतार्थमिदं मं
गलमिति तात्पर्यं॥ ३॥ श्रीः॥

भगवतः १ × विभुः अनेककार्यसमर्थः । २ शिवस्कंदसंभाषणरूपिणीं ३ स॰

॥२॥ इदानीं श्रीगणेशस्य गजाननावतारलीलां वक्तुं स्कंदपुराणांतर्गतविनायकमाहात्म्यसंबंधिनीं कथामुपन्यस्यति ॥ तत्रादौ सिंदूरासुरजन्माह ॥ कदाचिदिति ॥ कदाचित् अनिर्दिष्टकाले । आख्यातुं प्रशंसितुं योग्यं आख्येयं तादृशं चरितं सृष्टिप्रभृतिव्यापारो यस्य सः । कमलात् हरिनाभिरूपात् जनिर्जन्म यस्य सः ब्रह्मा । स्वः आत्मा आलोक्यते साक्षात्क्रियते अस्मिन्निति स्वालोकस्तस्मिन् आत्मसाक्षात्कारस्याधार

कदाचित्सत्याख्ये कमलजनिराख्येयचरितः स्वलोके स्वालोके हृतसकललोके किल ददौ ॥

विभुर्जृंभां तद्भूः सुभट इति सूनुस्तमवदत् सुरक्लांगः किं मे जनिफलमहो तात वद मां ॥२॥

णसे … वेरित्यर्थः । अतएव हृतः दूरीकृतः सकलानां लोकानां शोकः सकलः संसृतिजन्यो शोको … वा ३

…तस्मिन् ॥ यं गत्वा निखिलप्रपंचसंतापो दूरीभवतीत्यर्थः ॥ स्वः स्वकीयो यो लोकः भुवनं तस्मिन् । …

…दृतिरोषः । जृंभां आलस्यव्यंजकविकारमित्यर्थः । ददौ अकरोदिति यावत् । … ददाति … शांतदशातीता

× सत्यमित्याख्या नाम यस्य तस्मिन् । २

दैसधातोः प्रयोगदर्शनात् ॥ततः किमतआह ॥तस्याः जृंभायाः सकाशएव भवतीति तद्भूः।जृंभाजइत्य
र्थः।सिंदूरइतिनाम्नः पूर्वजृंभाजइति तन्नामापि बोध्यं।सुभटः उद्भटः शोभनो वा।शोभनत्वं चाकृत्या
न तु स्वभावेन।सुतरां रक्तान्यंगान्यवयवा यस्य सः।सूनुः पुत्रः।अर्थाद्विधेरेव।तं स्वतातं प्रमाण
मित्यर्थः।इति एवं अवदत्।कथानुसंधानलक्षणामपूर्वकं नरूः सव्वपापरस्यर्थः।इतिकिं।अहो
इति अनुमानसंबोधने।हे तात पितः मे मम जनेः जन्मनः फलं किं प्रयोजनं किमस्ति।तत् मां प्रति त्वं
वद कथय।उत्पन्नस्य पुत्रस्य पिता नामकरणपूर्वकं वैरस्थानकार्यादि निर्दिशतीति तन्मां निर्दिशत तदैव
मज्जन्मनः साफल्यं स्यादन्यथा नेति प्रश्नाभिप्रायः॥अत्रानुप्रासः शब्दालंकारः।जनुर्जननजन्मानि
जनिरित्यमरः॥शिखरिणी वृत्तं प्रथमपद्यमारभ्य पद्यषट्कं ज्ञेयं॥रसै रुद्रैश्छिन्ना यमनसभलागः
शिखरिणीतिलक्षणात्॥अत्रालंकारादिनिरूपणविस्तरो ग्रंथस्य पुराणकल्पत्वान्न क्रियते॥२॥

×तस्य पुत्रस्य वाक्यं श्रुत्वा×२

स१ ॥ कथन१

॥३॥ संप्रति अरुणरश्मिवर्त्वेपि रजोगुणप्राधान्यादविचारित्वेन स्वतेजोहानिपूर्वकं सिंदूरस्योदयमाह ॥
स इति ॥ सः अरुणः सुतस्नेहविवशः पुत्रप्रीत्या पूर्वापरानुसंधानशून्यः सन्नित्यर्थः । इमितिशेषः ॥
इति अवदत् । इति किं । हे पुत्र त्वं सुरक्तत्वात् अतिशोणवर्णत्वात् । नाम्ना सिंदूरक इति प्रसिद्धो सन् ।
सिंदूर एव सिंदूरक इति स्वार्थे कः । ततः यथेष्टं स्वेच्छया त्रैलोक्ये यत्र क्वापि वस तिष्ठ । सर्वमपि भुवनत्रं

सतद्वाक्यं श्रुत्वा ऽवददिति सुतस्नेहविवशः सुरक्तत्वात्सिंदूरक इति यथेष्टं वस पुनः ॥
यमाश्लिष्यस्य त्वा सभवतु विभूतिः स च तत भ्वलन्संदिह्यामुंकुमतिमणिराश्लिष्टुमुदितः ॥२॥

यंते निवासस्थानमेवेति भावः ॥ पुनः । त्वं यं पुमांसं स्त्रियं वा कमपि जीव मित्यर्थः । अस्थासासात् । अ

स्यनिश्रि२

संगाद्भवतिति दिनेमत्व सीदेत्येत्यर्थः ॥ अन्यथा त्रैलोक्यराजस्य तस्यानेकभोगभोक्तृत्वस्य दुर्य
दृष्टा — निरग्रंथविधापन्ने ॥ आश्लिष्यसि आलिंगनं करिष्यसि । सः जीवः विभूतिः भस्म भवतु । एवं

रे१ ॥ (दुष्प्रापवद्देयरत्नेनरजः प्र

सिंदूरस्य॥ ४ अत्र विनायकस्तेनाशयभविष्यतीति अलशापोपिज्ञेयः ४५

धानस्य ब्रह्मणो विचारित्वमुत्क्रान्तस्य तमः प्रधानस्त दिरूपत्वात्ततोप्यविचारित्वं महानर्थकारित्वं चाह । सचेति ॥ सः पितुः सकाशात्लाततनामा तत्स्यवरद्वयः सिंदूरश्च ततः पितुः संनिधानात् । चलन् गछन् सन् । प धीतिशेषः । संदिह्य पितृवाक्यं सत्यमसत्यं वेति संशयं मनसि कृत्वेत्यर्थः । अमुं ब्रह्माणं आश्लिष्टुं ता दृग्वासनया आलिंगितुं उदितः उद्युक्तो भूत् । अत्र हेतुमाह । कीदृशः । कुत्सितामतिर्येषां तेषु दुर्बुद्धी षु मणिः रत्नं श्रेष्ठः खलराज इत्यर्थः ॥ अत्रांतिमचरणे पदार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः । यित्रालिंग नो योगवाक्यार्थं प्रति कुमतिमणिरितिपदार्थस्य विशेषणद्वारा हेतुत्वात् । मतिर्मस्म निसंभदीत्यमरः ॥ ३ ॥

रूपं० अथ भीतस्य ब्रह्मणः वैकुंठगमनं [illegible]ं गजाननादतारबीजनावपति " विधात्रिति ॥ भीते तदाश्लेषा त्प्राणहानेस्त्रस्ते विधौ ब्रह्मणि । हरिपदं वैकुंठं प्रतियाते प्राप्ते सति । अक्षा हरिं चरणं शरणं गते सति । असौ संनिहितः हरिः तं विधिं । सखलं दृष्ट्वा तः सिंदूरानुयानमित्यर्थः । वीक्ष्य दृष्ट्वा । हे विधे एतत् त्वेसस भ्रमं स्वस्यलोकात् पलायनं दृष्टतः खलानुयानं चेत्यर्थः । किं किमस्तितद्वदेत्येवं जगौ उवाचेत्यर्थः ॥

सर्वेतर्यामी १

३ ॥ अथ ब्रह्मणो विरिञ्चिः [illegible]

तद्योतभावः । ननु तर्हि क्रमबलपराक्षास्यादितिचेत्तत्राह ॥ ततइति ॥ ततः करणात् त्वरतः मल्लाकात् कल्ल स

लद

४

श्लो॰ २

सः श्रुत्वा तद्वाक्यमाकर्ण्येति शेषः। तं विष्णुं प्रति निखिलं स्वदुर्दशाकारणमित्यर्थः। उवाच। तद्वाक्यं श्रुत्वा न जन्यते स एव जनः अनादिरित्यर्थः। स विष्णुः। अरिं लोकत्रयशत्रुं सिंदूरासुरं इति उवाच। इति किं। हे सिंदूर अयं अत्र लौ विप्रोस्ति। विप्राः पश्चिमबुद्धय इति वाक्याद्दाद्देवा विचारी तत्रापि वृद्धः जरया ग्रस्तत्वोदतिदिवेकः अन्योस्ति यस्त्वभयः सन् मन्निकटमागतः तस्मात्त्व वृद्धब्राह्मणमेतं मा पीडयेति भावः। ननु यद्यय

विधो भीतेयातेह रिपदमसौवीक्ष्य सखलं जगावेत किं तं स निखिल मुवाचारिं जनः॥ ३॥

अयं विप्रो वृद्धो ऽस्त्यहमिह च शांतस्तत इतो व्रज त्वं कैलासं सखलु तव तुल्यो ऽस्ति गिरिशः॥ ४॥

मीदृक् दुर्बलस्तथापि त्वां शरणमागतो ऽस्त्यतस्त्वामेवाहं प्रबलमाश्लिष्य स्वबलपरीक्षां करोमीति चेत्तत्राह॥ अहमिति। अहं च शांतः त्यक्ताभिमानः सन् इह सर्वलोकपरिच्छेदे रो अस्मि। त्यक्ताभिमानस्य सर्वतो भयेन श्रितेकांतस्य मम किं प्राबल्यं यत्र त्वया स्वबलं परीक्ष्यं स्यात्तदेवं ममापीदृशा साहाय्यपात्त्वाद्दौ रूपे क्षेवकं तव्येति भावः। ननु तर्हि क्व मे बलपरीक्षा स्यादिति चेत्तत्राह॥ तत इति॥ ततः कारणात्त्वं इतः मल्लोकात्कैलासं

नाम गिरिं प्रजगच्छ। तत्र किमत आह। सः कैलासाधीश्वरः गिरेशः ते सो गिरिशः शिवः तव तुल्यो योग्यो योद्धा
खिरवलु। न स्तराः खलु त्वं युध्यं तिगत्स्वया तेन साकं कलं परीक्षणीय मिति भावः। गूढाभिप्रायस्तु तमः प्रधानस्य
तस्य तमोगुणप्रधान निजांशाद्दुद्वालरस्य संहार चिन्तानिवासस्य प्रादिश्रृंय गं हत्वा लोक कल्याणं कर्तव्यमिति॥४॥
तत्र किमत आह। सर इति॥ अथवा कल्याम तिर्यस्य सः बुद्धिहीन इत्यर्थः। सः सिंदूरसुंदरस्य त्वं द्व वोक्तिं कल्याणीं वि

सद्रूपं कल्याणीं मधुमथनवाणीमणुमतिः समाकर्ण्याश्वर्णं खगमतितूर्णं गुणहराः।
हरिं कंसध्वंसे भवतु धिषणा तेऽनमकदाप्यहिः पीताक्षीरं सुवितरणवीरं हि ददाति॥५॥

छेकानुप्रास
अर्थान्तरन्यास

५: ध्वस्य। अंतैतस्यापि स्वांगमंडनीकृतत्वात्। मधुमथनवाणीं विष्णुवाक्यं समाकर्ण्य श्रुत्वा अतितूर्णं शीघ्रतरं गुणहराः
त्रिनेत्रस्य। गुणशब्दस्य त्रिसंख्यावाचित्वं ज्योतिषे प्रसिद्धं। यद्वा तमः प्राधान्यात् गुणेषु विषये सुदृक् हरिर्यस्य।
यद्वा। गुणं पश्यति स गुणदृक्। भक्तगुणानेव पश्यति न तु दोषानित्यर्थः। तस्य शिवस्य अश्वर्णं उपकंठं अग
मतमाप। ततः हरिः विष्णुः कं ब्रह्माणं इति कृते रक्ष उवाचेत्यर्थः। इति किं। हे ब्रह्मन् तेन वधिषणा बुद्धिः अनत्र

॥५॥

स्मिवद्ईदकरखलानांवरप्रदानतः स्वमानभंगादिकार्येइत्यर्थः।कदापिनभवतु।अत्रार्थांतरंन्यस्यति॥अहि
दिति॥अहिः सर्पः क्षीरंदुग्धंदातुः सकाशात्सीलासुतरांनिष्कपटत्वेनयद्वितरणंदानंतत्प्रवीरंदानवीरंपुरुष
मेवेत्यर्थः।दशतिदंशंकरोति।तस्मात्हे पयोदानमिवखलस्यवरदानमनुचितंतत्त्वयानकर्तव्यमितिभावः॥
अत्रानुप्रासःशब्दालंकारः॥मारुतेवेधसिब्रध्ने पुंसिकः स्वमरः [illegible] विश्राणनंवितरणमित्यमरः॥अ॥ततः

विधिःश्रुत्वानत्वातमथखलुगत्वानिजपदंयथापूर्वंसर्वंजगदिदमखर्वंस्मतनुते॥

सुतोगत्वकैलासगिरिमिहशैलाधिपसुतांसमाधिस्थेशांभावहरदतिजंभापहबलः॥६॥

किंतराह॥विधिरिति॥विधिः ब्रह्मा श्रुत्वा हरिवाक्यमितिशेषः।अथनाटकवाक्यांगीकारानंतरंतंहरिंनत्वा
प्रणम्यनिजपदंस्वलोकंगत्वाप्राप्ययथापूर्वंपूर्वसृष्टिकार्यमनतिक्रम्य।धातायथापूर्वमकल्पयदितिश्रुतेः।अखर्वंगुणगणैः श्रेष्ठंसर्वंस्थावरजंगमात्मकंइदंदृश्यमाणंश्रूयमाणंचेत्यर्थः।जगततनुतेस्मविस्तारयामासेत्यर्थः।खलुनिश्चयेवाक्यालंकारेवा।अथसिंहरासुरकृत्यमाह॥सुतइति॥जंभंजंभासुरंअपहं

शिखरिणी

९ ५

कबरीभारे इति विशेषः स्खलेत योक्तेः ३

तिनाशयतीति जंसापहः शक्रस्तमतिक्रांतं अतिजंसापहं ताह शं बलं शक्तिर्यस्य सः इत्यर्थः। सुतः अस्य पुत्रः सिंदूरः। कैलासगिरिं गत्वा। इह कैलासे। शंभोः समाधिस्थे आत्मानुभवविषयकचित्तैकाग्र्यासक्ते सति। शैलाधिपसुतां पार्वतीं शिवशक्तिमित्यर्थः। अहरतां चोरवद्बलात्स्वगृही दित्यर्थः। खर्वो ह्रस्वश्च वामनः। जंभभेदी हरिहयइत्यमरः॥६॥ शिवायाः दर्शनेन तस्य महामोहप्राप्तौ तस्याः सौंदर्यमेव कारणमभूदिति वक्तुं तां गद्येन वर्णयति। नामिति॥ सः सिंदूरः तत्र तां गिरिकुमारीं भवानीं ददर्शेत्यन्वयः॥

स८५

॥गद्यं॥ सतामति विकसि[illegible]तमृदुलकमलकोमलदलविशाललोचनजनितकटाक्षबाणविदारितकामारिहृतकमलां॥ विकसितमुखकमलां॥

कीदृशीं। अतिविकसितं स्फारप्रफुल्लं यत् मृदुलकमलं तस्य दलेद्व[illegible]विशाले ये लोचने ताभ्यां जनिताः उत्पादिताः ये कटाक्षबाणाः तैः विदारितं क्षोभितं कामारेः मदनदाहकस्यापि शिवस्य हृदेव कमलं यया सा तां॥ पुनः ० विकसितं सुप्रसन्नं मुखमेव कमलं यस्याः सा तां॥ सदैव प्रसादसुमुखीमित्यर्थः॥

गणे॰ टी॰

पुनः॰॥१

द्वितो १ 99

स॰

॥६॥

उत्तुंगौ उन्नतौ मांसलौ पुष्टौ वर्तुलौ गोलाकृती निबिडौ परस्परं संलग्नावित्यर्थः। एवंविशेषणद्वयविशिष्टौ यौ कुचावेव कलशौ कुंभौ ताभ्यां पराजितानि सकलानि कंदुकादीन्युपमानवस्तूनि यया तां॥ पु॰॥ कुंकुमेन केशरेण सौभाग्यभूषणेन वा सुशोभितं मस्तकं यस्याः सा तां॥ पु॰॥ भ्रमंतः ये अलिनिकराः भृंगपुंजाः तैः शोभमानानि यानि नीलकुंतलधम्मिल्ले संलग्नानि च तानि विकसितजातीकुसुममालाकेतकपत्राणि च तेषां सुगंधेन परिपूरितं सर्वतो व्याप्तं दिगंतरालं यया सा तां॥ पु॰॥ सक

सा॰३

टि॰५

॥उत्तुंगमांसलवर्तुलनिबिडकुचकलशपराजितसकलकंदुकाद्युपमानवस्तुकां॥ कुंकुमसुशोभितमस्तकां॥ भ्रमदलिनिकरशोभमाननीलकुंतलधम्मिल्लसंलग्नविकसितजातीकुसुममालाकेतकपत्रसुगंधपरिपूरितदिगंतरालां॥ सकलजगन्मंडलपालां॥ विविधचंद्रकांतशिलापतितस्वीयप्रतिबिंबजनितान्यस्त्रीभ्रमां॥ सुरतजनितकामां॥

लजगन्मंडलं ब्रह्मांडं पालयति सा तां॥ पु॰॥ विविधचंद्रकांतशिलासु पतितैः स्वीयप्रतिबिंबैः जनितः अन्यस्त्रीविषयकः भ्रमः शंका यस्याः सा तां॥ पु॰॥ सुरते जनितः कामो यया सा तां। प्रधानां कामराजशक्तिमित्यर्थः॥ ॥६॥

पु० ॥ कांचीनूपुरांगदस्वर्णकंकणानांयोरणत्कारः । निखिलमणिभूषणानांयोझणत्कारः । ताभ्यांचकिताः किमिदमितिक्षुब्धाः याः सुरांगनाः ताभिः विलोकितंकौतुकं शृंगारकुतूहलंयस्याः सातां । पुं० कृतानिकौतुकानिजगदुद्भवस्थितिप्रलयादीनिययासातां ॥ पु० स्वीयंशशलांछनश्चंद्रस्तद्वद्भासमानंयन्मुखं । श शलांछनशब्देन मुखस्यकस्तूरीबिंदुयुक्तत्वंद्योत्यते । तच्चकपोलौचकुचौच एते षांसमाहारः स्वीय शशलांछनभासमान मुखकपोलकुचंतत्रविराजितायापत्रलतापत्रवल्लीतया करलतायांहस्तवल्ल्यां
॥ कांचीनूपुरांगदस्वर्णकंकणरणत्कारनिखिलमणिभूषणझणत्कारचकितसुरांगनावि लोकितकौतुकां ॥ कृतकौतुकां ॥ स्वीयशशलांछनभासमानमुखकपोलकुचविराजितपत्रल ताकरलतालसदालक्तकविलसित[illegible]कांतिसमूहां ॥ वीक्षितचकितमृगीसमूहां ॥ निजकोमला लसलसच्छरीरलतालिंगनहृतश्रीशंकरमदनबाधां ॥ क्षमि[illegible]तनिजापराधां ॥ तत्रातिसुकुमारीं
शरीर ३
लसन्शोभमानःयः आलक्तः तेनचविलसितः शरीरकांतिसमूहोयस्याः सातां । पु० । वीक्षितेन चकितः मृगीसमूहोयस्याः सातां । पु० । निजास्वाकोमलाअलसेनलसंतीयाशरीरलतातस्याः आलिंगनेनहृताश्रीशंकरस्यमदनबाधाययासातां । पु० । क्षमिताः क्षमाविषयीकृताः निजानां अपराधाः ययासातां । पु० । अतिसुकुमारीं

अतिसुकुमारीं दृष्टां ॥ ८ ॥
विहितस्मायाणकीमकाक्षिस्ये ॥

॥८॥

ततः किमत आह ॥ [illegible] ॥ तेम प्रमथादयः गणाः हे श्रीति हिरे तस्मिन् द्विषि प्राप्ते सिंदूरे गिरिजां [illegible] चक्र वेष्ट्यां प्रमय्य गृहीता १
जति गच्छति सति । समाधिं इतं ध्यानस्थं स्वं स्वकीयं नाथं स्वामिनं शिवं प्रति इदं [illegible] सिंदूरेण गिरिजाहरणं बुबुः
निवेदयामासुः । ततः हरः ध्यानं विसृज्य तत्क्षणं रिपुं सिंदूरं प्रति आप तत्समीपं आगतवान् इत्यर्थः ॥ अथ शिवद
र्शनानंतरं सः सिंदूरः शिवां पार्वतीं अधः [illegible] तानेऽदेशाग्रे विहाय [illegible] शिवेन सह रणं युद्धं चकार

वेष्ट्यां प्रगृह्य १ [illegible] गिरिजां व्रजति द्विषि संनाथं समाधिरतं प्रबुबुरिदं गणास्ते ॥ ध्यानं विसृज्य रिपुमाप हरो
विहाय सोऽधः शिवामथ चकार रणं शिवेन ॥ ८ ॥ तत्रागतो हरिरसुं निजगाद राज्ञं संमोहयन् द्विजतनुः
परमं सुतीक्ष्णं ॥ मध्ये निधाय कुरु युद्धमनेन यस्य शाक्तेजयः स लभतां शुभलोचनानीं ॥ ९ ॥ ३ ॥ ९ ॥

कृतवान् ॥ अत्र यद्यपि स्कांदे शिवायाः अधो विसर्जनं नोक्तं तथापि तयास हितस्य युद्धकरणे अयोग्यत्वात् पराजया
नंतरं तां विनैव निर्गमनाच्च विहाय सोऽधः शिवामित्युक्तं भिन्न विरोधः ॥ द्वि द्विपक्षाहिनामित्रेऽसमरः । वसंततिल
कावृत्तं ॥ ज्ञेया वसंततिलका तभजा जगौ ग इति लक्षणात् ॥ ८ ॥ अथ तादृशं शिवयोः संकटं दूरीकर्तुं विनायक
स्वाहं निष्पतीति विधिवाचं सत्यां कर्तुं गजाननाय गजाननावतारं धर्तुं स्वभक्तानां कल्याणं कर्तुं भगवान् द्विजरूपे

निजगाद।हेसिंदूरत्वंमदीयमितिशेषः २ आगतःप्रातः १

णतत्राविर्बभाबित्याह ॥तेनेति॥तत्रतयोः युद्धायाश्रयेकैलासेइत्यर्थः।द्विजस्येवतनुर्मूर्तिर्यस्यब्राह्मणवेषधारीत्यर्थः।
हरतिपापानिसंकटानिशत्रुकुलानीतिवाहरिःपरमात्मातस्यसत्वगुणावतारोभगवान्विष्णुः।अमुंसिंदूरनामानंशत्रुं
संमोहयन्सन्नेसुतरांतीक्ष्णंतिग्मंपरशुंअभिविष्यअज्ञाननावतारविलंरस्त्रमित्यर्थोगोप्यः।युवयोरितिशेषः।मध्येनि
धायअनेनशिवेनसहयुद्धंकुरु।ततःकिंफलमितितत्राह॥यस्यनवशिवस्यवाजयःस्यात्सःसुबलःप्रतापवा
न्मृडस्येयंमृडानीतांशिवशक्तिंलभतांप्राप्नोतुवैनिश्चये॥यदिसासारनयोर्युद्धंभविष्यतितर्हिअनलदस्यसत्वा
च्छिवोपिताहगालिंगनेनभस्मसाद्भविष्यतीतिविचिंत्यभगवतातंसंमोह्यउभयोर्मध्येपरशुर्निहितइतिभावः।किंच।
मृडानीमितिपदेनतावदिदंनवभागःकिंतुमृडस्येवेतिगूढाभिप्रायः।अपिच।सिंदूराच्छिवबलमधिकतरमिति
तथापितस्यतादृग्वरेणोन्मत्तत्वात्देवतस्यबलंपरशुनापराहत्ययस्यजयः[illegible]मृडानींलभतामितिप्रभोःसत्यैव
वाणीनिर्गतेतिभावः॥यद्यपिस्कांदेविनायकंचतुर्बाहुमित्यारभ्यपार्वतीपश्यतिस्मतमित्यादिपूर्वापरवाक्यैर्योविघ्नोर्द्धो
तत्र्विनर्त्तितत्थापिनानावतारबीजभूतंभगवंतमुद्दिश्यहरिविष्णु[illegible]च्युतादिसंज्ञाज्ञेयाः।गाणेशास्तुविघ्नोर्नामापिनग्टह्णं
तीतिचेत्कोव[illegible]मभिप्रायइतिवयंनविद्मः।ब्राह्मणःसंकटंदूरीकृतवतएवभगवतःशिवसंकटहरणपूर्वकंजगत्संक
शिवायमृडानीदानात् ८

सम्मोहनाय ३

रघु-टी-

॥टी॥

मतं॰२

मथ सिंहूरपरासव पूर्वकं रिवानुग्रहमाह॥ तथेति॥ हे विभो सिंदूरे तथा॰तानि नवदाढानि सर्थः। कतव ति सति। मध्ये परस्य ॰स्थापयति सतीत्यर्थः। द्वयेति बसिंहूस्योर्द्वंद्वे सरभसंसदे यं यथा स्यात्तथा गजयोर्द्वये द्वव अधिकं असंलंयु स्यतीति युत्पतत्तस्मिन्‌ युसंकुर्वतिसति। मध्येकुड्यादिव्यवधानेन यथा गजद्वयं युध्यति तथा द्वंद्वयुद्धमाचरतिस तीत्यर्थः। ततः ॰रूपा शिरवा अग्रं यस्य तस्मिन्‌ शिखेति स्याग्रधारे परस्वादिसर्थः। एवं समीपतरवर्तिनं सिंहूरं स्कंदं ति छिंनत्ती सा स्कंदतत्तस्मिन्‌। तमेव छिंदति सतीत्यर्थः। ततोपि। स्खलत्॰ तनुबलं ॰रवलं यस्य तस्मिन्‌।

तथा॰नवति द्विविभ शिखए नमास्कंदति द्वयेसरभसंगजद्वयरवाधिकं युत्सति॥

स्खलत्तनुबले खले च॰लज्जया श्रीप्रभुः प्रदर्श्य निजमा॰दनुजगादत द्विदितः॥१०॥

टी। तनुश्च बलं च तनुबले स्खलती भ्रश्यमाने तनुबले यस्य तस्मिन्‌। खले॰लज्जया चलति पलायमाने सति। मम पराजय॰ ज्ञानी ॰त्तीति लज्जया निर्गम्य॰ विद्याते सतीत्यर्थः। श्रियः प्रभुः श्रीयुक्ते जगन्नियंता वा श्रीप्रभुर्भगवान्‌ ताभ्यां॰ द्वितः। कस्त्वमीदृक्स्वरूपे॰ रूपेणागतोसीति प्रार्थना पूर्वकं नमस्कृतः सन्‌। निजं विना॰ यक स्वरूप मालां प्रदर्श्य दर्शयित्वा अनुजगाद समनंतरमेवाब्रवीदित्यर्थः। उपमालंकारः। रभसो वेगहर्षयोरित्यमरः॥

मादरास्व
॰रपूर्वकं

नं ५

१५ ॥टी॥

श्रीलक्षणर्षे   स्पष्टं यथास्यात्तथा॰ पु१

सम्प्रतिप्रभोः प्रसादवाक्यमाह ॥ अस्मादिति । हे पार्वती परमेश्वरी अहं अस्मात्स्वबालयुवयोः कष्टं संकटं अवलोक्य
द्विजलस्यनटनार्त्वेवधारणाद्धित्यर्थः । तत्कष्टं विघट्य दूरीकृत्य सद्यः संप्रति तुष्टः प्रसन्नोऽस्मि । तस्मात् युवां
इष्टं प्रियं वरं वरयतं याचतं । इत्थं इति अच्युते स्वानंदारस्थे तते भगवति वदति सति अंबा जगज्जननी हृष्टा हर्षयु
क्ता सती तं प्रभुं इत्थं वदति स्म उवाच । यद्यपि द्वयोर्वरप्रार्थना त्वत्कृता तथापि द्वयोर्देहि देया इदं वा वदति स्मेत्यर्थः ॥११॥

अस्मात्स्वबालयुवयोरवलोक्य कष्टं स्पष्टं द्विजलनटनाद्विघट्य सद्यः । तुष्टोस्म्यहं वरयतं वरमि
त्यंबाऽच्युते वदतितं वदति स्म हृष्टा ॥११॥ यदि वरद ददासि दीनबंधो वरमिह भक्तदयासु
धैकसिंधो ॥ मदुदरजनिमेत्य देवशत्रुं जहि विपुलान्यपि लोकसंकटानि ॥१२॥ ॥१२॥

अंबा ... प्रार्थनावाक्यमाह ॥ यदीति ॥ भक्तेषु विषये या दया सैव सुधा अमृतं तस्याः एकसिंधुः साधारण
समुद्रस्तत्सं[illegible]बुद्धिः । हे भक्तदयासुधैकसिंधो हे दीनबंधो अनाथनाथ हे वरद त्वं यदि वरं ददासि तर्हि इह
अस्मिन् लोके मदुदरजनिं मम उदरात् जन्म एत्य प्राप्य गृहीत्वेत्यर्थः । देवशत्रुं । देवानामपि शत्रुं किमुतान्येषामि
ति भावः । सिंदूरं जहि संहर । तथा । विपुलानि बहूनि लोकानां संकटान्यपि जहि । सिंदूरवधानंतरं तथानिपिनष्ट

मम स्मरणादिना संकटं सत्यसारणाशिशिर
कं ॥ अजुक्षिणुगुरेकुकौ ८ कारयुशि
कजौजगणाः अनुक्षिणुतालितक्षणा ॥ १
विपत्ताशक्तं ॥१२॥ ॥१२॥ ॥१३॥

लि
२
पुष्पिताग्रा

अतः किमत आह ॥ अंगीकृतेति ॥ सः परमेश्वरः मत् दिकावार्तां अंगीकृतथा क्लिति अंगीकृतस्य स्वीकृतस्य गिरि
जया अपर्वतिः शुचिः सन् अंतर्दधे अंतर्हितो ऽभूत् ततः सांबः अंबा गिरिशः शिवः स्वाल यां निजमंदिरं स्व
स्वआयतनमंदिरे संगेन निजभक्तकल्याणं ततः पुत्रतामेव उत्सवं तां विदध्ये कृतवान् । अथवाह पुत्सवानंतरं
गौरी पार्वती हंसीः स्वा अरुणत् अति गुणं अधिकगुणं गुणातिशयं तं गर्भं आदधे तां भारवंती सती नितांतं अधिकं
अंगीकृतसतये तिदिगिरिजया सोऽथ चितोऽनंतर्धि सांबः स्वालयमेत्य तत्र विदधे स्कंदसवं मंगलं ॥
गौरी गर्भमथाऽऽदधे तति गुणं हंसो नितांतं बभौ स्वातीमेघजलं पादमतुल्यमिव सामुक्तामणिं शुक्तिका ॥१३॥
इति श्री गंगाधरविरचितायां गंगेशलीलाख्यां वरप्रसादो नाम प्रथमोल्लासः ॥१॥ ॥श्रीरस्तु॥ १
यथा शुभ्रे । केव । स्वातीनक्षत्रे योऽमेघजलः मेघरजः ॥ तस्मात् अमूल्यं स्वच्छतीनं मुक्तेवमणिस्तं धारयंतीसा
प्रसिद्धा शुक्तिकेवेति पूर्णोपमा ॥ अत्र किंचिदधिकं वर्णितमुपिलम्बु सदि शोभितिहेयं । काविलालंकारत्वात् ।
अधिकं अविष्टंन तुल्यस्यानिरिति न्यायात् ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ वैराज्योतोगादिसमरजय इत्यतः क्षणात् ॥
॥इति श्री सकलगणेशलीलाटीकायां विद्वन्मनोहराभिधायां प्रथमोल्लासः ॥१॥ श्रीगणेशार्पणमस्तु ॥ ॥श्रीः॥

ता॰ ३ स्व॰ २

॥श्रीगणेशायनमः॥ अथद्वितीयोल्लासः प्रारभ्यते ॥ पूर्वोल्लासे गर्भप्राप्तिरुक्ता संप्रति गर्भशोभावर्णनपूर्वकं दोहदपरिपूरणप्रसंगं वर्णयति ॥ अथेति ॥ अथ गर्भधारणानंतरं सः शिवः । गिरेः हिमालयस्य किशोरीं कन्यां पार्वतीं त्यक्ताः विसृष्टाः शृंगारस्य रसस्य लीलाः विलासाः मुखमंडनपत्ररचनादयो यया तत्रोदासीनामित्यर्थः । पुनः दिनस्य मुखे प्रभाते यः शशी चंद्रः तद्वत् वल्क्षं मुखं यस्यास्तां । पांडुरमुखकांतिमित्यर्थः । अथ पंचमवेलाताः रेक्तलक्षणं प्रभातमत्र ज्ञेयं । अतएव । गर्भिणीं गर्भवतीं संवेविंत्य सम्यङ् विलसदिति एवं च अवदत् ब्रवीत् ॥

अथ सगिरिकिशोरीं त्यक्तशृंगारलीलां दिनमुखशशिवल्क्षां गर्भिणीं संविचिंत्य ॥

अवददिति नखिलं ब्रूहि यद्दोहदं ते दयितगिरमुवाचाऽऽकर्ण्य साऽरण्यवासं ॥ ७ ॥

इति किं । हे सखि इ[illegible] तेनाः संबोधनं । यत् ते तव दोहदं गर्भिण्यभिलाषोऽस्ति । तत् त्वं मां ब्रूहि । सा पार्वती दयितस्य प्रियस्य गीः वाक् तां आकर्ण्य श्रुत्वा अरण्यवासं तद्रूपं दोहदमुवाच । अरण्यवासः कार्य इति मे दोहदमस्तीत्यब्रवीदित्यर्थः । अत्र स्वभावोक्तिरलंकारः । स्वभावोक्तिरसौ चारुयथावद्वस्तुवर्णनमित्युक्तेः ॥ दयितं वल्लभं प्रियमित्यमरः । मालिनी वृत्तं । ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैरिति लक्षणात् ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥

गर्भिणीति
[illegible]स्वभावोक्ता
नद्वर्णमाह

९८

अथ दोहदपरिपूरणार्थं पर्यलीकाननगमनमाह ॥ शंभुः कल्याणं ददातीत्यर्थः । आनंदेन कंदलितं पुलकं तदुत्पत्तिर्यस्य सः । तद्वाक्यश्रवणादानंदयुक्तः सन्नित्यर्थः । शिवां गौरीं वृषभं नंदिकेश्वरमिति यावत् । अधि रोप्य आरोह्य स्थापयित्वेत्यर्थः । गणैः प्रमथादिभिः सह । धरित्रीं पृथ्वीं भ्रमयन् जगाम । गत्वा च किमकरोदि त्यत आह । उदिति । तत्तद्देशेषु पर्वतेषु गिरयः तेषु यत्काननं । आत्मनः अभिप्रायेण एकवचनं । काननानीत्यर्थः । आ प्रदर्श्य । तस्यै दर्शयित्वा । तस्याः मनसीदं प्रियं च ज्ञात्वा । ततः पर्यलिकां एतन्नामकं वनमित्यर्थः । जगाम ॥

शंभुर्गणैः सह शिवामधिरोप्य गावमानंदकंदलितहृलयो धरित्रीं ॥ तत्तद्देशगिरिकाननमा

प्रदर्श्य ज्ञात्वा तदभीष्टमिति पर्यलिकां जगाम ॥ ३ ॥ अथ विंशल्ये पर्यलीकाननमिति दीर्घपाठस्तथापि

पर्यलिः कल्पयोऽष्टमरः अस्यां सा पर्यलिः पर्यलिरेव पर्यलिकामिति वृत्तस्थानदोषः । गौरादित्वे नडीवर्धते इति

वसंततिलका वृत्तम् २

विश्वः ॥ ३ ॥ तस्याः शिवत्वेन शोभाधिक्यमेव कारणत्वेन वर्णयति ॥ अनेकैरिति ॥ सा पार्वती पर्यलिवनमपश्य दित्यन्वयः । कीदृशं । प्रशांतैः सतः श्रमणः शक्तैः मणिजुष्टं सेवितं सदृक्सभाग्रेषु निर्वं प्रशांतैः निर्वैरैः अनेकैः

तिति सावधिः ॥ ४

नानाजातिविशिष्टैः अरण्यभवैः आरण्यकैः पशुभिः मृगादिभिः अभिजुष्टं। निर्वैरान्योन्यस्पर्धिसत्वमित्यर्थः।
पुनः। प्राप्तामोदैः प्राप्तानंदैः स्त्रीनरैः नारीनरैः अभिजुष्टं गृहमिव प्राप्तामोदैः प्राप्ततिनिर्हारिगंधैः व्रततितरुभिः
वल्लीवृक्षैः अभिजुष्टं। अतिसुरभिव्रततितरुवृंदमित्यर्थः। पुनः। सशब्दैः श्रुतिस्मृतिसंबंधिसूक्तानुवाकादिशब्द
विशिष्टैः गुरूणां अध्यापकानां छात्राणां शिष्याणां च निवहैः समूहैः अभिजुष्टं मठं विद्यालयमिव सशब्दैः
कूजितगुंजारवादिशब्दविशिष्टैः पतगाः पक्षिणः मधुपाः भ्रमराश्च तैः अभिजुष्टं। पक्षिभृंगनादनादितमित्यर्थः।

अनेकैरारण्यैः पशुभिरभिजुष्टं सदृश्यं गतैः सद्भिः व्रततितरुभिः स्त्रीनरैरिव॥ गृहं प्राप्तामोदै
र्मठमिव गुरुछात्रनिवहैः सशब्दैः सापत्यपतगमधुपैः पर्यलि वनं॥३॥ यत्रालिभिर्मंजुगुंजारवै
राराविनं बहु॥ यथा कंकणनिक्वाणैरालीभी राजमंदिरं॥४॥ अत्र विरोधे पि परानांह्यर्थ ता...

मनिनोपमालंकारः॥ वृंदं ति स्त्रिलिंगा। वल्लीतु व्रततिः। प्रमोदामोदसंमदाः॥ आमोदः सोति निर्हारी। मठश्छात्रादि
निलयः॥ इत्यमरः॥ शिखरिणीवृत्तं॥३॥ पुनर्वर्णनमाह॥ यत्रेति। चकिंच। यत्वनं अलिभिः भृंगैः मंजुभिः गुंजारवैर्बहु
स्फारं तथा आराविनं सशब्दं कृतं। तथा कथं। आलीभिः नृपप्रियासखीभिः कंकणनिक्वाणैः राजमंदिरं यथा। तद्वत् यदिति
पूर्वेणान्वयः उपमालंकारः॥ वृत्तमनुष्टुप्॥४॥ ॥४॥ ॥४॥

ण३

मंजुलैः॥२

॥२०॥ अथ तत्र शिवो निवासमकरोदित्याह ॥ इदमिति ॥ हे प्रभो स्वामिन् इदं पदं आश्रमस्थानं मम मुदं हर्षं वितनुते करोतीत्यर्थः । नग्नादि । तेन वसंमतिं अनुज्ञां अदः अनुसृत्य अहं इह अस्मिन् वने वसामि वासं करोमि । इदं वनं तुमनःप्रीतिजनकमस्ति परं तु यदि तवाज्ञा स्यात्तर्हि अत्र वसामि इति अयोक्तिरिति भावः । सः शिवः इति एवं तथा शिवया नुतः प्रार्थितः सन् तदा सहस्रखगणानां मंडल्या वृंदेन मंडितः । कृतः मंडपः निवासार्थं निवसः । तादृग्भूत उवास वासं कृतवानित्यर्थः ॥ क इव । ग्रहैः अश्व्यादिभिर्मंडितः संज्ञयाख्यस्त्रिया सह खे गगने निश्चलः स्थिरः दिवामणिः सूर्य इव ॥ यत्राप्रकृतपदार्थस्योपमानदानादप्युपमेति प्रांचः । नवीनास्तु असदर्थप्रतिपादनमुखेनेति सामान्यलक्षणानुकूलेति वदंति । पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्माघ्रमरः । मंडपोऽस्त्री जनाश्रय इति च । पृथ्वीछंदः ॥५॥ अथ पार्वतीपरमेश्वरनिवासात्तद्वनमतिशोभामुवाहेत्याह गद्येन ॥ श्रीमदिति ॥ महीपर्यंति

इदं मम मुदं पदं वितनुतेऽनुते संमतिं वसाम्यहमिह प्रभो स इति तन्नुतसंस्तया ॥
उवास कृतमंडपः खगणमंडलीमंडितो ग्रहैः सह दिवामणिः ख इव निश्चलः संज्ञया ॥५॥

या १

काननभूमिः श्रीमान् यः शंकर सार्वभौमः तस्य सेना सेव रराज शुशुभे इत्यन्वयः॥ सेनात्वे नोत्प्रेक्षणे हेतुगर्भा णि विशेषनानि ज्ञेयानि॥ कीदृशी। श्रीमंति शोभावंति च्वतानि विमलानि प्रफुल्लानि च तादृशानि कमलानि पद्मानि येषु तानि कमलानि जलानि येषु तादृशानि यानि सकलसरोवराणि तेषु यानि प्रवराणि अत्युत्कृष्ट सरोवराणी त्यर्थः। तेषु विहरंतः क्रीडंतः ये अतिमत्तमातंगैः समदगजश्रेष्ठाः गजेंद्रा इत्यर्थः। तेषां गंडैः खंडिताः घर्षिताः

प्रवराः ४

ये बहुदलदंडाः तैः शोभमाना ये अचलाः गिरयः तैः मंडिता शोभिता। पुनः०॥ विविधानां रसालादीनां वृक्षाणां

॥श्रीमद्विमलकमलकमलसकलसरोवरप्रवरनिहरदतिमत्तमातंगप्रवरगंडखंडितबहुदलदंड शोभमानाचलमंडिता॥ विविधरसालबकुलकेतकजंबीरजंबूपनसलिकुचनालिकेरीकदली खर्जूरीसर्जपलाशादिर्पलाशिखंडनिबिडनीलकंठमयूरपिककाकशुकसारिकाकलविं कादिबहुलपक्षिसंघातकृतबहुविचित्रमंजुध्वनिचकितनवयौवनानयनकटाक्षबाणविकल सकलकामिजना॥मदालसलसद्बहुतरुणजना॥नवबालसूर्यकिरणविराजितेंद्रगोपरक्तवर्णीकृता॥

अन्योन्य खंडेषु निबिडाः घनाः ये नीलकंठादि पक्षिगणसंघाताः समूहाः तैः कृतैः बहुविचित्रमंजुध्वनिभिश्चकितानां नव संघट्टनेन। यौवनानां तरुणीनां नयनकटाक्षबाणैः विकलाः सकलकामिनां जनाः समूहः यस्यां सा। पुनः० मरालसेनलसं

गतैः शोभिताः बहुतरुणजना: यस्यां सा पुनः। नवबालसूर्यबिंबैः जितैः इंद्रगोपैः रक्तवर्णीकृता॥

ही कारपत्र आजनाचित १० स्कंधाचित २० अध्याय आली आ१.

पुनः। छत्राकारैः दिग्विदुकैः छत्राकारैः द्वैः कृत्रिमा छत्रविशिष्टा। पुनः। बकुलानां दंडुकादीनां वनप
रूनां संघैः कोटैः राजैर्युता। पुनः। चमरीणां पुच्छान्येव कृत्वेरं चाकराणि ते राजता व्याप्ता। पुनः। रंभादिपाद
पाएव सुरंगोसित पताकाः ताभिर्युता। अत्र तत्तद्भूसमद्धिवन पसुनामपर्यायज्ञानार्थं कोशादिभिः लक्ष्या
न्न लिख्यते। अलंकारसुरूप कोत्खचितोत्प्रेक्षासंकरः कोऽपि यः। कर्दुकीटादीनां वर्णनं तु श्रीशंकरमान्य
रात्सर्वत्र शोभायाः एकदेशवर्तमानत्वान्नैव हीयत इति सर्वं निर्दोषं ॥ ६ ॥ तत्र सर्वे ग्रामपिताम्यरक्षादृशिमेवाह॥

छत्राकादिबकुलछत्राकारतृणछन्निता॥ बकुलजंबुकाकलूकसिंहशार्दूलवनमहिषरुरुकरादिसं
घकृतशब्दयुता॥ चमरीपुच्छरुचिरचामराद्दता॥ रंभादिपादपसुरंगोसितपताकायुता॥ श्रीमच्छं
करसार्वभौमसेनेव मही रराज ॥ ६ ॥

त्रैलोक्येति ॥ नवानि यानि दलानि पत्राणि च फलानि सस्यानि च स
पुष्पाणि सम्यक् प्रसूनानि च यत्रैः हृष्यति हर्षं आप्नोति प्रफुल्लगात्रं जातीति यावत्। नाहकत्कनंतस्य। त्रै
लोक्येन स्वर्गमर्त्यपातालवासिभिरित्यर्थः। आलोक्यते सा त्रैलोक्यालोक्या सा च सा लक्ष्मीः संपत्त्वतया कृतेत्यर्थः॥

निजरिपोः सिंदूरस्य हरणे संहारे ३

एवं मोदापि पर्यङ्किकापि। शिवस्य युक्ता योगः। अत्यंतं यावत् ऋद्धिः दासीनां। अभियोः प्राप्। एवं प्रकारेण पार्षदा नां गणानां प्रीतिः मोदापि सती अत्यंत ऋद्धिं आसियो। गौर्याः भवान्याः कांतिः युगलो हेतोः मोदापि सती अत्यंत ऋद्धिं प्राप्सियो। अमरगणां देवानां लालसा अतिशयात् मोदापि सती अत्यंत ऋद्धिं आसियो। गर्भस्य अंतः अत्यंतरेया श्रीतास्य मूर्तिः साच। सितेषु कूपसे रालीन अंदुस्य मूर्तिरि मोदापि अत्यंत ऋद्धिमभि ययो। इत्थं एवं प्रकारेण एवं मामपि उदयाधिक्योत्साहत्वमासीत्। अहो भाग्यं पर्यङ्किकाया इति भावः॥ स्वर्ग

त्रैलोक्यालोक्यलस्यानवद्यफलस्तुष्यस्य हनस्य मोदात् अत्यंत ऋद्धिं शिवयुगभियोः पार्षदश्री लिरेवं॥ गर्भात् गौर्याश्च कांतिर्निजरिपुहरणे लालसा चामरणां गर्भान्तः श्रीशम्मूर्तिः सितइवराशिन त्रिसमुत्साहत्वमासीत्॥ ७॥ अथाङ्गके सहिपिनं विभिंदन् कश्चिद् जो मंडपमावभंज॥ ध्यानप्रसक्तो गिरिशः स गौर्या प्रबोधितस्तं सविधे ददर्श॥ ८॥ रावृत्तं॥ स्रग्धराम्रौ भ्नौ यो त्रयेण त्रिः सप्तकादतिलक्षणात्॥ ७॥

भगवतः १ अथ गजस्यागमनं पर्यंकदीजाहतां गजासुरवधकथामाह॥ अथेति॥ अथ तत्र वासानंतरं उच्चकैः उन्नतः कश्चित् दं गजः मतः पर्यङ्किकां। विरोधेण भिनत्ति इति विभिंदन् मंडपं शिवस्य स्वर्थः आवभंज दिध्वंसयामास। तदा ध्यानप्रसक्तो गिरिशः शिवस्तु गौर्या प्रबोधितो ज्ञापितः सन् तं गजं सविधे समीपे ददर्श। उपजातिवृत्तं॥ इन्द्रवज्रोपेंद्र वज्राचरणत्वात्॥ ८॥

गजासुरवधः

तद्वीक्षणेन शिवस्य क्रोधमाह ॥ मदेति ॥ चंड्याः ईशः पतिः अत एव सः शिवः मदजलेन दानोदकेन मंडितो गं
डो यस्य तं । स्वरसंगतः । सार्वविभक्तिकस्तसिल् । स्वच्छंदयेत्यर्थः । वनं स्वाभीष्टमित्यर्थः । प्रखंडयंतं भंजयंतं । वे
तंडं गजं । ईक्षमाणः सन् अतिचंडतां अतिकोपनतां अमंडयत् अशोभयामासेति धर्मिणा धर्मस्य शोभासर्पण
कथनाच्छिवस्यातिमहत्त्वं व्यज्यते । यतश्चंडीरेणेशः अंगो हृदिति विशेषणस्य साभिप्रायत्वात्परिकरालंकारः ।
अलंकारः परिकरः साभिप्राये विशेषणे इत्युक्तेः । चंडस्त्वत्यंतकोपन इत्यमरः । आर्याभेदोत्र गीतिश्छंदः ॥ अ

मदजलमंडितगंडं प्रखंडयंतं वनं स्वमुंडातः । वेतंडमीक्षमाणो मंडयदतिचंडतां स चंडीशः ॥९॥
हस्ताग्रे खरतरमुल्लमादधानं क्रोधेन स्फुरदधरं सुशोणदृष्टिं । उद्वीक्ष्य प्रभुमिभराजेतुर्ध्वशुं
डः संगर्जन्नभिमुखमाप हंतुकामः ॥१०॥ अथ शिवस्य क्रोधचिह्नवर्णनपूर्वकं गजस्य तदभिमुखग
मनमाह ॥ हस्तेति ॥ इभानां गजानां राजेतीभराजः गजासुर इत्यर्थः । राजाहःसखिभ्यष्टच् । हस्ताग्रे खरतरमु
डं अतितीक्ष्णं त्रिशूलं आदधानं दधतं । क्रोधेन स्फुरन् कंपमानो धरोष्ठो यस्य तं । सुतरां शोणं दृष्टिं रक्तनेत्रं ।
प्रभुं रुद्रं उद्वीक्ष्य दृष्ट्वा । ऊर्ध्वं शुंडा यस्य सः । किंच हंतुं कामो यस्य सः । तादृक् सन् अभिगर्जन् गर्जनां कुर्वन् सन् ।
अभिमुखं समीपं आप प्राप । शिवस्यातिसन्मुखो भूदित्यर्थः ॥ प्रहर्षणीयं वृत्तं ॥ म्नौ ज्रौ गस्त्रिदशयतिः प्रहर्षणीयं

अथतत्संहारमाह॥कपटेति॥सः शिवः।कपटीकपट्युक्ताहृगदृष्टिर्यस्यतं।गतोकुटिलोवक्रःतं।निकटं स्वसन्मुखंइतंप्राप्तं।जगतःविश्वस्यश्शूलमिवश्शूलंदुःखप्रदंकरटिनंगजं।शूलेनत्रिशूलेनस्वायुधेनअधिकटं।करयोरधिइत्यधिकटंगंडयोरित्यर्थः।छोटिकानाममुद्रायाःयोवकाशोऽवसरस्तदंतर्मध्येन्यूनेन।निमिषमात्रेणजघानेत्यर्थः।मध्यमांगुष्ठयोगेनसशब्दाछोटिकासवेदितिमंत्रशास्त्रात्॥गीतिछंदः॥३१॥

कपटदृशंगतिकुटिलंनिकटमितंकरटिनंशिवोऽधिकटं॥सजगच्छूलंन्यहनच्छूलेनछोटिकावकाशांतः॥३१॥हृदयवनविहारीकामलोभादिमत्तद्विरदनःकुलहारीयःशिवाकामचारी॥स्थिरचरमृगपालःक्रीडतीसत्कुलंयस्त्रिशिखनखरलसंशंभुसिंहोजघान॥३२॥ ॥

इदंचमहदाश्चर्यंजातमित्याह॥हृदयेति॥भक्तानांहृदयमेववनंतत्रविहरतिसः।कामलोभादयएवमत्तद्विरदनाःउन्मत्तगजाःतेषांकुलंहरतिसः।शिवापार्वतीसैवदरीनेत्र्यातस्याःकामेनेच्छयाचरतिसः॥स्थिराःस्थावराःचराःजंगमाःतएवमृगाःतान्पालयतिसः।ईदृशोप्ययःशंभुरेवसिंहः [illegible] क्रीडति।सःशंभुसिंहः त्रिशिखंत्रिशूलमेवनखरंनखंतेनइतितत्तः।तंप्राकृतंगजासुरंजघानइत्यर्थः।तत्अद्भुतंआश्चर्यमस्तीत्यर्थः॥अत्रशंभोसिंहरूपारोपाद्रूपकालंकारः।रूपारोपात्तुरूपकमित्युक्तेः।[illegible]अद्भुतोरसः।मालिनीवृत्तं॥३२॥

वार २ — २६, ४ अध्याय

...ज्वालिदाः।ध्वनिध्वानरवस्वनाः।आस्यंदस्यंचनतेनेइतिचामरः।मालिनीवृत्तं॥२८॥ ॥इतिश्रीस्वरा...

...लीलाव्याख्यायांविद्वन्मनोहरासमाख्यायांद्वितीयोल्लासः॥२॥ ॥श्रीमत्सांबनंदनार्पणमस्तु॥ ॥श्रीः॥

२८ ६

गं० टी० देवैः ३ पा० ३ सा० ३ किंच

। ६ ।

संप्रति भगवतः शिवस्य वनवासदिग्विनिस्सरणमाह ॥ अथेति ॥ अथ गजासुरसुतमथनंतरं गणानां
मध्यानांप्रति जयजयेतिशब्दाः प्रादुरासन् प्रकटिता अभवन् ॥ गणा जयजयेति शब्दं कुर्वन्तु इति सर्वे ... हरि
णां देवानां । कर्तरि षष्ठी । ... नाम इत्यर्थः । कुसुमनिपातो वा पुष्पवृष्टीनां । श्रीः शोभा नभोमंडले अभवत् । देवाः
मंजरीणां पुष्पवृष्टिं चक्रुरित्यर्थः । किंच मुरजो मृदंगैः सहिताः ये कलगानध्वानां मधुरसंगीतनादाः तैश्च नृत्यानि च ता
देवांगनानां निस्सारयः सुरस्त्रियस्तथाविधं यत् नानाविलसितं अनेकहर्षचेष्टितं तत् । सर्वतोपि दिङ्मंडलेपि उच्चकाः

अथ जयजयशब्दाः प्रादुरासन्गणानां सुरकुसुमनिपातश्रीर्नभोमंडलेऽभूत् । समुरजकल
गानध्वाननृत्यादिनानाविलसितममरीणां सर्वतोप्युच्चकासे ॥ ७६ ॥ ॥ इति श्रीगणेशलीला
यां गंगाधरविरचितायां विघ्नध्वंसोनाम द्वितीयोल्लासः ॥ २ ॥ ॥ श्रीहेरंबार्पणमस्तु ॥ ॥ श्रीः ॥

सेऽभूदित्यर्थः । मृदंगादिवाद्यसमेतं नृत्यपुरःसरं सरस्त्रियस्तद्गुणान्संजगुरिति भावः ॥ मृदंगः मुर
जा सिताः । ध्वनिध्वानरवस्वनाः । नास्यं नर्तनं तने इति चामरः । मालिनीवृत्तं ॥ ७६ ॥ ॥ इति श्रीस्वकृतग
णेशलीलाव्याख्यायां विद्वन्मनोहरासमाख्यायां द्वितीयोल्लासः ॥ २ ॥ ॥ श्रीमत्सांबनंदनार्पणमस्तु ॥ ॥ श्रीः ॥

कथन२ श्रमा३

॥श्रीगणेशाय नमः॥ अथ तृतीयोल्लासः प्रारभ्यते॥ एवं तावद्द्वितीयोल्लासे शिवस्य वनवासविघ्नसंहारांतं जगद्व्य
भावं निरूप्येदानीं सिंदूरासुरस्य दुर्विनयपूर्वकं तस्य त्रैलोक्याधिपत्योपभोगमाह॥ सिंदूर इति॥ अथ स्वपराज
यानंतरं विघ्नानां अंतरायाणां निधिः सकलवर्णोपासकलरूपकार्येषु विघ्नकर्तेत्यर्थः। सिंदूरोपि तन्नामा असुरोपि।
रसां भूमिं। तलांतां। तलं पातालं अंते यस्याः सा तलांता तथाविधा। अगमत् जगाम। भूमिमारभ्य पातालपर्यंतं ज
यं संपादयन् जगामेत्यर्थः। तत्र च किं चकारेत्याह। तत्र सप्तस्वपि विवरेषु भवाः तत्रत्याः तान्। दितिश्च दनुश्च ताभ्यां जा

सिंदूरोप्यगमदथो रसां तलांतां तत्रत्यान्दितिदनुजांश्चकार निघ्नान्॥
विघ्नानां निधिरधिगत्य नाकलोकं नाकींद्रश्रियमहरत्ससन्निवेश्यां॥ १॥

ताः दितिदनुजाः तान् दैत्यान् दानवांश्चेत्यर्थः। निघ्नान् स्वाधीनान्। चकार कृतवान्। ततः किं तदाह। ततः नाकलोकं
स्वर्गलोकं अधिगत्य गत्वा। नाकः स्वर्गः आश्रयत्वेनास्ति येषामिति नाकिनो देवाः तेषां इंद्रः नाकींद्रः तेषां इंद्राः
स्वामिनो लोकपालाः वा तच्छ्रियं ऐश्वर्यं। ससन्निवेशां सन्निवेशसहितां। अनायासेनैवाहरत् जहार। वा हृतवान्। ईड्यां।
सर्वलोकैः ईडितुं स्तोतुं योग्यां सर्वोत्कृष्टामित्यर्थः। स्वर्गमर्त्यपातालैकसंम्राड्बभूवेति भावः। रसा विश्वंभरा स्थिरा।
अधीनो निघ्न आपन्नः। विघ्नोंतरायः प्रत्यूहः। स्वरव्ययं स्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशालयाः। प्रहर्षिणी वृत्तं॥ १॥ ॥श्रीः॥

सद्यःतत्कालमेव२

॥१॥

तस्य सम्भाद्दृपरवीरो भामाह ॥ एवमिति ॥ अकर्पेण उरुरं बलं यस्य सः प्रोद्बलः सः खलः सिंदूरः कस्य अलक्षणः प्र
सादात् वरात् हेतोः त्रैलोक्यलक्ष्मीं स्वयं आसाद्य प्राप्य आस्वाद्य अनुभूय च देवसंघान् स्वदासान् कृत्वा च स
र्वान् अखर्वान् अलक्ष्यान् भोगान् अन्नपानस्त्र्यादीन् सततं निरंतरं अनुभवन् भुंजन् सन् राजपीठे सिंहासने
राजराजति अहह इति खेदे आश्चर्ये वा। कीदृशः। प्रबलः मदभरो यस्य। यद्वा। प्रकृष्टः बलमदयोर्भरो भारो यो
यस्य सः। पुनः। हर्षस्य एक... असाधारणाश्रयः। पुनः। बलं सैन्यं सुहृत् सहायः। स्वबलमेव बलसुहृत् यस्य

एवं त्रैलोक्यलक्ष्मीं स्वयमहह खलः प्रोद्बलः कम्प्रसादादासाद्यास्वाद्य सद्यः प्रबलमदभरो देवसंघान् स्वदासान्॥
कृत्वा हर्षैकधाम स्वबलबलसुहृत्संपदब्धौ निमग्नः सर्वान्भोगानखर्वान् सततमनुभवन् राजपीठे स राज ॥२॥
हरिहराब्जजमुख्यसुरानहं सकलमानवदानववान् ततः ॥ विधिकरान्कृतवान् निह मादृशो न खलु कश्चिदिदं निजगाद सः ॥३॥

सः। स्वबलैकसहाय इत्यर्थः। पुनः। संपदब्धौ संपत्तिसमुद्रे निमग्नः लीनः। एवं सर्वभोगैकभोक्ता बभूवेति भावः॥ अहह इति खेदे
दैत्यमरः॥ स्रग्धरावृत्तं॥२॥ तस्यात्यविवेकित्वाद् गर्ववाक्यमाह॥ हरीति॥ अहं हरिः अहरः अब्जजः पद्मयोनिर्ब्रह्मा च ते
मुख्याः येषु ते च ते सुराश्च इंद्रादिदेवास्तान्। सकलाश्च ते दानवमानवानां भ्रष्टतोन्यास्ताश्च। विधिकरान् निर्दिष्टकार्य
करान् दासानित्यर्थः। कृतवानस्मि। तस्मादिह त्रिभुवने मादृशः कश्चिदपि नास्ति खलु। इदं गर्ववाक्यं सः सिंदूरः निजगाद
सभायामिति शेषः॥ विधिर्विधाने दैवे चेत्यमरः॥ द्रुतविलंबितं वृत्तं ॥ द्रुतविलंबितमाह नभौ भरौ इति लक्षणात् ॥३॥ श्रीः

सद्यः तत्कालमेव २

॥१॥ तस्य सकाशाद् द्रप्स्वीरोऽभामाह ॥ एवमिति ॥ प्रकर्षेण उत्कृष्टं बलं यस्य सः प्रोद्बलः सः खलः सिंदूरः कस्य प्रसणः प्र
सादात् वरान् हेतोः त्रैलोक्यलक्ष्मीं स्वयं आसाद्य प्राप्य आसाद्य अनुष्टुप् च देवसंघान् स्वदासान् कृतवान् स
र्वान् अखर्वान् अलकश्चान् भोगान् अन्नपानवस्त्रादीन् सततं निरंतरं अनुभवन् भुंजन् सन् राजपीठे सिंहासने
रराज शुशुभे अहह इति खेदे आश्चर्ये वा । कीदृशः । प्रबलः मदभरो यस्य । यद्वा । प्रकृष्टः बलमदयोर्भरो तिशयो
यस्य सः । पुनः । हर्षस्य एक... न असाधारणाश्रयः । पुनः । बलं सैन्यं सुहृत् सहायः । स्वबलमेव बलसुहृद्यस्य

एवं त्रैलोक्यलक्ष्मीः स्वयमहह खलः प्रोद्बलः कम्प्रसादाद् दासाधास्वाद्य सद्यः प्रबलमदभरो देवसंघान् स्वदासान् ॥
कृत्वा हर्षैकधाम स्वबलबलसुहृत्संपदब्धौ निमग्नः सर्वान् भोगानखर्वान् सततमनुभवन् राजपीठे रराज ॥२॥
हरिहराब्जजमुख्यसुरानहं सकलमानवदानववान् इतः ॥ विधिकरान् कृतवान् इह मादृशो न खलु कश्चिदिदं निजगाद सः ॥३॥

सः । स्वबलैकसहाय इत्यर्थः । पुनः । संपदब्धौ संपत्तिसमुद्रे निमग्नः लीनः । एवं सर्वभोगैकभोक्ता बभूवेति भावः ॥ अहह इति खेदे
दे इत्यमरः ॥ स्रग्धरावृत्तं ॥२॥ तस्यात्यविवेकि वाङ्मयं वाक्यमाह ॥ हरीति ॥ अहं हरिश्च हरश्च अब्जजः पद्मयोनिर्ब्रह्मा च ते
मुख्याः येषु ते च ते सुराश्च इंद्रादिदेवास्तान् । सकलाश्च ते दानवमानवानां ... तान् यस्ताश्च । विधिकरान् निर्दिष्टकार्य
करान् दासानित्यर्थः । कृतवानस्मि । तस्मादिह त्रिभुवने मादृशः कश्चिदपि नास्ति खलु । इदं गर्ववाक्यं सः सिंदूरः निजगाद ।
सभायामिति शेषः ॥ विधिर्विधाने दैवेऽपि इत्यमरः ॥ द्रुतविलंबितं वृत्तं ॥ द्रुतविलंबितमाह नभौ भरौ इति लक्षणात् ॥३॥ श्रीः

तदानीमाकाशवाणीं गर्वपरिहाराय भगवानचोदयदित्याह ॥ निजेति ॥ निजजनानां स्वभक्तानां मनसि विहरतीति सः । गिरिवरं गोवर्धनं मंदरं वा धरतीति सः । खलेंद्रान् अतिदुष्टान् संहरतीति सः । अतिअसंतं सुखभरं करोतीति सः । भक्तानामित्यर्थः । हरिः भगवान् । तत्र सभायां सिंहूरस्य सगर्वभाषणप्रसंगे । किंचित्कुतूहलं कौतुकं चकार । आर्याभेदो गीतिछंदः ॥ ५ ॥ तत्कौतुकमेवाह ॥ आकाशेति ॥ तदानीं अतिगर्वेण भाषणावसरे आकाशवाणी समभूत् सम्य

निजजनमनोविहारी गिरिवरधारी खलेंद्रसंहारी ॥ हरिरतिसुखभरकारी चकार किंचित्कुतूहलं तत्र ॥ ५ ॥ आकाशवाणी समभूत्तदानीं मूर्खोसि हे दुष्ट विश्वासि त्वं ॥ स्वयं स्वमेवं विबुधाः कदापि न कीर्तयंति स्वगुणान्स्ववाचा ॥ ५ ॥

प्रशंससि ।

रास २ (गभ्रूत ॥ तामेवाह ॥ हेदुष्ट त्वं स्वयं जात्यैव स्वं आला

रास १ नं वि सि स्तोषिरनियावत् । तस्मात्त्वं मूर्खोसि ॥ स्वप्रशंसया लोके मूर्ख इति सर्वे वाहनं निंदंतीति भावः ॥ इदं कुत इति चेत्तत्राह ॥ एवमिति ॥ विबुधाः सम्यक्ज्ञानिनः कदापि स्ववाचा स्वगुणान् एवं त्वं यथा कीर्तयसि तथेति वैधर्म्येण दृष्टांतः । न कीर्तयंति न प्रशंसंति । यतोतिगर्वादिदं त्वं स्वयमेव स्वं प्रशंससि अहीयसोऽविनिंदसि । पि

ततस्ते गर्वपरिहारः शीघ्रमेव भविष्यतीति भावः ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ ५ ॥

॥२॥ सर्वेषु सत्सु [illegible] स्त्वपि [illegible] किं [illegible] कुर्वंति [illegible] सिंहः पुनरपि
[illegible] सर्वज्ञ [illegible] मात्रेव [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] करिष्यन् ॥ इद
जगत् अतिदुःखमेवोदन्वान्समुद्रः तस्मात् उद्धरिष्यन् । तत्कालदुःखार्णवाद्बहिर्निष्कासयिष्यन्नित्यर्थः [illegible]
[illegible] संघं समूहं भरिष्यन् पालयिष्यन् । [illegible] हेतुः । [illegible] अधिकतरं तेजः प्रतापो यस्य सः । [illegible]

शृणुत दपि सगर्व्वं वामगर्वं करिष्यन् जगदिदमतिदुःखोदन्वतश्चोद्धरिष्यन्॥
तदधिकतरतेजा भक्तसंघं भरिष्यन् स जयति गिरिजाया गर्भगः कोपनन्यः॥६॥

क्षणविशिष्टः। गिरिजायाः [illegible] पत्न्याः गर्भगः गर्भस्थः कोपि मनोवागगोचरः अनन्यः अन्यः सहायस्तद्र
हितः एक एव योऽस्ति। सः पुरुषोत्तमः जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते दैत्यसंहारार्थं जागर्तीति वा। यः कोपि गिरिजायाः
गर्भे [illegible] वर्तते स एव दैत्यान् हत्वा लोककल्याणं करिष्यतीति तात्पर्यं। [illegible] । इति चरणत्रये तुल्ययोगिता
[illegible] लंकारः उदन्वानुदधिः सिंधुरित्यमरः॥ मालिनी वृत्तं ॥६॥ ॥श्री॥ ॥श्रीहेरंब॥ ॥

संप्रतिसिंदूरस्य पर्यालिकाननगमनमाह ॥ सुधेति ॥ असौखलः सिंदूरः । हरिपदं विष्णुपदं आकाशमितियावत् ।
येन निरुक्तां प्रोक्तां सुधेव अमृतमिव स्वादीं मधुरां च । त्रिभुवनैकहितप्रदर्शनात् मधुरत्वं द्रष्टव्यं । वाणीं वाचं पर्वतेति
मित्यर्थः । श्रुत्वेतिशेषः । विषमिव उग्रां कर्णे संमन्वानः मानयन् अतएव अहह्यंती दुःखितामतिर्बुद्धिर्यस्यसः अ
तएव अवशः अस्वाधीनः क्रोधपरवशः सन् । उच्चैः उन्नतस्वरेण विगर्ज्य गर्जनां कृत्वा वेगात् वेगमाश्रित्य । त्वरितं
ये पंचमी । अखिलभुवने कैलासादिभुवनत्रये । तं आकाशवाण्या निर्दिष्टमित्यर्थः । स्वं स्वकीयं मृत्युं अंतकं भगवंत
मित्यर्थः । सुतरां मृगयन् अन्विष्यन् सन् । क्वापीतिशेषः । अदृष्ट्वा अनवलोक्य । पर्यालिवनं अगमत् जगामेत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ सुधास्वादीं वाणीं हरिपदनिरुक्तामपि खलो विषोग्रां मन्वानो दुलतरमहह्यन्मतिरसौ ॥
॥ विगर्ज्योच्चैर्वेगादखिलभुवने तं स्वमृगयन् दृष्ट्वा संभ्रस्कंत्वगमदवशः पर्यालिवनं ॥ ७ ॥

तत्र तदाश्रमशोभावर्णनपुरःसरं सिंदूरस्य तदंतः प्रवेशं गद्येनाह ॥ श्रीमदिति ॥ सः आश्रमं तद्विवनिवासमंड
पं प्रविवेश इत्यन्वयः । कीदृशं ॥ श्रीः ब्रह्मवर्चससंपत्तिः सा विद्यते येषां तथाविधाः ये अनेके बटवः तेषां ये
शिष्यसंघाः तैः कृताः चतुर्वेदाध्ययनस्य रंगः पर्वादिपरिपाटी यस्मिन् तं । पुनः । रंगे तत्स्थाने आकुलाः रसाविष्टाः

तथा। नृत्यरंगे संगि सक्तं चित्तं येषां। तथा। माद्यंति मदावेशं आप्नुवंतीति माद्यंतः। ईदृग्विधाः ये मयूराः तेषां केकाकूजितानां केकारवाणां विलक्षणः अतिचमत्कृतः स्थानेषु नानास्थलेषु संगः आसक्तिर्यस्मिन्नतं। पुनः। संगीतशास्त्रे निपुणाः सुसन्नाः ये विद्याधरादयः तैः चमत्कृतं यथास्यात्तथा वादिताः मृदवो मधुराः मृदंगाः यस्मिन्नतं। पुनः। मृदंगसस्वरा मृदंगसमानस्वराणि यानि वीणादीनि वाद्यानि तेषां विशेषेण अतिशयेन समं यथास्यात्तथा वर्तितं आकृतं च दस्वरोल्लसितः स्वर्णकंकण नूपुरादीनां रवणरवणाय मानो मधुरध्वनिः तस्य रंगः रंजनं यस्मिन्नतं। पुनः। रंगेण अनंगरंगेण उत्तुंगाभ्यां वक्षोजाभ्यां स्तनाभ्यां परिरं

श्रीमदनेकर्षिशिष्यसंघकृतचतुर्वेदाध्ययनरंगं॥ रंगाकुल नृत्यरंगसंगिचित्तमाद्यन्मयूरकेकाकूजितविलक्षणस्थानसंगं॥ संगीतशास्त्रनिपुणविद्याधरकिंनरगंधर्वचमत्कृतवादितमृदुमृदंगं॥ मृदंगसुस्वरवीणामुरजततघनादिवाद्यविशेषेणसमंकृतास्वरोल्लसत्कालिकस्वर्णकंकणनूपुरादिरवणरवणायमानमधुरध्वनिरंगं॥ रंगोत्तुंगवक्षोजपरिरंभितसुंदरतरुणपुरुषांगं॥ अंगणहरित्तृणरंगं॥ हरित्तृणोपरीइंद्रगोपादिकीटविचित्ररंगं॥ निःसंगचित्त वत्स्वच्छजलसंगं॥

भितानि आलिंगितानि सुंदरतरुणपुरुषांगानि अर्थात्तरुणीभिर्यस्मिन्नतं। पुनः। अंगणे हरित्तृणरंगं स्पष्टं। पुनः हरित्तृणोपरि इंद्रगोपादिकीटानां विचित्ररंगो रागो यस्मिन्नतं। पुनः। निःसंगानां साधूनां चित्तमिव यत्स्वच्छजलं तत्सदृशचित्तं यस्मिन्नतं॥

पुनः।

स्वच्छजले कमलानां संगो यस्मिन् तं । पुनः । कमलोपरि चलंतः भृंगाः यस्मिन् तं । पुनः । उत्तुंगवृक्षोपरि माधवं
नः पुन्नागाः पक्षिणो यस्मिन् तं । पुनः । अन्योन्यकृतवैरैः पशुपक्षिभिः परस्परं कृतः प्रेमसंगः मैत्रीसंबंधो यस्मि
न् तं । पुनः । सांगवेदशास्त्रतत्त्वपदार्थस्य ज्ञातारः ये मुनिजनाः तेषां मंडलैः मंडिताः याः पर्णकुट्यः ताभिः
तुंगं नगरमिव दृढं । पुनः । तुंगाः पुष्टाः ये मृगगणाः तेषां शब्दानां रंगः रंजनं यस्मिन् तं । अत्र मृगशब्दान
दोऽवदंगवीणावाद्यवाचकोऽपि नपुंसकरूपं परैः शब्दैर्नैव तेन पुनरुक्तिदोषः ॥ ६ ॥ स तत्र विश्वं किमकरोदित्यत आह ॥

स्वच्छजले कमलसंगं ॥ कमलोपरिचलद्भृंगं ॥ उत्तुंगवृक्षोपरि माधवीलतांगं ॥ अन्योन्यकृतवैरप
शुपक्षिपरस्परकृतप्रेमसंगं ॥ सांगवेदशास्त्रतत्त्वार्थज्ञमुनिजनमंडलमंडितपर्णकुटीतुंगं ॥ तुंगमृ
गगणनादरंगं ॥ आश्रमं प्रविवेश ॥ ८ ॥ स तु दैवात्तत्र तं शंभुं ध्यायंतमीश्वरं सगुणं ॥ सुतांश्च सम
यादीन् पश्यन् बालतयैव निःशंकः ॥ ९ ॥

(सरलं ॥ निःशंकः निर्भयः स तु सिंदूरसुतः तत्र आश्रमे इतः आत्तः सगुणं
शंभुं सगुणं निर्गुणं ईश्वरं परमात्मानं ध्यायंतं चिंतयंतं दैवात् अपश्यत् । समयादींश्च सुतान् अपश्यत् । अंबां शिवा
मपि तथैव सुतामेव अपश्यत् । यद्वा । एवं समवायानंतरं । दृष्ट्वेति शेषमादाय निःशंकोऽभूदिति योजनीयं ॥ ९ ॥ श्रीः

॥५॥ ततः किं तदाह ॥ वायोरिति ॥ सः अंतः अंडयांतः पुरं प्रविश्य तत्र च वायोः रूपं धृत्वा गर्भगस्य बालस्य शीर्षं शिरः अलु
नात् चिच्छेद । वायोः रूपाभावेपि तस्य वायुत्वेनांतः प्रवेशाद्वायोः रूपं धृत्वेत्यसदोषः यद्वा । सः वायोः रूपं धृत्वा
अंतः प्रविश्य गर्भांतः प्रविश्येत्यर्थः । अयमेवार्थः साधीयान् । गर्भांतः प्रवेशं विना बालशिरश्छेदायोगात् । अन्यार्थां
तरं न्यस्यति । अत्यंतं क्रूरः कठोरः ईदृशं कर्म नाचरेच्चेत् तर्हि लोके कौर्यस्य क्रूरत्वस्य क्रूरकर्मणो वा आश्रयः आधा
रकः स्यात् नु न कोपीत्यर्थः । नु वितर्के । क्रूरस्यैवेदं कार्यं नान्येन कर्तव्यमिति भावः । उत्तमांगं शिरः शीर्षं । नुपद्यायांति

वायोर्धृत्वा रूपमंतः प्रविश्य शीर्षं बालस्याछिनद्गर्भगस्य ॥ क्रूरोत्यंतं नाचरेदीदृशं चेत्कौर्यस्य
स्यादाश्रयः को नु लोके ॥१०॥ आदायास्य शिरः सशोणितयुतं रेवाजले प्राक्षिपत्सर्वे शोणितबिं
दवः समभवन्पाषाणरूपास्ततः ॥ तत्रत्या निजरूपदा सुकृतिनां यत्ते गणेशा इदं कर्तुं ताकृतिनी
श्वरोऽसहदसौ रूमीं न वेल्कः खलः ॥११॥

तर्केद्वेसमरः । शालिनीवृत्तं ॥ शालिन्युक्ता म्तौ तगौ गोब्धिलोकै
रिति लक्षणात् ॥१०॥ शिरश्छित्वा किमकरोत्तदाह ॥ आदायेति ॥ सः सिंदूरः अस्य गर्भस्थस्य शोणितयुतं रक्तदिग्धं शि
रः आदाय गृहीत्वा रेवाजलेन नर्मदोदके प्राक्षिपत् तत्याज । ततः किं तदाह ॥ ते शिरः संबंधिनः सर्वे लघवो महांतो वा सर्वे ॥

प

शोणितबिंदवः रक्तकणाः पाषाणरूपाः समभवन् संजाताः। तेषां पूजा सुकृतिनां भक्तानां निजरू
पदा अलं स्वर्गरात्री अभवत्। अत्र हेतुमाह। यत् यस्माद्धेतोः ते पाषाणाः गणेशाः गणपतिस्व
रूपाः समभवन्। ननु ईदृक् समर्थतरोपि भगवान् किमर्थमीदृशं महांतं स्वशिरश्छेदरूपं अ
पराधं शत्रोरसहदिति चेत्तत्राह। असौ गर्भस्थः ईश्वरोपि तत्रैव तन्नाशसमर्थोपि इदं नर्म
दापाषाणपूजनद्वारा भक्तानां श्रेयः कर्तुं तां तत्कृतस्वदेहशिरश्छेदरूपां कृतिं क्रियां हृ
ष्टीं स्थितेति विशेषः। अस्मत् सहनं कृतवान्। एवं नन्वेतत् तर्हि भगवदग्रे कः खलः। खलस्य
[illegible]लं किं स्यादित्यर्थः। रेवा तु नर्मदेत्यमरः। शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥११॥ ततस्तेन किम
रीत्याकांक्षायामाह ॥ हत्वेति ॥ अज्ञः मूर्खः। दोषाणामेव निधिः न तु गुणानां। आत्मभूर्ब्रह्मा
तस्माद्भवतीत्यात्मभूः। सः खलः एवं पूर्वोक्तं शिरश्छेदं कृत्वा निजमंदिरं आपत् आ ययौ। आग
त्य च नितांतं अधिकं तु तोषं आधात् निःशत्रुरहं सुखेन त्रैलोक्यराज्यं करिष्यामीति संतुष्टोऽभूदित्यर्थः।

× ततः पर्यलिकां नगात् १

शंभुश्च दयितया गिरिजया प्रणुतः गृहं प्रति गमनाय प्रार्थितः सन् गणैः प्रमथादिभिः सह स्वं निवासस्थानमित्यर्थः । कैलासं एत्य प्राप्य प्रसन्नः प्रमुदितः सन् सुखेन सहितं यथा स्यात्तथा ससुखं न्यवसत् तत्र स्थितिः स्थितः ॥ वसंततिलका छंदः ॥ ७२ ॥ महत्संगात् सर्वं महद् भवति इति न्यायेन पर्यलिका माहात्म्यं सादरमाह ॥ आस दि ति ॥ पर्यली तन्नाम्नी अटवी अतिविश्रुता ख्याता सर्गं पवित्रा क्षेत्रेषु वर्या श्रेष्ठा च अभवत् । शिवनिवासादिति भावः ॥

कलेवमापनिजमंदिरमात्मभूः सुरसंस्तुतोऽन्वसरोऽपनिधिर्नितांतं ॥ शंभुस्ततो दयितया प्रणुतो गणैः स्वं कैलासमेत्य ससुखं न्यवसत् प्रसन्नः ॥ ७२ ॥ आसवदति विश्रुता पर्यली क्षेत्रवर्या सच गिरितनयेशो वैद्यनाथोऽभवत्तत्र ॥ भवति तदनु पुण्यं यात्रया दर्शनेन प्रचुरमिह ततः श्रीः संततिः कीर्तिरायुः ॥

॥ ७३ ॥ ॥ इति श्रीगणेशलीलायां कविगंगाधरकृतौ स्वस्थानप्राप्तिर्नाम तृतीयोल्लासः ॥ ३ ॥ ॥ श्रीः ॥

गिरितनयायाः ईशः पतिः सः शिवः तत्र वैद्यनाथः तत्संज्ञकः अभवत् । लोकेऽपि परलीवैजनाथ इति प्रसिद्धिः । तदनु तदनंतरं यात्रया दर्शनेन च प्रचुरं बहु पुण्यं भवति । लोकानामिति शेषः । ततः तस्मात्पुण्यात् इह लोके श्रीः लक्ष्मीः संततिः वंशः कीर्तिः यशः आयुः जीवितं च भवति । अस्मादेवोपलक्षणात् स्वर्गापवर्गौ च भवत इति भावः । महत्संगमाहात्म्यात् पर्यली शांतस्येव सौभाग्यमभूदिति तात्पर्यं ॥ ॥ इति श्रीस्वकृत गणेशलीलाटीकायां विद्वन्मनोहराभिधायां

॥श्रीगणेशाय नमः॥ अथ चतुर्थोल्लासव्याख्या आरभ्यते॥ पूर्वोल्लासे वनवासाद्गृहागमनमुक्तं संप्रति गिरिजायाः
प्रसूतिं वर्णयितुं पूर्वं तत्साहित्यं शोभां वर्णयति॥ कैलास इति॥ श्रियां कर्पूरकस्तूरीमृगमदाद्यनेकवस्तुसंपदां निवासे आ
धारे कैलासे गिरौ। पर्यंकिमासे दृश्यमभासे। गर्भस्येति शेषः। सखीभिः जयाविजयाप्रभृतिभिः सहचरीभिः समेता यु
क्ता। सा जगज्जननी तेन प्रसिद्धा। हिमगिरितनया पार्वती। सद्भिः श्रेष्ठैः रत्नैः माणिक्यादिभिः अलंकृते खचिते। उपचि
तं प्राप्तं सदैभवं श्रेष्ठैश्वर्यं यस्मिन् तस्मिन्। अंतर्गृहे अंतःपुरे। स्वर्णरत्नादिभिः अधिगताऽऽस्तृतं प्राप्तासु

कैलासे श्रीनिवासे हिमगिरितनया पर्यंकिमासेऽप्रसन्ना सद्रत्नालंकृतेऽन्तर्गृह उपचितसदैभवे ध्यानधीरा॥
पर्यंके स्वर्णरत्नाद्यधिगतसुषुमे सा सखीभिः समेता वर्षर्तौ द्यौरिवांभोधरभरफलिताऽऽसन्नसूतिर्विरेजे॥१॥

लें१ षुमा आस्तृतं शोभायेन तस्मिन्। पर्यंके। स्थितेति शेषः। ध्यानवश्यापूर्णक श्रीविनायकचिंतनं तत्र धीरा स्थिरचित्ता। अ
तएव प्रसन्ना प्रमुदिता सती। वर्षर्तौ प्रावृषि। अंभोधराणां घनानां यो भरः भारः घटेति यावत्। तेन भरिता पूर्णा। द्यौः
आकाशमिव। आसन्ना सन्निहितकालसूतिः प्रसवो यस्यास्तथाविधा विरेजे विशेषेण शुशुभे॥ यथा वर्षर्तौ
घनघटाश्लिष्टा द्यौः संनिर्गलितजलप्रसवा भाति तद्वत् गर्भभरान्तता संनिहितपुत्रप्रसवा साम्बा भातीति भावः। पर्यंकस्थं
(दोपिद्द्राममित्यमरः॥ स्रग्धरावृत्तं॥ लक्षणं तु पूर्वमेवोक्तं॥३॥
सुषुमा परमा शोभेति च॥

८०

गी॰टी॰

॥३॥

ध्यानगम्यां मूर्तिं वर्णयन्नस्याः ध्यानमेवाह ॥ सुंदरेति ॥ सुंदरेण वदनेन जितः पराजितः इंदुश्चंद्रो येन तां । रदनैः दंतैः विजिताभिः निर्जिता मुकुंदकलिकानां आसां प्रभा येन तं । हस्तद्वये किंकरं सेवकं अरविंदं कमलं यस्य तं । त्रिभुवनमपि उपमानवस्तुभ्यो रूपमस्य वस्तुनां शोभाधिक्यं बोध्यं । तेन चक्षुरनुपम सुंदरमनुपम वदनमनुपमनयनमिति भावः । इंदिरां इंदिरायाः लक्ष्म्याः ईशं पतिं । मायानियंतारमित्यर्थः । मुकुंदं भ गवंतं हृदि निजे आदध्यो चिंतयामास । अत्रापि चिंतिरोषः । गीतिच्छंदः ॥ २ ॥ अथास्य सबाला भीसमानस्याविव स्वसंतोषमभिराय माह ॥ दयितामिति ॥ अनुनिनाय दयितां

सुंदरवदनजितेंदुं रदनविनिंदितमुकुंदकलिकालं । हस्तकिंकरारविंदं हृदि इंदिरेशं मुकुंदमादध्यौ ॥ २ ॥

दयितां प्रसवोन्मुखीं निराम्यत्र मुरालस्य वयामु स्वपदे । जगदेकनिधौ तनावभातीन्नुरोभानभिषा

हृदि दिदीपे ॥ ३ ॥ वल्लभां प्रसवाय स्वस्यै उन्मुखीं सन्मुखीं आसन्नप्रसवामित्यर्थः । निराम्य सहचरी मुखाच्छ्रुत्वा । स्वयं आलक्ष्य हृष्टा च । यां मुद प्रीतिं अपेदे प्राप । वत्तदोर्नित्यसंबंधात् सेति शेषः । सा मुदुहर्षः जगतां एकनिधौ मलये सकल जगल्लयस्य पात्र गवत्तनो संभवात् केवलनिधानस्तस्यामित्यर्थः । तनौ शरीरे । नमाति सां अंतरीतिः आधिक्येन वर्तमाना सती ननिषात् बहिः तनुबहिः भागे दिदीपे शुशुभे नन्नु रुतिवितर्के । अत्र दर्शमेवं नादवाह्येन तु तत्रापि प्रसवोन्मुखी श्रुता तत्रा पि... सैव हृदि रतिमहास्संतोषो हृदि निभावः । अस्मादेव तावार्थात नोरपे हेतव्यान्न... मुदः आधिक्य वर्णनाद्धिकालंकारः । ...करोमांचमिषादि पन्हवेन नन्दितिउले ल्याच्यसंरज्यते ॥ औपच्छंदसिकं वृत्तं । विषमे षसजा गुरुस्समाने सोरयाश्छंदसिकं

तिकैतवा १

२ दति वा याक्तिक यो ॰

िप... (marginal note, vertical)

८१

अथभगवतोजन्मोँ ह॥ नभस्य इति॥ सा जगन्माता शंभोः ललनापत्नी नभस्ये भाद्रे मासि तत्रापि शुक्ले शुक्लपक्षे तत्रापि
श्रुतिभिर्वेदैः मिता गणिता या तिथिस्तस्यां चतुर्थ्यामित्यर्थः॥ तत्रापि मध्याह्ने दिनमध्यभागे अगुणं निर्गुणमपि प्रभुं परमा
त्मानं सुताकारं पुत्राकृतिं असूत उदपादयत्। भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां मध्याह्ने गजाननावतारोभूदिति भावः। तुपरं तु आद्योपि
मोहरहितोपीत्यर्थः। ईशः शंभुः एनं बालं अवदनं निर्मुखं आसाद्य प्राप्य दृष्ट्वेत्यर्थः। स्वजनयुतः प्रमथादिसहितः सन् मुमध
मुहे मोहमाप। इति यत् नत्। तदानीं जन्मकाले आश्चर्यं अद्भुतं समजनि संजातं। अत्र पूर्वं विनायकरूपं शिवाये म स्वयं
मुहे मोहमाप।

नभस्ये साधु शुक्ले श्रुतिमिततिथौ त्र्यंबुललनासुमध्याह्नेऽसूत प्रभुमपि सुताकारमगुणं॥ तदानीमाश्चर्यं सम
जनि यदेनं त्ववदनं समासाद्याद्योपि स्वजनयुत ईशः प्रमुमुहे॥५॥ मुग्धांधकारिपरिनोदितनंदिवक्त्रादाकर्ण्य
वृत्तममरार्द्दवाप्य शैलं॥ तं शैलजाजमथ पीठ वरे निधाय प्रोचुः प्रणम्य वद कोसि विधो ज्यतुर्या॥५॥

पश्चाद्बालरूपं मुखं प्ररचितमिति मूलाश्लेषं॥ अत्र मध्याह्ने गणेशपुराणाद्युक्तं॥ ललनाच्छंदितं बिनोत्समरः॥ शिखरि
णीवृत्तं॥५॥ संप्रतं सर्वदेवागमनमाह॥ मुग्धेति॥ विधिर्ब्रह्मा ईज्योगुरुः तौ मुख्यौ येषु ते अमराः देवाः मुग्धः समोहः यो अंधका
रिः शिवः तेन परिनोदितः प्रेषितो यो नंदी तस्य वक्त्रान्मुखात् तत् ताहक्पुत्रजन्मसंबंधि वृत्तं वृत्तांतं आकर्ण्य श्रुत्वा शैलं कैलासं
अवाप्य प्राप्य अथ ताहक्पुत्रदर्शनानंतरं तं शैलजायाः शिवायाः सकाशाज्जायते सो शैलजाजः तं शिवापुत्रं पीठवरे महासने
निधाय स्थापयित्वा प्रणम्य नत्वा वद त्वं कोसीति वद इति प्रोचुः अवदन् प्रार्थयामासुरित्यर्थः॥ वसंततिलकावृत्तं॥ ५॥ ॥श्रीः॥

रेद वाक्यं श्रुत्वा निःशिरस्कमपि बालं त्वामाहे त्राह ॥ निष्क इति ॥ निर्गतं कं शिरो यस्मादिति निष्कः निःशिरा इत्यर्थः ॥ को
ऽपि मनोवाङ्मगोचरः श्रीभगवान् दृष्टिताञ्जलि न यस्य स साक्षादेवे । इति किं । अहो इति सादरसंबोधने । अहो देवाः गजासुरस्य
शिरो मस्तकं शिवेनार्चितं पूजितमस्ति । ननु शिरः कथं आनीयते त्येषः । इत्यत्र शिवमहे इत्यादि योज्यं संयोजनीयं
तेनाहं निरंगोऽपि सांगो भविष्यामीति भावः । हे नाथ भवत इदं तवैव कार्यं । न देहे गजासुरस्य योजनं तवैव कर्तव्यमिति
भावः । पुत्रार्थिभिः कुतो न क्रियत इति चेत् । अत्र इदं कार्ये वयं न मम वचः न समर्थाः । इति एवं तेषां ब्रह्मादीनां गीः वाणी
तां आकर्ण्य श्रुत्वा अथ देवादीनां सतर्कवाक्यावसानानन्तरं अयं सर्वान्तर्यामी भगवान् स्वयमेव तत्र गजस्य
आननमिवाननं यस्य तथाविधो भवत् । सर्वेषु पुनरुत्सवो वा कश्चाऽभूत् आननं स्वदेहे संधार्य गजाननः सन् तत्र बभौ
महोत्सवे इत्यादि योज्यं ॥

निष्कोऽपि को भवद् दृष्टि गजासुरस्य शीर्षं शिवार्चितमहो तदिहाधियोज्यं ॥
कार्यं तवैव न वयं प्रभवोऽत्र नाथे त्याकर्ण्य गीरथ ध्यायन् गजाननो भवत् ॥ ६ ॥

इति भावः । अत्र च दर्वं अस्य विघ्नस्य गतिनारदादीनां वाक्यानि सन्तीति । तत्र च कुत्र इदं पतितं ज्ञात्वा तेनेति
केषांचिदिति तर्कः । पश्चात् कोऽसीति क्रन्दनं अस्य । निर्मुखो बालः कोऽपि तेन किमिति विष्णुवाक्यं । तदुपरि त्वत्कृताप
हंसा ततो गजासुरशिरो योज्यमिति भगवद्वाक्यं । तत्केन शिरश्छिन्नमिति नारदप्रश्नः । सिंदूरेणेति प्रभुवाक्यं । गजासुर
शिरः कुतो धार्यमिति ... रुधिरः पुनर्भविष्यतीति महेश्वरवाक्यं । तेनैव ... स्वयं योजयेति नारदवाक्यं ॥

गुर्वाकांक्षायां ४

८३ ॥ २ ॥

नतः कितदाह ॥ अमराइति ॥ अमराः देवाः प्रोद्भूतं प्रसन्नं दिव्यगजवदनं प्र...स्यतं । प्रभुं परमात्मानं । प्रसन्नं प्रसादसु
मुखं प्रेक्ष्य दृष्ट्वा प्रणतोत्प्रणामे प्रकर्षेण नम्राणि शिरांसि येषां ते तथा भूताः संतः । प्रमोदतः आनंदेन तं परमात्मानं जय
जयेति सर्वोत्कर्षेण वर्तस्वेति प्रोचुः तुष्टुवुरित्यर्थः । अत्रादरे वीप्सा ॥ गीतिछंदः ॥ ७ ॥ अमेव परमात्मानं गद्येन वर्णयति ॥ अतीति ॥
परमसुंदरं अतिरमणीयं शंभोः अपत्यं पुत्ररूपं जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तत इत्यन्वयः । कीदृशं । अतिसुललितयोः अधिक
शोभनयोः कपोलयोः गंडयोः विलुलितं चंचलं यन्मृदु बालकानां जालकं वृंदं तस्मिन्क लिताः याः सुरभिकुसुमानां

धतः ५

अमराः प्रभुं प्रसन्नं प्रेक्ष्य प्रोद्भूतं दिव्यगजवदनं ॥ प्रणतिप्रणम्रशिरसः प्रमोदतो जयजयेति तं प्रोचुः ॥ ७ ॥

लि २

॥ गद्यं ॥ अतिसुललितकपोलविलुलितमृदुबालकजालककलितसुरभिकुसुमजालिकासौरभविलोलालि
कुलकलगुंजाररवाराधितसुरसभामंदिरं ॥ मणिमयमुकुटकोटिप्रभापरंपरापराजितकोटिप्रभातदि
नमणिमंडलं दि... ॥ जालिकाः तासां सौरभे सुगंधे विलोलानि अतिसततं चंचलानि यान्यलिकुलानि तेषां कलैः अ
व्यक्तमधुरैः गुंजाररवैः आराधितं सुराणां तदेवागतानां देवानां सभामंदिरं सभागृहं येन तत् । पुनः मणिमयो रत्नमयः यः
मुकुटः किरीटः तस्य कोटीनां अग्राणां याः प्रभाः कांतयः तासां परंपराभिः ...श्रेणीभिः पराजिता । कोटिसंख्याकानां प्रभा
तदिनमणिमंडलानां बालरविबिंबानां सुंदिरालक्ष्मीः येन तत् । रविबिंबानां र... कलद्योतनाय प्रभातग्रहणं ज्ञेयं ॥

धौं ३

८६

॥२॥

शूर्पाकृतिः शूर्पकारं यच्छ्रवणयुगलं कर्णयुग्मं गंडयुगं गंडद्वयं तयोः समाहारः तत् तेन मंडितो यः कुंडदंडः स च ए
कदंतश्च दंतयोः समाहारः तत्। तस्य कांत्या कांतिसुंदरं यद्वदनारविंदं मुखकमलं तेन। तथा। भोगिनः सर्पस्य भोगो
देहः तस्य रणे भासं पहरतीति स्फीतं यत् भुजयुगलस्य युगलं बाहुचतुष्टयं तत्। उत्तुंगवक्षश्च तुंदिलं तुंदं यस्य तुंदं
दरं तच्च। अतिसुंदरयोः ऊर्वोः जंघयोः [illegible] तेषां समाहारः तत्। तत् आदिर्येषां तैः अवयवैः श्री
नामसंज्ञां नतोऽस्मि सर्वः। अधिगतं प्राप्तं। पुनः
गैः। विराजमानेन शोभमानेन। देहेन च। नरकुंजरमिति अभिधानं

शूर्पाकृतिश्रवणयुगलगंडद्वयमंडितकुंडदंडैकदंतकांतिकांतवदनारविंदेन भोगिभोगशोभाप
हारिभुजयुगलयुगलोत्तुंगवक्षस्तुंदिलतुंदातिसुंदरोरुजंघांघ्रिद्वंद्वाद्यवयवैर्विराजमानेन देहेन चा
धिगतमभिधानमिति नरकुंजरं ॥ दानांकुशाद्यायुधधरं ॥ पार्श्वयोः सिद्धिबुद्धीति ख्यातिद्वयेन सेवि
तमतितरं ॥ नानावसनभूषणादिभिः प्रसन्नमुखरुचा चातिहर्षकरं ॥ जयति शंभोरपत्यं परमसुंदरं ॥८॥

पाशांकुशादीनां आयुधानां धरं धारकं। आदिशब्देन [illegible] परशुत्वाहो। पुनः। पार्श्वयोः सव्यापसव्यभागयोः सिद्धि
बुद्धी इति प्रसिद्धस्त्रीद्वयेन अतितरं अत्यंतं सेवितं। चामरव्यजनादि [illegible] सिषर्थः। नानाअनेकैः वसनभूषणा
दिभिः महार्हवस्तुभिः प्रसन्नया प्रसादयुक्तया मुखरुचा वदनकांत्या च। अतिहर्षकरं अत्यानंदप्रदं भक्तानामि
त्यर्थः। भोगः सुखे स्त्र्यादिभृतावहेश्च फणकाययोः। जठरोदरं तुंदं। अपत्यं तोकं तयोः समे। इति चामरः ॥८॥ ॥श्रीः॥

इति

भालचंद्र अभवत् । गजस्य आ

अभवत्तन्नाम बीजमाह ॥ शिवेति ॥ सः शिवबालः शिवेन भालचंद्रस्पर्श ॥ इति एवं तत् तन्नाम आप्तिनिमि

त्तात् विकटोऽभवत् । विकटो भयानकः । तेषां विघ्नानां हरणात् । विघ्नहरोऽभवत् । इति एवं तत्तन्नाम आप्तिनिमि

त्तात् । सः गजवदनः गणपतिः वकुनामा अभवत् । अन्वयसंदोहः इत्यस्य न पुनरावृत्तिदोषः । गीति छंदः ॥ ९ ॥

ततः किमत आह ॥ शिवाविति ॥ ततः प्रभुणा तादृक् सुप्रसन्नस्वरूपधारणानंतरं शिवौ भवानीशंकरौ प्रसन्नौ

समस्ताः ५ जातौ । प्रभुतौ स्तुतौ प्रवीणाः चतुराः सुराश्च प्रणेमुः नमस्चक्रुः । तन्मिति शेषः । सुरांगनानां अप्सरसां नर्तनं दृ

शिवभालचंद्रदानात्स भालचंद्रो गजाननो नाम्ना विकटः ॥ विघ्नहरस्तद्धरणादिति वकुनामा भवत्स गजवदनः ॥ ९ ॥

शिवौ प्रसन्नौ चततः समस्ताः सुराः प्रणेमुः प्रणुति प्रवीणाः ॥ वीणामृदंगादि सुवाद्य घोषैः सुरांगना

नर्तनमुच्चकासे ॥ १० ॥ सुरनरमुनिनानासिद्धविद्याधराणां जयजयजयशब्दैः प्रादुरासन्मुखेभ्यः ॥

सुरभिकुसुमवृष्टिः खात्पपात प्रसेदुर्दिश इति विभुजन्मश्रेयसे भूज्जनानां ॥ ११ ॥ ॥ श्रीगजानन ॥

वीणामृदंगादिसुवाद्यानां घोषैः सह उच्चकासे मुमुभे ॥ १० ॥ किंच ॥ सुरेति ॥ सुरनरमुनिनानासिद्धविद्याधराणां

मुखेभ्यः जयजयजय इति शब्दाः प्रादुरासन् उद्बभूवुः । खात् गगनात् सुरभिकुसुमवृष्टिः पपात । दिशः प्रसेदुः प्र

सन्नाः बभूवुः । इति एवं विभोः परमात्मनः जन्म अवतारः जनानां लोकानां श्रेयसे मंगलाय अभूत् ॥ ११ ॥ श्रीः ।

किंच ।। तुहिनेति ।। तुहिन गिरेः हिमालयस्य कुमारी च भवानी तेन सार्धं ।। सुर वरस्य शिवस्य दिनिंयोगात् आज्ञया सर्वं ।। तं विनायकं नीरा जयित्वा स्वांके स्वोत्संगे आदाय हृष्टी तां हृष्टाम् मुदिता आसीदिति शेषः ।। ते सुराः देवा अपि प्रमुदितमनसः हृष्टचित्ताः संतः स्वः स्वर्गं प्रति गच्छन् जग्मुः ।। इह भूमंडले कैलासे वा विहरति कि ः विहारी

तुहिनगिरिकुमारी नंदनी राजयित्वा सुरवरदिनियोगात्स्वांकमादाय हृष्टा ।।
प्रमुदितमनसस्ते स्वः सुराश्च प्रजग्मुरिह विहरति कैलासे बालरूपो गणेशः ।। ४२ ।।
इतिश्री गणेशलीलायां कविगंगाधरविरचितायां जन्मोत्सवो नाम चतुर्थोल्लासः ।। ४ ।।

बालरूपः शिशुस्वरूपी गणेशः गजाननः प्रसन्नः ।। जगत्त्रय कल्याणार्थं शिवयोरानंदं कुर्वन् कल्याणीं बाललीलां कुर्वन् कैलासे न स्थाने निवसति ।। तुहिनं हिमं । उत्संगं चिन्हं योऽकः ।। स्वः स्वयं स्वर्गे नाके त्याद्य ५२ः ।। कीर्तिदत्तां ।। इतिश्री गणेशलीला टीकायां कविगंगाधरविरचितायां चतुर्थोल्लासः ।। ४ ।। ।। श्री ।।

॥श्रीगणेशायनमः॥अथपंचमोल्लासः प्रारभ्यते॥ पूर्वोल्लासे भगवतोऽवतारश्चेष्टितमुक्त्वासंप्रति बाललीलामाह॥ अथेति॥ अथ अवतारधारणानंतरं गणेशः बालस्वरूपरत्नभूषणैः। निजपितरौ माताच पिताच पितरौ निजौ स्वकीयौ च तौ पितरौ च निजपितरौ गजाननावतारे स्वजन्मनीजनकभूतावित्यर्थः। तौ पार्वतीपरमेश्वरौ स्खलंतिकुंठीभवंतितानि स्खलंति तैः स्खलद्भिः अस्फुटैः ... गमनैः तथाच्युतैरेववचनैः।

अथ सुललितबाललीलयातौ निजपितरौ वचनैर्गतैः स्खलद्भिः॥
अरमयदणुकिंकिणीक्वणैस्तैर्मृदुहसितैरपि नर्तनैर्गणेशः॥१॥

तथा। अणवः सूक्ष्माः किंकिणीक्वणाः क्षुद्रघंटिकाशब्दाः ये युतैः। मृदुमंदं हसितं हास्यं येषु तैः। नर्तनैरपि। एवंप्रकारेण। सुललितामनोहरायाबाललीलातया। अरमयद्रमयामास। मातापितरौ पितरौ मातरपितरौ प्रसूजनयितारौ। निक्काणो निक्कणः क्काणः क्कणः क्कणनमित्यपीत्यमरः॥ पुष्पिताग्रावृत्तं॥१॥श्रीः

७८

॥३॥ ७८

कालीलाकै नदिरेत्स्यनि॥ धान्यं पाचलिति॥ मंजीरः अस्याः शिवायाः स्तन्यं दुग्धं पायं पायं पीत्वा पीत्वा ततः पलाश्च
शीलयापलायनं कृत्वा। वैरं खेलद्वाशंकरांकेऽपि बोलंगं आरुगला। ततो निर्गत्य सारं कोदंगेपि निर्गतपलोर्ध्वेत्सर्वं। आरा
हू रेस्तनी वैदा अंगनेभ्राजिरे रिंगमाणा रंगणवेष्टांकु दिन। अतः अमानारिवयानं दिनकृदं नि। आपितः सन्स्नेहसहसि
तवान्। इस्स्वंधि तो र्मनीहरां लीलां चकारेति भावः॥२॥ किंच॥ पयदति॥ मधुरलिसः कृचित् सितायुत शर्करायुक्तं पयः गोदुग्धं
दधि च पिबति आश्चा तीतथा अंबया माना अर्पितान् दत्तान् लघुमोदकान् सरसलड्डुकांश्च भुनक्ति भक्षयति। तदाकृविद

पायं पायं स्तन्यमस्याः पलाय्य आश्वखेरं शांकरांके नतोपि॥ निर्गत्यारादंगणे रिंगमाणो वीतो मात्रा नंदिरदंज
हास॥२॥ पयः पिबति क्वचिद्दधि सितायुतं चांबया भुनक्ति लघुमोदकान्सरसलड्डुकांश्चार्पितान्॥
क्वचिद्धसति रोदिति क्वचिदनेकबालैर्वृतो विगायति नृत्यति प्रभुरितिस्तुदेवललै॥३॥ ३ ॥श्रीः॥

हसति हास्यं करोति। तथा। क्वचित् रोदिति रोदनं करोति। तथा। क्वचित्। अनेकैः बालैः देवानां मन्मथादीनां वा। वृतः वेष्टितः स
न् विगायति विशेषेण गायति। नृत्यति नर्तनं करोति च। इति एवं प्रकारेण सेषां भवानीशंकरादीनां स्वभक्तानां यावत् ः संतो
षः न स्यैव दर्यतत्वक्रो विक्रीड॥ मधुरपि स्वभक्तमनोरंजनार्थं चंतद्धि बालक्रीडांकुर्वन्नि तरधीनो भवतीति भावः। शर्करासिते
इत्यमरः। स्त्रीवृंदः॥३॥

अथ सिंदूरासुरसंहारलीलां वक्तुं तत्र श्रीनारदस्यागमनमाह ॥ पारदेति ॥ अथेत्यध्याहारः । अथ भगवदवतारानंतरं नार
दः तादृशः तथाविधस्य सकलजगतीजनस्य सिंदूरासुरसेव्यस्यार्थः । गृहं स्थाय जगामेत्यन्वयः । कीदृशो नारदः पारदव
उज्वला धवलकांतिमती तनुः शरीरं यस्य सः । पुनः सुरवस्य स्वाज्ञानुभवानंदस्य जगतामानंदस्य वा आकरः खनिः । य
त्सकाशाल्लोकानां तादृगानंदद्वयं भवतीति भावः । पुनः शारदासरस्वती सैव उदधिः समुद्रः तस्मात् जनुः उत्पत्तिर्यस्य । त
थाविधाया सुधाज्ञानामृतं तत्करोति लोकेभ्यो ददातीति सः । सकलज्ञानप्रद इत्यर्थः । पुनः ॥ शारदिभवः शारदः शरदृतुसंबंधी य

पारदोज्वलतनुः सुखाकरः शारदोदधिजनुः सुधाकरः ॥ शारदोडुपतिसोदराननो नारदोऽगृहमियाय तादृशः ॥४॥
त्रिलोक्य मुनिमादरात्क्षण तं कश्यपः सोऽसुरः सुवर्णमणिपीठके तमुपवेश्य संपूज्य च ॥ अरवर्वतरगर्वतः स्वरुण
पर्वताभोऽब्रवीत्क्व यासि मुनिवर्य कोप्यहं भिवारिविलेऽद्रौ ऽस्यी ॥५॥ अर्थः । यः उडुपतिश्चंद्रः तस्य सोदरं सहजं समा

नमिति यावत् । तादृक् आननं मुखं यस्य सः । शारदाकाशगांक सदृशवदन इति भावः । जनुर्जननं जन्मानि । तारकाप्युडुवाग्वि
यामित्यमरः । स्थोऽस्मतादृत्तं ॥ रात्नत्रविहरथोत्पतालगाविनिलक्षणात् ॥ ५ ॥ ततः किंतदाह ॥ त्रिलोक्येति ॥ सुतरामरुणोर
क्तोयः पर्वतस्तद्वदाभातीति तः । सः सिंदूराख्यः असुरः राक्षसः मुनिं नारदं त्रिलोक्य आदरात् सत्कारात् मुनिगौरवादिति भावः ।

॥२॥ प्रसाधनकार्यं ध स श्रीनारदस्य ... सन सुवर्णमणिपीठके हेमरत्नासने ... नारदं उपवेश्य स्थापयित्वा संपूज्य पूजां कृत्वा ... वैगितान्यो गर्भो हिं कारणस्मादिति ... इति ... हेतुविर्म ... मतहदत ... सविलासानं गता ... स्वामी ... गत एवा एवं स्तुतः कोऽपि ... कृतवान् ... अथ ... स्वस्ववाचकः ॥ काकुः स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेः ॥ इत्यमरः । एवं छंदः ॥ अथ तु ... नारदवाक्य

विधिनंदन इति वाणीं बंधोराकर्ण्य विस्मितोऽगत् इदं ॥
निजगाद मन्यमानश्चरितममितमिंद्रमित्रस्य ॥६॥

माह ॥ विधिनंदन इति । विधेः ब्रह्मणः नंदनः पुत्रः नारदः बंधोः सिंहूरस्य । विधिजन्ताकं धुतां वाणीं सगरामि त्यर्थः । आकर्ण्य श्रुत्वा । इंद्रमित्रस्य ... चरितं ... अमितं असद्भुतं मन्यते सो मन्यमानः आवय ... एव अंतः मनसि विस्मितः साश्चर्यः सन् इदं वक्ष्यमाणं वचः सिंहूरं प्रति निजगाद उवाच ॥ न ... नास्ति ... अगतीति ... गुणाराक्त ... कल्याणार्थं कीदृगयं सगरः ... इति मुनेराश्चर्यमस्त्विति भावः ॥ गीति छंदः ॥६॥

ग्राम्य प्रयोग इति १

विष्णुशास्त्री, इं॰ मित्र या नामाचा प्रयोग बरोबर वाटत नाही.

५७ ॥२॥

संप्रति नार्देरवाक्यमाह ॥ सत्यमिति ॥ हे सिंदूर त्वया सत्यमुक्तं यतः इह जगत्त्रये त्वत्सदृशः त्वादृशः गुणानां बलैश्वर्यादीनां निधिराश्रयः जगतीशः राजा कश्चिदपि नास्ति । अत्रे [illegible] न्यस्यति । [illegible] उच्छ्रितात्यक्ता शक्तिर्बलं येन सः दुर्बल इत्यर्थः वन्यपशुः व्याघ्रादिः । मृगाधिपस्य सिंहस्य गुणैः शौर्यादिभिः सदृशः सिंहसदृशः । क्वापि वनप्रदेशे । नो अस्ति नास्ति । अत्र त्वादृशो गुणनिधिर्जगतीशः कश्चिन्नास्तीति बिंबस्य मृगाधिपगुणैः सदृशो वन्यपशुः क्वापि न [illegible]तीति प्रतिबिंबं । तथा च वाक्यार्थद्वयस्य बिंबप्रतिबिंबभावात् दृष्टांतालंकारः ॥ स्वागतावृत्तं । स्वागतारनभगुर्दुयो [illegible]दिति लक्षणात् ॥ ८ ॥

दृष्टांत २

य ५

सत्यमुक्तमिह नास्ति हि कश्चित् त्वादृशो गुणनिधिर्जगतीशः ॥ नो मृगाधिपगुणैः सदृशोस्ति क्वापि वन्यपशुरु
च्छ्रित[illegible]क्तिः ॥ ७ ॥ तथाप्येकं चित्रं शृणु शिवकलत्रं त्वजनयद्य मास्ते कैलासे स खलु त्रिशुरासेवितपदः ॥ सु
रैः श्रीउन्नानाविधमपि भविष्यत्कथयति प्रभुर्भावी सोत्रासदृशबलतेजास्तदधिकः ॥ ८ ॥ ॥ श्रीगणेश ॥

इति मरास्तदानीं भयमुद्भावयन् प्रभुगुणान्वर्णयति ॥ तथापीति ॥ यद्यप्येवं तथापि हे सिंदूर त्वं एकं चित्रं आश्चर्यं शृणु ॥ किं तदाश्चर्यं तत्राह । शिवस्य कलत्रं भार्या गिरिजा यं पुत्रं अजनत् उदपादयत् अस्त इत्यर्थः । स सुत्रसु सुरैर्देवैः आसेवितपदः सन् कैलासे अस्ति खलु । ततः किं तदाह । स च श्रीउनूसन् नानाविधमनेकं भविष्यदपि वृत्तं कथयति । भविष्यदपि कथयति किं पुनर्भूतं वर्तमानं च [illegible]त्यपि सारस्य । तत्र स्वाक्षेतेः । असदृशबलतेजाः अनुपमशक्तिप्रभावः । अतएव । अधिकः सर्वोत्कृष्टः अत्र जगति प्रभुः राजा । भविष्यतीति भावी । वर्तते इति शेषः । कलत्रं श्रोणिभार्ययोरित्यमरः । शिखरिणीवृत्तं ॥ ८ ॥ ॥ श्रीः ॥

गजाननं २

२ त्रिशुसु

गु०गं०टी०

ग्गतस्मरन्सन् ३

॥३॥ नारदवाक्यश्रवणानंतरं सिंदूरस्य कृत्यमाह ॥ गिरमिति ॥ जवनः अतिवेगवान् । तत्रापि । अशमी शमोस्यास्तीति शमी नांतः सन भवतीत्यशमी अतिक्रोधवान् । जनहितां लोककल्याणकारिणीं । मुनिवरेणनादरेन ईरितां प्रोक्तां । गिरं वाणीं । निशम्य श्रुत्वा । मनसि स्वांतःकरणे पूर्वं यद्वैरं शत्रुत्वं अयं नेसंहर्तेत्याकारं वाण्या प्रेरितोहं गर्भस्थस्यापियस्य शिरश्छेदं पूर्वं कृतवानस्मि सोयं कथं गजाननः संभूतः भवतु नामेदानीमेव गत्वा हनिष्यामीति समत्सरं विचारं कुर्वन्स न्नित्यर्थः । शमिनां शांतानां योगिनां भूपतिं राजानं योगिश्रेष्ठं नारदं विसृज्य । भव गम्यतामितिनिष्कास्य । तदैव तस्मिन्नेव क्षणे ।

गिरं मुनिवरेरितां जनहितां निशम्याशमी विसृज्य शमिभूपतिं मनसि पूर्ववैरं स्मरन् ॥
तदैव जवनो जवाद्गिरिवरं समेत्याशु कैं जगर्ज गिरिकंदरान्प्रतिरवं परिस्फारयन् ॥ ९ ॥

नतु विलंबेनेत्यर्थः । जवाद्वेगात् । वेगमाश्रित्येत्यर्थः । ल्यब्लोपे पंचमी । गिरिवरं शैलराजं कैलासं समेत्य प्राप्य । गिरिकंदरान्पर्वतदर्याः सकाशात् प्रतिरवं प्रतिध्वनिं परितः समंतात्स्फारयति बहुलीकरोति विस्तारयति तादृशः सन् उच्चैः अत्यधिकं जगर्ज गर्जनां कृतवानित्यर्थः । जवनो वेगवत्तर इत्यभिधानं । रंहस्तरसी तु रयस्यदः जवइत्यमरः । दरी तु कंदरो वास्त्री देवखातबिले गुहेत्यमरः । पृथ्वीछंदः ॥ लक्षणं तु पूर्वमेवोक्तम् ॥ ९ ॥ ॥ श्रीहेरंबायनमः ॥ ॥ श्रीः ॥

३ x अत्र सिंदूरं प्रति गजाननस्य वृत्तं निरूपयतः शिवाय सिंदूरस्तं बालं हन्तुं नायाग मिष्यतीति निरूपयन् नारदः सत्यलोकं जगामेति कथा ॥३॥
नत्रा ३ नुसंधेया । ३ x

ततः किमकरोत्तदाह ॥ स्त्रुत्वेति ॥ सः खलः सिंदूरः शिवेनं स्तुतीतिशिवनंदनः तं शिवपुत्रं स्तुत्वा प्रभुं विनायकं आहुहाव आजुहाव आजं
तं यायास ॥ स्तुत्यार्थमिति शेषः ॥ किंविधं ॥ इभवदनं गजमुखं ॥ पुनः ॥ गुणानां कल्याणगुणानां सदनं गृहं आश्रयं ॥ पुनः ॥ नास्ति द्वि
तीयो यस्य सोऽद्वितीयः एकः शुभ्ररदनः स्वच्छदंतो यस्य तं ॥ पु० ॥ लवणिमा लावण्येन निर्जितः मदनो येन तं ॥ पुन ॥ रिपूनकद
थितिसंहतीतं ॥ ईहरास्यप्रभोगस्त्रानं कुर्वतः सिंदूरस्य महाधैर्यं महाभाग्यं चेतिभावः ॥ यमकालं कारः ॥ गीतिछंदः ॥ ९ ॥ आको
नं नकारणं वाह ॥ निर्गछेति ॥ हेरिपोरात्रोतं आशु शीघ्रं बहिर्निर्गछ ॥ इहमदग्रे एहि आगच्छ ॥ त्वं कोसि किमर्थमागतोसीत्यत्र द ॥
स्मरस्व ः प्रभुमिभवदनं शुभ्ररदनं चाद्वितीयं शुभ्ररदनं ॥ लवणिमनिर्जितमदनं शिवनंदनमाजुहाव रिपुकदनं ॥ ॥
निर्गछाशुबहिस्त्वमेहिमहायातोऽसि हे रिपो त्वां सिंहः करिणं यथा समरे गेकेशरात्रवः संस्थिताः ॥ श्रुत्वेत्थं
शिवस्तुनुरायुधचतुष्कालंकृतो निर्ययौ कुद्धेवैनमरे अदर्शयबलं कि वल्गायन्नुगर्जसि ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥
अहं सिंदूरः त्वां निहंतुं पातयितुं त्वया आयातः आगतोऽस्मि ॥ त्वया कथं ॥ सिंहः करिणं गजं यथेत्युपमा ॥ यथा सिंहस्य गजवधः सुलभ
स्तथा तव धोमे सुलभ इति भावः ॥ कएष्पूनेगर्वः बहवः स्वराः संति भुवनइतिचेत्तत्राह ॥ ममरणे केशरात्रवः संस्थिताः ॥ न कोपि म युद्धे
स्थातुं समर्थ इति भावः ॥ इतितस्य सगर्ववाक्योपरिभगवद्वाक्यमाह ॥ श्रुत्वेति ॥ शिवस्तुनुः गणेशः इत्थं पूर्वोक्तं तद्वाक्यं श्रुत्वा आयु
धानां अंकुशादीनां चतुष्केण चतुष्टयेन अलंकृतो मंडितः सन् निर्ययौ गृहाद्बहिर्निर्जगाम ॥ एनं सिंदूरं इतिचुक्रुधे उवाच च ॥ इतिकिं ॥
अरेरतिनीचसं बुधिः ॥ बलं शक्तिं प्रदर्शय ॥ वल्गायन् आत्मस्तुतिं कुर्वन् सन् किं वृथा गर्जसि ॥ नेदं स्मरस्याहमिति भावः ॥ शार्दूलविक्रीडितं ॥

विष्णुने गणेशाचा अवतार घेतला

खादिति॥ अहं गजाननः खांसदघ एव इदानीमेव ननु कथं दिव्हं बौरती लेवार्धः परिमर्द्य मर्दनं कला लत्त्वं शोणितलेपनेन रक्तवर्णे नेतं [illegible] न। शोणितमिश्रितपलपलभारं। [illegible] लसत्तस्य सर्वस्य रक्तलेपनात्। रक्तांशु रक्तेण सुरक्तः रागो रंजनं यस्यास्तथा विधां करोमि।[illegible] इत्यर्थः इति सर्वेषामन्वयः तदुपरि सिंदूरवान्यमुत्तरार्धेनाह॥ श्रुत्वेति॥ एषः सिंदूरः इत्युक्त्वा तेजो[illegible] नगवदुक्तं श्रुत्वा तं [illegible] रोपवत्त्वादत्रति[illegible] धाधीनत्वात् इति बालत्वे इति किं। रे गजानन त्वं बालः त्रिपुरसि। अतः मातुः पक्वोदुग्धं पिब। इत्येवं [illegible] रुतिः क्रियातवनतदयोग्याना स्ति। बालेनमातुः स्तन्यं मातस्त्वं युक्तकार्यं तु योदस्यतत्रापिन्द्ररस्यार्हनितिभावः॥ वसंततिलकं॥३०॥

खांसदघ एव परिमर्द्य सुशोणरागां शुंडां करोमि तव शोणितलेपनेन॥ श्रुत्वेदमेष वक्तुरोपवशाद्धनापे बालो सिरेपिब पयोनल्हतिस्तवेयं॥३१॥ अवदद्गजवदनो मुखं लघुरिव दीपस्तमोऽकुराः करिणं॥ त्वां हन्मि कोतुकं मेपश्य दलत्का दयो विराड्रूपं॥३२॥ मस्तकमिव कराभ्यां मर्दयित्वारिपुंतं तदरुणतररागाद्रंजयामासशुंडां॥ सुरभिकुसुमवर्षानेकवाद्यप्रघोषान्वितसकलसुरास्तं तुष्टुवुर्नृत्यगीतैः॥३४॥ ॥श्रीगजाननायनमः॥

अवददिति॥ गजवदनो मुखं वलं इत्यवदत्। इतिकिं। लघुर्दीपस्तमइव। लघुरंकुशः करिणमिव। लघुर्बालोप्यहं त्वां हन्मि घातयामि। त्वं मे कौतुकं पश्य। इत्युक्त्वा विराड्रूपं पुरुषसूक्तोक्तं दधौ स्थार॥३३॥ अथ किंतदाह॥ मस्तकमिति॥ गजवदनः तं रिपुं सिंदूरं करा भ्यां [illegible] देत्यत्यल्पत्वेऽप्यमा। मर्दयित्वा तद्रूपः सिंदूररूपोयो रुणतररागो त्यंतरक्तरागस्तस्मात्तेनेत्यर्थः। शुंडां रंजयामास॥ [illegible] नवधीदितिभावः। अथेति शेषः। सुरभिकुसुमानां वर्षो वृष्टिः अनेकवाद्यानां प्रघोषः नादः। तास्याम् अन्विता अतेसकलसु

गद्येन स्तुवंति। अथेति। भो गजवदन त्वं जय जयेत्यादरे वीप्सा। भो भगवन् ते तुभ्यं नमोस्तु। किं विधाय। शिवयो बालकाय। अनेन तयोरुपरि महानुग्रहो बोध्यः। पुनः। निखिलजगतां परिपालकाय। पु०। अतितरसंकटेषु महाकष्टेषु स्मृतिमात्रेणापि विकट शत्रून् घोरविघ्नान् हरते संहारकाय। पु०। निजजनानां भक्तानां मनोरथपूरणेषु विषये कल्पद्रुमीभूताय। पु०। प्रकाशित निगमाय प्रकटीकृतवेदाय। पु०। सितसितबुध्योः कराभ्यां उत्क्षिप्तेन चामरेण योरांदोलनेन चालनेन अलंकृत स्पर्शित स्वउ त्तमांगस्य शिरसः मंडनीभूतो यः सिंदूरपूरः तस्य सौरभे सौगंध्ये लोलुपाः आसक्ताः ये मधुपाः भ्रमराः तेषां झंकारेण गुं

गद्यं। जय जय गजवदन भगवन् नमस्ते स्तुतिवबालकाय॥ निखिलजगत्परिपालकाय॥ अतितरसंकटेषु वि कटशत्रून् हरते स्मृतिमात्रेणापि निजजनमनोरथपूरणेषु कल्पद्रुमाय॥ प्रकाशितनिगमाय॥ सितसितबुद्धिकरो त्क्षिप्तचामरांदोलनालंकृतोत्तमांगमंडनीभूतसिंदूरपूरसौरभलोलुपमधुपझंकारव्याकुलीकृतकर्णताल निःस्वनाय॥ सकलमुनिभिः कृतमननाय॥ भो गवन्नस्मिन्निह नैसर्वैर्विघ्नैर्यत्त्वद्ध्यानतः सर्वमपि सुखमनुभवामः॥ एवमेव सकलसंकटेषु त्वयारक्षणीयाः स्वीया इतोधिकं स्तोतुमपि न शक्नुवामः॥ अतस्त्वामेव सर्वदा नमामः॥ ५॥

जारवेण व्याकुलीकृतः कर्णतालयोर्निःस्वनो यस्य तस्मै। पु०। सकलमुनिभिः कृतमननाय कृतचिंतनाय। एवं जयघोषपुरःसरं नत्वा प्रार्थयंते। भो इति। स्पष्टं। तानमाम एव तिलापनीयं। उत्तमांगं शिरः शीर्षं। समौ लोलुपलोलुभावित्यमरः॥ ५॥ श्रीः॥

५६

॥५॥

५७

सं॰२

॥५॥

इत्थंवृतारत्नवरिष्ठंकृत्वा प्रभुः किमकरोदित्याशंकायामाह ॥ स्तुत्वेति ॥ इत्थं पूर्वोक्तविधयास्तुत्वामुदितेषुमानंदयुक्तेषुसुरेषुदेवेषु अर्चयत्सु इन्द्रयत्सुविसत्सु तथा ॥ भगवद्रूपंपश्यत्सुपिसत्सु प्रभुःस्वः श्रेयोऽसौसर्वोत्तमोगजवदनः ताहगदतारधारीभगवान् दयाईदृष्ट्या पश्यन्सन् ॥ सर्वाणितिरोपः ॥ अंतर्दधेअंतर्धानंचकार ॥ स्वभक्तमनस्सुविराहितोऽस्ति इत्यर्थः ॥ नोलिथुंदः ॥ ३६ ॥ इत्थंवतारचरित्रं सांगंनिरूप्येदानींकविः परमेश्वरंप्रार्थयते ॥ इतीति ॥ इति एवंनाना स्वरूपधारणेनजनानांहितकारी ॥ भक्तानांहृत्तापहारी ॥ निजानांभक्तानामेव मनसिहृदये विहारी विहरणशीलः ॥ विघ्नानांसंहारकारी ॥ श्रीसमेतः लक्ष्मीयुक्तः प्रभुर्भगवान्परमेश्वरोविनायकः ॥ इतिएवंप्रकारेण मम गंगाधरस्य वाण्यः कविताःरूपिण्यःताएव

स्तुत्वेत्थमर्चयत्स्वपिसंपश्यत्स्वपिसुरेषुमुदितेषु ॥ पश्यन्दयार्द्रदृष्ट्यागजवदनोंऽतर्दधेप्रसन्नोऽसौ ॥ ३६ ॥
इतिजनहितकारीभक्तहृत्तापहारीनिजमनसिविहारीविघ्नसंहारकारी ॥ प्रभुरितिममवाणीपुष्पसन्माल्यधारीविलसतुममचित्तेश्रीसमेतःप्रसन्नः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीगणेशलीलायांकविगंगाधरकृतौस्वानंदप्राप्तिर्नामपंचमोल्लासः ॥ ५ ॥ ॥ श्रीगजाननार्पणमस्तु ॥ ॥ श्रीगणेशःप्रसन्नोऽस्तु ॥ ॥ पठकपाठकानांशुभमस्तु श्रीः ॥

पुष्प्याणांसन्माल्यानिसुषुमाजाः ताः धरतिसः ॥ अतएवप्रसन्नः प्रसादसुमुखः सन्ममचित्तेहृदिविलसतुस्वानंदलीलाविहारंकरोतु ॥ शोभतांवेत्यर्थः ॥ माल्यंमालास्रजाविस्यमरः ॥ मालिनीवृत्तं ॥ लक्षणंतुपूर्वमेवोक्तं ॥ श्रीहेरंबप्रसादेनकृता

॥५॥

गणेशभग्वती

विद्वन्मनोहरा ॥ टीकात्रयाश्रुतुष्यंतु सुरयः सरसा मम ॥ १ ॥ गणेशलीलां प्रविधाय तस्यां गंगाधरेणेह कृता सुटीका ॥ तया प्रसन्नो भवतु प्रभुर्नो गणेश्वरः सिद्धिधियोर्विधाता ॥ २ ॥ हृष्यंतु संतः सर्वेपि गोद्विजेभ्योस्तु मा भयं ॥ कल्याणं सर्वदेवास्तु कल्याणपदसेविनां ॥ ३ ॥ ॥ इति श्रीरुक्मिणीवल्लभश्रीविठ्ठलसूरिसूनुश्रीविश्वनाथसूरिविद्यार्थिश्रीगंगाधरकविविरचितायां स्वकृतश्रीगणेशलीलाव्याख्यायां विद्वन्मनोहराख्यायां स्वानंदभुवनप्राप्तिर्नाम पंचमोल्लासः ॥ ५ ॥ ॥ संपूर्णश्चायं ग्रंथः ॥ ॥ अनेन भगवान् सिद्धिबुद्धियुतः श्रीगजाननः प्रसन्नोस्तु ॥ ॥ शुभं भवतु ॥ श्रीः ॥ शके १७८३ दुर्मुखनाम्न्यब्दे श्रावणवद्यचतुर्थ्यां भृगौ परिपूर्णोयं ग्रंथः लेखनं च ॥ ॥ श्रीललितांबिका प्रसन्नास्तु ॥

॥ श्रीः ॥ ॐ ॥ श्रीः ॥ ॐ ॥ श्रीः ॥ ॐ ॥ श्रीः ॥ ॐ ॥ श्रीः ॥ ॐ ॥ श्रीः ॥ ॐ ॥ श्रीः ॥ ॐ ॥ श्रीः ॥ ॐ ॥ श्रीः ॥ ॐ ॥ श्रीः ॥ ॐ ॥ श्रीः ॥

रचनाकाळ इ.स. १८६१.

संगीतराघवम् हे काव्य आनोजी भोसले यांच्या सांगण्यावरून गंगाधर
कवींनी रचले आहे.

1836
98

॥१॥ ॥ श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीगुरुभ्योनमः ॥ श्रीसरस्वत्यैनमः ॥ श्रीमल्ललि
तांबिकायैपरदेवतायैनमः ॥ श्रीजानकीवल्लभायरामचंद्रायनमः ॥ श्रीः
अथ संगीतराघवोनामग्रंथः प्रारभ्यते ॥ तस्येदंमंगलाचरणपद्यं ॥ श्रीः
अभिनवजलधरसुंदरमनितरदयधासुघूर्णमधियदासं ॥ सीताश्रितवा
मांकंसलक्ष्मणंराघवंप्रभुंवंदे ॥ १ ॥ दैत्यैराक्रांतमेतत्कुवलयमनिशंभ्रा
म्यणास्तीव्रचिंताः शक्रोमंवक्रवल्कस्तदिहननु विभोमंगलंत्वंविधेहि ॥ इ
श्री २ त्थंधात्रार्थितोऽभूद्रविकुलउदितोलीलयादैत्यवृंदंसंहत्योद्धत्यदुःखाज्ज
गदिदमधिकंराघवोनःसपायात् ॥ २ ॥ भोसलकुलजलनिधितःसमुदित ॥१॥

इहकीर्तिकिरणवृंदमिदं ॥ विस्तारयन्समंताच्छाजन्ह्पेदुः शरच्छतंजीया
त् ॥ ३ ॥ ॥ अथाष्टपदी ॥ १ ॥ ॥ गीतस्यास्यमालवरागोरूपकतालः ॥ ॥
ध्रुवपदं ॥ ॥ राघवधृतमनुजशरीर ॥ जयजयरामहरे ॥ ध्रु० ॥ तनयसुवं
शकृतेधृतवानवतारं ॥ विहितपवित्रचरित्रमुदारं ॥ १ ॥ राघव० ॥ रवि
कुलतोयनिधौधृतवानसिदेहं ॥ दशरथभूपजनिंत्वमदाहं ॥ २ ॥ राघव० ॥
खर्द्ध कुवलयदुःहतौश्रितिसंख्यशरीरं ॥ कलयसिकोमलसद्गुणधीरं ॥ ३ ॥ रा० ॥
रमयसिविश्वमिदंस्वगुणैर्गुणसिंधो ॥ पतितजनाद्भुतसुंदरबंधो ॥ ४ ॥ रा० ॥
दशमुखमुख्यमहोनरवैर्हितांवांसं ॥ दनुजकुलंभयंययान्निज ॥ त्व ॥ ५ ॥ रा० ॥

२

जनकनृपस्य सुतामुपयम्य सभायां॥ निजगुणकीर्तिमवस्य नुमायां॥६॥रा॰ 3
निजजनकामनयाकृतवानसिलीलां॥ त्रिभुवन[illegible]बुधिमिमां[illegible]हिसुशीलां॥७॥
रा॰॥सुचरितदीनविभो रघुनंदनविष्णो॥ कविमिह पाहि दयाघन जिष्णो॥८॥रा॰॥
श्लोक॥ ॥त्रैलोक्यैकनिदानदानवकुलध्वंसिन्विभो वानरान्नूरीकृत्यवि
चित्रकृत्यमिह भो कृत्वा विहृता पदं॥ विश्वोत्तापसुपापहन्निजयशः संस्था
प्य बंध॰न्वितो वैदेहीपरिभूषितो निजपदस्थः सन्सदा पाहि नः॥५॥ ॥श्रीः॥
अष्टपदी॥२॥(राघव)॥ ॥गीतस्यास्य गुर्जरीरागः मंठश्चतालः॥ ॥
राघवजयजयराम हरे॥ध्रुवपद॥ रविकुलकमलनिशाकर॥ करुणाकर॥

॥२॥

निजजनसौख्यनिदान॥१॥राघव॰॥ विकसितकमलविमलमुख॥ जनता ४
सुख॥मुनिकुलकर्मविपाक॥२॥राघव॰॥ सजलजलदतनुसुंदर॥गुणमंदि
र॥सकलनृपतिकुलहीर॥२॥ राघव॰॥ कलिमलहारणसुव्रत॥ कमलाहृत॥
गण ४ गुणिगणितविलास॥३॥राघव॰॥ दशमुखरिपुहारक॥ करितारक॥त्रि
भुवनपालनधीर॥४॥राघव॰॥ दशरथसुकृतसुरद्रुम॥हृतसध्रम॥कनक
समांशुकधार॥५॥राघव॰॥ कुवलयविकसनदिनकर॥सुरभास्कर॥अग
णितशुभगुणवृंद॥६॥राघव॰॥ जनकसुतासुवशीकृत॥गुणिनिर्जित॥सुस्थि
रकीर्तिनिधान॥७॥रा॰॥ सदयहृदयजयसुंदर॥श्रितकंदर॥कविकुलकलितसुशील॥८॥

राघव॰॥

राजाच्या पराक्रम वर्णनाकरिता २॥ दुल [illegible] शब्दाचा [illegible] [illegible] केला आहे

श्लोक॥ ॥जयतिजयतिरामः कामिनां पूर्णकामो जयतिजयतिरामः स्वीय वाणीविरामः॥ जयतिजयतिरामः सर्वलोकाभिरामो जयतिजयतिरामः श्यामलश्चैकरामः॥५॥ ॥आर्या॥ ॥पंक्तिरथस्वातीघनकोशलनृपनंदिनी सुशुक्तिसुजा॥ श्रीराघवमुक्तामणिरुदितः शरयूतटे सुरवल्लति॥६॥ ॥

अष्टपदी॥३॥ ॥गीतस्यास्य बसंतरागो यतितालः॥ ॥

विहरतिहरिरिहशरयूतीरे॥ नृत्यतिबंधुजनेनसमं पुरसीसुसहितः सुखपूरे॥ध्रुवपदं॥ कोमलजलजकुलाकलितामलकलुषहरणजलपूरे॥ उन्मदगजकुलबहुकलुषीकृत ●ह्रदगतशीतलनीरे॥१॥ विहरति॥

शरयू नदीचे वर्णन

कवीने शरयू नदीचे फार हृदयंगम वर्णन केले आहे

व३

अतिमृदुवालुकपुलिनसमुद्गैर्निर्मलसलिलतरंगे॥ तदनुस्तैश्चलमीनकुलैः कृतसुंदरनृत्यसुरंगे॥२॥ विहरति॥ कच्छसमुद्धृतकच्छपबालककलितोच्चलगलवलीले॥ विकचकमलकुलगुंजदनर्गलमधुपकृतोत्तमखेले॥३॥ विहरति॥ अभितस्त्वभिनवनिबिडमहीरुहकुसुमकृतामलहासे॥ तदनुपतगकुलकलितकलध्वनिमोहितपथिकनिवासे॥४॥ विह॰ वल्लसमाश्रितपीनपयोधरधेनुकुलैः कृतशोभे॥ हरिततृणोपरिखेलदकुंठितसुरपतिगोपकृताभे॥५॥ विह॰॥ विकसितजातीचंपकयूथीकुसुमश्रीकंने॥ [illegible]

॥४॥ ७

शुकपिकचटकसुखाधिकसुपतगकलरवघूरितदेशे॥ सुरभिसुमंदसुशीतलपावनपवनभरितनिखिलाशे॥७॥ विहर॰॥ अतिनवसुंदरपुरनरललनाबालैकृतसुनिवासे॥ कविजनवाणीरम्यविरामे श्रीरघुवरकृतहासे॥८॥ विहरति॰॥ ॥श्लोक॥ ॥श्रीमज्जगन्नाटकसूत्रधारो मायाश्रयाल्लोकसुखार्थमत्र॥ उद्भूयरामः परिपूर्णकामश्चकारनानाविधबाललीलां॥७॥ ॥अष्टपदी॥ ४ ॥

क ३

॥ ॥गीतस्यास्य रामकरीरागोयतिताल॥ ॥ ॥

॥४॥

८

रघुपतिरिह किल बालकुले॥ विहरति विहरति खेलचले॥ध्रु॰॥ केशरचंदनपंकविचर्चितनीलमृदुलतनुशाली॥ पीतवसनमणिहाटककांचीघटितकटिर्वनमाली॥१॥ रघुपति॰॥ विलुलितकोमलकुंतलसंकुलमुदितमुखः सुखकारी॥ मणिमयमुकुटपरिष्कृतमस्तककुसुमधरो गिरिधारी॥२॥ रघु॰॥ मीनसमाकृतिकुंडलमंडितगंडयुगः श्रमहारी॥ अगणितकटकमुभांगदमुखबहुधनभूषणधारी॥३॥ रघु॰॥ सुंदरकंदुकचक्रसुदंडकरखेलसुसाधन[illegible]नवृंदं॥ कलयन्नसितो लक्ष्मणभरत[illegible]कुर्वन्मंदं॥४॥ रघु॰॥

बालरामाचे वर्णन

पद ६

कोपिद्विजरघुनाथमुखं खलु खेलं मुंजति कामं ॥ कश्चिदमुकुरसरसीरुहतल्ला उयति प्रियरामं ॥५॥ कश्चिदमुष्य करं परिगृह्य परितोषमतिसलीलं ॥ कोपि पिधाय दृशं परिपृच्छति कोहमिति प्रियशीलं ॥६॥ कश्चिदमुष्य फलानि ददाति हि कश्चिदनेकविधान्नं ॥ कोपि विजित्य विभुं बहुमनुते स्वं खलु गुणसंपन्नं ॥ इति गुणइत्यादि प्रभुरिह कलयन्बहुविधबालकलीलां ॥ कश्चिज्जनमुरसिजनमा रमयन्प्रकरोत्वनुगुणशीलां ॥८॥ रघुपति॰॥ ॥श्लोक॥ ॥

खेलं विश्वजनीनमाविरचयन्दुष्टान्सदा पंचयन् लीलाभिः पितरौ सदैव रमयन्साधून्सुखं प्रापयन् ॥ भोगान्संकलयन्स्वयं हि जनतापापानि संरंधयन् लक्ष्मीमाकलयन्निह प्रमुदितः श्रीराघवः पातु नः ॥९॥ ॥ ॥

शार्दूलविक्रीडित

॥५॥

श्लोक॥ ॥कुशिकसुतसहायस्ताटिकां च प्रहत्वा मखि च सुतसुखं स्तान्यजराक्षं च जित्वा ॥ पथि खलु मुनिपत्नीमुद्धरन्संजगाम जनकपुरमसौ श्रीरामचंद्रः पुनातु ॥१०॥ ॥अष्टपदी॥५॥ ॥गीतस्यास्य गुर्जरीरागः प्रतिमंठतालः॥

१० मालिनी

जनकपुरे रघुराजमुदारं ॥ स्मरति मनो मम कलितसुदारं ॥ध्रु॥ शिवधनुरिह नृपसदसि विभज्य हि सकलीपरिविलसंतं ॥ मंडपगतजनवृंदकृताद्भुतरसभरतसुहसंतं ॥३॥ जनक॰॥ जनकसुतार्पितमंगलमाला लंकृतकंदुलग्रीवं ॥ पाणिनिपीडनजातमहोत्सवपालितनिखिलसुजीवं ॥२॥ जनक॰॥

न ५

मंगलसंगतनाडवकुलकुलरम्यारिपुआधारं ॥ वर्णचतुष्टयनयनसरोरुहविलसितसुसुखासारं ॥३॥ जनक॰॥ मणिमयपीठेपरिहृदयसुतयानिजकान्त्या शोभांतं ॥ सारसहितनृपविरचितभुजाजातमहालाभंतं ॥४॥ जनक॰॥ कांचनिकायारागभरेणतुनिर्जितदूर्वापर्णं ॥ बद्धघनपीतांबररागेणतुविडंबितसनीलस्वर्णं ॥५॥ जनक॰॥ नानालंकृतिभूषासदमलिमर्जितनिजजनताघं ॥ वामांकस्थितजनकात्मजया निर्जितसजलोन्मेघं ॥६॥ मंदहसनसुभमुदितवदनतो विडंबितशारदतुपद्मं ॥ अनुपमनिजतनुकांत्या निर्जितकोटिदिवामणिपद्मं ॥७॥ सकलनृपतिकुलवंदितचरणं भवभयहारकमीशं ॥

११

जनकसुताकृतनयनकटाक्षंकविहृदिकृतसुविकारं ॥८॥ जनक॰॥ ॥

१२

श्लोक॥ ॥ सीतांप्राप्यनृपेणदत्तसुधनोबंधून्विवाह्याग्रिमो गच्छन्विप्रकृताःसुवाद्यसहितोगच्छन्पथिस्वादृतः ॥ क्रुद्धं भार्गवमाविजित्यनगरेगत्वाचभव्यान्वितेजानक्यासहितोललन्निजगृहे श्रीराघवः पातुनः ॥१०॥ ॥

श्रीभोसलकुलाब्धिनवोत्तममणिश्रीशहानाख्यनृपोद्योचितश्रीरुक्मिणीपतिसूरिसूनुगंगाधरकविकृतौ श्रीसंगीतराघवाख्येग्रंथे प्रमुदितराघवो नाम प्रथमः सर्गः ॥ ॥बालकांडीयकथानकमिदं॥ ॥श्रीरामायनमः॥

मेघावर आरूढ असलेल्या वीजेची शोभा सीतेला प्राप्त झाली

शार्दूलविक्रीडीत

श्रीगणेशायनमः॥ ॥अथविधिसुतविज्ञप्त्यावन्यंमन खलहरणार्थेव नंअजनरामः॥ कैकेयीमिषतः किलपितृराज्यंसंत्यजनसुखंकलति॥ ३॥ अष्टपदी॥ ६॥ रघुपतिमेहिहृदयलसंतं॥ वनगमनायकृतोद्यमता याःसुखुनातोदिकसंतं॥ध्रु॥ केकयसुतयाविततिचीराण्यधिपरिधाय हसंतं॥ सीतालक्ष्मणसहितमथिअलदन्तारण्यमनसिवसंतं॥ ३॥ रघुप०॥ शोकविमूर्छितताल पदद्वयमानम्यहिविवसंतं॥ निजजननींबहुबोध विचारौसंबोध्यानुवदंतं॥ २॥ रघु०॥ कुलसुनिश्चासुहृदयंखलुसांत्व नकैःसुखयंतं॥ चीरवसनलोकञ्जनीनिजजायांतद्व्रयंतं॥ २॥ रघु०॥

२

निजगृहवासोमणिधनमुखमिहविप्रेभ्यःप्रददंतं॥ पथिमिलितापुरजनैर थपौरैः कृतवार्ताःशृण्वंतं॥ ४॥ रघुप०॥ दुःखितजनपुरतःखलुदयया वामदेवमुनिगीतं॥ सकलगुणदशरथनृपवर्येणतुसजलनयनतःपी तं॥ ५॥ रघुप०॥ राजाज्ञप्तसुमंत्रानीतेरथवर्येःधिवसंतं॥ प्रेमविमोहि तपौरजनैरनुसृतमिहपथिभगवंतं॥ ६॥ सीतालक्ष्मणसहितंशरयूं तीर्त्वापरतटमाप्तं॥ शरासनतूणयुतंखलहरणायहिगच्छंतं॥ ७॥ रघु०॥ भक्तगुहाहृतवटपयसाकृतजटाजूटशोभाक्तं॥ कविवर्याणांमन सिविभातंभक्तजनेष्वनुरक्तं॥ ८॥ रघुपतिमेहि॥ ॥श्लोकः॥ ॥

निवर्त्याथो रामो रथयुतसुमंत्रं सकरुणं भरद्वाजं नत्वा तदुपचितिमात्स्य मुदितः॥ सगंगां [illegible] तीर्त्वा जनकसुतया लक्ष्मणयुतो वनेगच्छन्न्रा[illegible]प द्विजनृपति वाल्मीकिभवनं॥२॥ ॥अष्टपदी॥ गुर्जरीरागः प्रतिमंठताल:॥ १५

प्रभुरपि सदा सुखभुक्तो मुदा प्राप वनेपि॥ध्रु॰॥ सीतया सह बंधुना गिरिसंगतो विपथेन॥ तत्र तां प्रसमीक्ष्य गामधि हर्षितो द्रुगणेन॥१॥ प्रभु॰॥ चित्रकूटगिरि द्युतिं बकुसंमतां हृदयेन॥ संविचार्य तु संस्थितः सुखसंयुतो निरसेन॥२॥ प्रभु॰॥ गंगया हृतसंभ्रमो जनकात्मजा सुमगेन॥ लक्ष्मणेन ल सेवितो विजहार दर्भभरेण॥३॥ प्रभु॰॥ आश्रमद्वयमालिहं स्वकरोद्विभुः

॥८॥

३ म[illegible]नाश्रितसरु[illegible]राहितो भवत्सनयेन॥ आत्मणेः परिवारितो द्विजराजवद्गुणेन॥६॥प्र॰॥ वामुना परिवीजितो नलतीरसार्द्रितकेन॥ वर्हिणां कलकूजितै रतिमोदितो विगणेन॥७॥प्र॰॥ योगिराजवुवस्त्वयं विरराज [illegible]रौलगतेन॥ (पूजितो जयति प्रभुः कविनामुनाद्ध भरेण॥८॥प्र॰॥ २

स्वसुखेन॥ वाडवाधिपपूजितो न्यवुसत्तदीयमतेन॥५॥ प्रभु॰॥ पादपैर्वकुलीकृतां हरितद्युतिं नयनेन॥ आविलोक्य हि विश्रमो भवदाश्रमाति भरेण॥ ॥५॥ प्रभुर॰॥ ॥ श्लोक॥ ॥ रामाज्ञप्तः सुमंत्रो नृपनिकटमितो वृत्तमाह प्रभोस्तद्वजाश्रुत्वापनाकं पुरमथ भरतः प्राप्य संस्कारमस्य॥ कृत्वाश्रीरामशोकाकुलहृदय इतश्चित्रकूटं प्रभुं तं दृ[illegible]ष्ट्वा सीतासमेतं पुरगमनकृते प्रार्थयामास भक्त्या॥३॥ ॥अष्टपदी॥ ८ ॥गीतस्यास्य कर्णाटरागः॥ १६

[illegible]

हृद्लिलनाकिलदीना॥ राघव निजपति मतिगुणवंतं तां विना सुखहीना॥ध्रु॰॥

मंगलविकलसकलजनकृतबहुकोलाहलसंपूर्णा॥ तवविरहेबहुरिव
न्नमुनिव्रजगमनागमनविशीर्णा॥१॥ पूर्ललि०॥ सफलानोकहफलकुल
विकलाकुसुमविकासविरामा॥ नानोत्सवसवपरबहुवाउवमुखकृत
शोकारामा॥२॥ पूर्ललि०॥ अलिकुलकलरवविरहितसरसिजवृंदविहीन
तटाका॥ संस्थलिकुलिगतचिंताविरहितसकलजनस्कृतनाका॥३॥ पूर्ल०॥
तत इह रारणमितोहिभवंतंचलराघवनगरंत्वं॥ पितृवितरितमिदमा
हरराज्यंनोजानेहंतत्वं॥४॥ पूर्ललि०॥ नचलसिनगरंतदहमिमांतनुमुद्दिस

१७ करुणरस

जामिसपापां॥ चलसियदिप्रभुवर्यतनुंतवसेवेसरारसचापां॥५॥ पूर्ल०॥ मम
जननीकृतमपराधंनयिमाधारमसुखसिंधो॥ नामपिमंतुकरींकृपयात्युववपा
हिकुमार्तसुबंधो॥६॥ इतिभरतःशुभवाक्यमुदीर्यद्विजगृहेंऽघ्रिंसुखगेहं॥
सदयहृदयहरिमात्महृदब्जेचिंतयतिस्मनिरीहं॥७॥ पूर्ल०॥ प्रभुरपिदत्वालिंग
नमेनंश्रुतिदृशसंख्यसमानां॥ नियमंवनपरिवृत्तेरवदत्कविमतिमवतुसमा
नां॥८॥ पूर्ललिना०॥ ॥श्लोक॥ ॥आश्वास्यैवंस्वबंधुंसकलमपिजनंवा
कसुधाभिःप्रतोष्याऽनेनैवप्रार्थितःसंवितरदतुलंपादुकायुग्ममस्मै॥

१८

मस्थाप्यानुं स्वराज्ये स्वयमपि मुनिना ऽज्ञत आनंदयुक्तः प्रजामत्रे विहीता वनगमनदसौ राघवः पातु विश्वं॥४॥ ॥ श्रीभोसलकुलाभिनवोत्तम मणिश्रीत्तानाख्यनृपोद्योचित श्रीरुक्मिणीपतिसूरिसूनुगंगाधरकविकृतौ संगीतराघवाख्ये ग्रंथे प्रवासिराघवो नाम द्वितीयः सर्गः॥२॥ ॥ श्रीराम॥ १९

श्रीगणेशाय नमः॥ ॥आर्या॥ ॥अथ नाराचापालंकृतकरकमलः सीतया ऽनुजेन युतः॥ दंडकविपिनं प्रविशन् विराधमाहत्य मंगलं चक्रे॥१॥ ॥श्लो०॥ विमोच्य शरभंगकं मुनिगणं समाश्वासयन् सुतीक्ष्णमुनिपूजितो दहनजिद्रसं भानितः॥ अगस्त्यभवनं गतस्तदधिपूजितः संस्तुतः पदे श्वबकुकोमले जयति १०

काननेराघवः॥२॥ ॥अष्टपदी॥१॥ ॥गीतस्यदेशाषरागः एकतालीतालः॥ 20

रामहे जय दीनदयाघन॥ध्रु०॥ सुंदर कुंदरदन सुखसिंधो॥ पाहि पतितजनमनाथबंधो॥१॥राम०॥ चंद्रवदन सुकुमार सुरागं॥ त्वां प्रणमामि मखेषुसभागं॥२॥राम०॥ मंगलगुणमणिभूषाधारिन्॥ पाहि त्रिभुवनमनिसुरनकारिन्॥३॥ राम०॥ त[illegible]नयप्रार्थनयात्तावतारं॥ धृत्वा हरसि विभो क्षितिभारं॥४॥ राम०॥ पीतवसन घननीलसुबिंदो॥ सीतामुखकुमुदस्यैवेंदो॥५॥राम०॥ चापशरालंकृतशुभमूर्ते॥ समवमुनिव्रजमाहतजूर्ते॥६॥ राम०॥ जटाजूटधर सदसद्गतं॥ ध्यायेत्वामहमाप्तदिगंतं॥७॥राम०॥ सीतालक्ष्मणभूषितदेहं॥ नौमि कवीनां मंगलगेहं॥८॥ रामहे०॥

आर्या ।। ।।रघुपतिरथपन्नगन्त्यंजटायुषंसमनुगस्यपंचवटीं।।मा
प्यन्यवसद्गोदातटे प्रशस्तेविधायपर्णकुटीं।।३।। ।। ।।पंचपदीयं।। ।।१०।।
गीतस्यास्यवराडीरागः रूपकताल:।। ।।सरितमिमांहरिरालोक्यहिनंदति।।ध्रु।।
चलतिमृदुलसमीरेबकुलरसुखमेति।। स्फुरतिकमलनिकरेविकसितवद
स्फुर ५ नउदेति ।।१।।सरित०।। तिमिरतरंगेविकसितनमनो।। नतिच ×ति×५
पलपतगेसुचकितहृदनुविभाति।।२।।सरित०।। ध्वनतिमधुपसमाजेश्रवण
मनुदधाति।। चलतिजलचरकुले सुहृद्वसतिमनुयाति।।३।।सरित०।।लसति
विपिनसुभारेभजतिललितधाम।। विकसतितृणनिकरेस्मरतिचवनकिमपिनाम।।४।।
भणतिसुकविसुबालेहरिरुदयतिचात्र।। जयतिनिजजनकुलेसुरतयतिजन
जे१(मपितत्र।।५।।सरित०।।

श्लोक।। ।।वसन्वरादीन्दनुजांविनाशयन्स्वबंधुनाशूर्पनखींविरूपय
न।।रहस्यमंबुब्रसरसंसुपाययन्स्वदारलीलांकलयन्बभौहरिः।।४।। ।।
अष्टपदी।। आर्या।। ।।दशमुखनिकटंविकटाग।।लास्वयमारुदंस्य
मुंचत्तं।। प्रोवाचमिथिलकन्यासौंदर्यस्यातिवर्य।।माह।।५।। ।।
अष्टपदी।।१३।।गीतस्यास्यगुर्जरीरागः एकतालीतालः ।।शृणुरावणरेगोदातीरे
रामोवसतिसुयोगी।।लक्ष्मणसीतासहितो ऽभीतोऽनेकमुनिव्रजयोगी।।ध्रु।।
तस्यहिललनासीताकलनायैवगतात द्वेहं।। तदनुअभाण्याकलितकृपा
ण्यारूपविहीनारेऽहं।।१।।शृणु०।।तस्यहिरोहिणीनिर्जिततरुणीहसतिशची
मपिकामं।।भजतिहिरामंमेघश्यामंकुरुतेतद्विश्रामं।।२।।शृणुरावणरे०।।

केतकपर्णे किंवास्वर्णतनुकांत्यैवजयंती॥ पार्वणचंद्रंवाकुसुमेंद्रंवदनरुचाप्रहसंती॥३॥श्रृणु॰॥ कांतिसुकुमारीजनक[illegible]कुमारीभातियथा[illegible]वंती॥ क्व च कस्तातायाअतिललितायास्तुलनांहरिणाऽऽयांती॥४॥श्रृणु॰॥ वल्कलवासाअपिललनासासकलोपरिविलसंती॥ निजपतिनिकटेगोदासुतटेलीलातःप्रहसंती॥५॥श्रृणु॥ नामानयभो[illegible]भुवनेकविभोतदिहबलंसफलंते॥ताद्यामोबलविश्रामोयंहिसुराःसेवंते॥६॥ श्रुत्वावचनंमारीचभवनंगतासतुनिजकार्यं॥ तन्मृगरूपान्निजतनुलोपान्निचकारहितद्वर्यं॥७॥श्रृणु॥ तस्यहि पूर्णीकृत्याभार्यांसंस्थाप्यहिसुरकार्यं॥ कुर्वन्रामःपूरितकामःपातुकविंससपर्यं॥८॥ श्रृणु॰॥ ॥आर्या॥ ॥रावणहृतातुसीताशोकवनेसंस्थिताविशोकयुता॥ रक्षःस्त्रीगणभीताप्रार्थयतिस्मप्रभुंस्वभव्यार्थं॥९॥ १२

— 23
सें २

अष्टपदी॥१२॥ ॥गीतस्यास्यगुणकरीरागः रूपकतालः॥ ॥ ॥ २४

नाथहरेरघुनाथहरेसीदतिसीतादनुजगृहे॥ध्रु॰॥ पश्यतिदिशिदिशिनभसिभवंतं॥त्वद्विरहेसतिनेत्रमुदंतं॥१॥नाथ॰॥ दर्शमवदनेंदुसुखकंदं॥कुरुमेस्वामिन्परमानंदं॥२॥नाथ॰॥ वंदेत्वामहमनिशंदीना॥त्वांविनासततंसुखहीना॥३॥नाथ॰॥ रावणरूपावीक्षणभीता॥ तन्नाशार्थंशरणंयाता॥४॥नाथ॰॥ दीनस्यार्णवपालयतांमां॥ मानसिद्वानिशमाहतरामां॥५॥नाथ॰॥ अवतारस्तव[illegible]सुखार्थं॥ कुतरहनायास्यद्यमदर्थं॥६॥नाथ॰॥ किंत्वांस्तौम्यहमज्ञादेवं॥ब्रह्मादिभिरपिकृतपदसेवं॥७॥नाथ॰॥ संस्तुत्यैवंसीतारामं॥ ध्यायंस्सभवत्कविविश्रामं॥८॥नाथहरे॰॥ ॥

हि ४

भक्त ७

मृगध्वंसी रामोऽनुजसहितआरादनुवनं प्रजन्मीतामाजाल्लकलखललोका न्नरामयन् ॥ पतंगेंद्रं नीत्वापदमपिकबंधं चशबरीं सकिष्किंधांगच्छन् जयति जगदीशः शुभनिधिः ॥ ७ ॥ श्रीभोसलकुलाभिनवोत्तममणि श्रीशा नीरवचनन्पोद्योन्वितश्रीरुक्मिणीपतिसूरिसूनुगंगाधरकविकृतो संगी तराघवाख्ये ग्रंथे किष्किंधराघवो नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥ ॥ अरण्यकां डीयं कथानकमिदं ॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ आर्या ॥ ॥ अथ कपिपुरमागच्छन् पंपालोकनसमुल्लसत्स्वांतः ॥ प्रणमत्सवनजकारि तकपींद्रसख्यो जगत्सरापातु ॥ १ ॥ ॥ ~~अष्टपदी~~ २ ॥ ॥

25

॥ १३ ॥

श्लोक ॥ ॥ ऋष्यमूकगिरिसानुनिस्थितं प्रेमपूर्णहृदयं रघूत्तमं ॥ दुःख पूर्णहृदयः कपीश्वरो वाक्यमाह मधुरं नमन्मुहुः ॥ २ ॥ ॥ अष्टपदी ॥ १३ ॥ गीतस्यास्य मालवरागः प्रतिमंठतालः ॥ राम हे त्वमिह शरणं ॥ सदा मम सुहृदविद्धि दं ॥ ध्रु ॥ स्टहितसमये हि हरिरहह सयशोवनं ॥ मम सफलमिदमलरू पयौवनं ॥ १ ॥ राम० ॥ यदत्तुसरणाय खलु वनमपि न सेवितं ॥ तेन मम शरण मिरमति विपदि पावितं ॥ २ ॥ राम० ॥ हरिचरणमेव वरमिति विगतकेतने ॥ म यिन विषहामि विरहं त्वमलचेतने ॥ ३ ॥ राम० ॥ मामिह न विधुरयति दिवसयुत यामिनी ॥ रामचरणकमलकलनसकलगामिनी ॥

26

तैन्न ४

अथनकलयामिवलयादिमणिभूषणं॥ हरिचरणकमलकलनेसुबकुदूषणं॥ २७
॥५॥राम०॥कुसुमसुकुमारतनुमसमशरलीलया॥ किमितिहृदिहंसिराममधि
शरलीलया॥६॥राम०॥अहमिहनिवसामिनकपिगणसुत्रोधितां॥ द्विराम
नुसरामिसीतासुकृतपाविततां॥७॥राम०॥ इतिहरिरपिकपिकुलभूपतिसुभार
तीं॥ हृदिकृतवानवतुसुशीलकविभारतीं॥८॥रामहे०॥ ॥श्लोक॥ ॥
सुग्रीवसंस्तुतोरामोहत्वावालिनमाहवे॥ राज्यंतद्बंधवेदत्वाऽन्वेषयत्कपि
भिःप्रियां॥३॥ स्वयंप्रभादर्शितदिष्टायोगिर्भ्रायराघवं॥ मुदाप्रणम्यमधु नी०
रैर्वाक्यैस्तुष्टावसंमितैः॥४॥ ॥अष्टपदी॥१४॥ गीतस्यवसंतरागःएकता
(लीताल)॥१
१४

सततं१
पाहिसदयहरे॥ हृदिममविलसभजनपरे॥ध्रु॥ अधावध्यह मस्मिसकष्टा॥ त्वा
मवलोक्यहिभुक्तसमिष्टा॥१॥ पाहि०॥तवचरणंमेशरणंप्राप्तं॥ ममजनिमरणंस २८
कलंलुप्तं॥२॥ पाहि०॥ रससंख्याकैर्भावैर्हीना॥ षड्रिपुभिश्चाहंकृतमाना॥ भावितेनेभोगाघोल
॥३॥ पाहि०॥ अविदितसुखदुःखातवभक्त्या॥ गाढालिंगिततनुरिहमुक्त्या॥
ध्याना५ ॥४॥ पाहि०॥ हृदितवरूपं[illegible]साहं॥ जातासंप्रतिरामःसोहं॥५॥ पाहि०१
भोराघवजगदकपटबंधो॥ दासीमामवकरुणासिंधो॥६॥ पाहि०१ [illegible]सु
त्वारामंतेनाहमा॥ सुयोगिनीसास्वरसंप्राप्ता॥७॥ पाहि०॥ सरवलुसुजनजन
बंधुर्भक्तिं॥ दत्तानयतुकविंसुविरक्तिं॥८॥ पाहिसदयहरे०॥ ॥श्लोक॥

॥१५॥

कपयो हि पयोनिधेस्तटं गमयंतो जनकात्मजां गताः॥ पवनात्मजवालिनं २९
दनप्रमुखास्तं प्रसमीक्ष्य विस्मिताः॥५॥ ॥अष्टपदी॥१५॥ गीतस्यास्य गुर्जरी
रागः एकताली तालः॥ कपयो नितरां सलिलनिधिं परितो विलोक्य चकिताः॥
ध्रु०॥ जलचरनीरणं दुष्करतरणं बहुविधरत्नाकरं॥ उपमितगगनं कु
ंठितचलनं कल्लोलावलिधरं॥१॥ कपयो०॥ वरुणनिकायं सुजनितमा
यं घटजनिपीतोज्झितं॥ धृतमैनाकं वितरितनाकं पृथुसरिदालिंगितं॥
२॥ कपयो०॥ कृतभ्रूक्षोभं धनिकृतलोभं वितरितबहुधनभरं॥ चुंबित
धरणिं सृजिततरणिं सकलजनप्रियकरं॥३॥ कपयो०॥ ॥ ॥

॥१५॥

अतितरभयदं भयकृत्सुपदं जनसंघैर्वर्जितं॥ वाडवनिलयं तस्मात्सभयं ३०
पन्नगकुलसेवितं॥४॥ कपयो०॥ तटकृतकेतनं चाप्यतिसेनं द्वीपाश्रित
जनधरं॥ तरिभिः सुतरं स्तूयत नपितरं श्रुतिरसरत्नाकरं॥५॥ कप०
शतयोजनकं तटगतवनकं प्रवालशोणीकृतं॥ पृथुलारवकं द्विजकृ
तरवकं मुक्ताधवलीकृतं॥६॥ कपयो०॥ कपिलाश्रमदं जनताश्रमदं
हीरादिभिरुज्ज्वलं॥ [illegible] सुकलितलंकं हतसुकलंकं दनुजकुलैरा
कुलं॥ ॥७॥ कपयो०॥ इति ते जलधिं दृष्ट्वाब्धिं प्राप्ता अपि रघुवरं॥
विविंत्य मनसा मुदिताः सहसा वितरितकविवरवरं॥८॥ कपयो०॥

सं २

श्लोक॥ ॥संपातिवाक्यमधिगम्य मरुत्सुतं ते ताद्दग्बलं परिविचिंत्य विहीनचिंताः॥ ३१
श्रीवालिसूनुमनुमत्यसरं विधाय प्रार्थयन् जलधिसंतरणाय सर्वे॥ ६॥ ॥
अष्टपदी॥ ३६॥ गीतस्यास्य देशाखरागो रूपकतालश्च॥ ॥ पवनात्मजनोप
रिपाहि भो॥ ध्रु॥ अनिलरात गुण बलनिलय कोसि॥ त्वमिह विभो सकल शरण
कोसि॥ १॥ पवना॰ रघुपति चरण कमल भज कोसि॥ त्वमिह विभो स्वजनभ
रण कोसि॥ २॥ पव॰ अतितर विकट विपदहित कोसि॥ त्वमिह विभो सुरणसुभट
कोसि॥ ३॥ पवना॰॥ किमिति वदनकमलमपिदधासि॥ त्वमिह विभो प्रभुकृतिक
र कोसि॥ ४॥ पवना॰॥ अयि पवनसुत सुगुणभरितोसि॥ त्वमिह विभो जननि

३६

णि १

धितर कोसि॥ ५॥ पवना॰॥ सकल कपिकुलन्धपतिभ नोसि॥ त्वमिह विभो कपि ३२
कुलभर कोसि॥ ६॥ पवना॰॥ अनुसरतरणकृतिमनुसृतोसि॥ त्वमिह विभो दनु
जनिहर कोसि॥ ७॥ पवना॰॥ इति सकल कपिकुल नोसि॥ त्वमिह विभोसु सुविनर
कविकुलनुतोसि॥ ८॥ पवना॰॥ ॥श्लोक॥ ॥इति पवनकुमारः प्रार्थि
तो वानरेन्द्रैः सपदि हृदि विचिंत्य श्रीपतेः पादपद्मं॥ जलधितरणका
र्ये संयतः संबभूव स्वजनजातमिहाप्यास्तर्वदुःखात्स सन्नः॥ ७॥
श्रीभो॰ गंगाधरकृते संगीतराघवे उद्युक्तधैर्यो वो नाम चतुर्थः सर्गः॥ ४॥
किष्किंधाकांडीयेयं कथा॥ ॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥आर्या॥ ॥
प्रभुवरकार्योद्युक्तो महेंद्रगिरिशृंगमेत्य वै हनुमान्॥ निजरूपं सगृहीत्वा
प्रमुदितहृदयः सरापायात्॥ १॥

श्लोक॥ ॥अमंदरात्रिः पवमानसूनुः समुद्रसंलंघनकार्यभारे ॥संसारसिं धुत्तरणैकहेतुंश्रीरामचंद्रंमनसानिदध्यौ॥२॥ ॥अष्टपदी॥ ॥१७॥ ॥

गीतस्यास्य भैरवरागः यतितालश्च॥ ॥परिपाहिराघवपाहि माधवमांत वचरणसुदासं॥जनकसुतान्वेषण कृतिकरणे विरचितगगननिवासं॥ध्रु॥ ध्यायेत्वामहमनिशंहृदये निजजनकृपयाव्याप्तं॥निजपदसरसिज मधुपायितकृतिसुकृतिजनानामाप्तं॥१॥परि॰॥प्रमुदित [illegible] निजमुख नवसरसीरुहनिर्जितराकानाथं॥अमलमृदुलनवकमलदलायित नयनमवितसदनाथं॥२॥परि॰॥अरुणहरितपरिधवलादिकमणि खचितरुचिरकिरीटं॥तदधः परितो विलुलित [illegible] कुंतलविरचितसुजटा जूटं॥३॥परि॰॥

॥७॥

नख १

34

शुकनृपतिशुभचंचुपराभव [illegible] रुचिरतरनासं॥विकसितकुंदकुसुमपृथुवैभ वमोषकमंदसुहासं॥४॥परि॰॥मीनरमाहररत्नालंकृतहाटककुंडलकर्णं॥स द्यःकीलालाभृतजलधरधिक्कारप्रदवर्णं॥५॥सिंहरगरासनभूषितभुजयुग मनुयुगमथवतीर्णं॥उरसितुमुक्ताकुसुमतुलसिकायुतवनमालाकीर्णं॥६॥परि॰॥ कटितटसुघटितनवपीतांबरनिर्जितविद्युत्कांतिं॥नानाभूषणभूषितकायं साधुसुकलितसुशांतिं॥७॥परि॰॥ [illegible] सिंहासनगतमपिजानक्यासहसेवि तमनुजैस्त्वं॥अतिप्रसन्नंपरमात्मानंसुकविमुसुवरदहस्तं॥८॥ परिपाहि॰॥ ॥

श्लोक॥ ॥सुरसयागगनेसपरीक्षितश्चरणतो विनिहत्यचसिंहिकां॥करतए बहिमाद्रिजमास्पृशन्नतुययौपरतीरमुदन्वतः॥३॥ ॥श्रीरामपाहिमां॥

अष्टपदी॥ १८॥ गीतस्यास्य गुर्जरीरागः यतितालश्च॥ ॥लंकिकां मारुतिरानुहृष्टो रुचिरां॥ध्रु॥ त्रिकूटशिखरे दशमुखरचितां॥ जलनिधिपरिखातः परिकलितां॥ ॥१॥ लंकिकां॰॥ परितो बहुतर दुर्गैर्दुर्गां॥ अंतः परिघटितोत्तममार्गां॥ २॥ लंकि॰॥ उत्पतनमल्लैर्मल्लैर्गुप्तां॥ संक्रमसुखबहुशस्त्रैर्व्याप्तां॥ ३॥ लंकि॰॥ राक्षसपुंगवमंदिरललितां॥ स्वर्णप्रमुखैर्धातुभिरात्तां॥ ४॥ लंकि॰॥ नानारामारामारामां॥ पुष्पिततरुकुलपतगविरामां॥ ५॥ लंकि॰॥ रावणसौधेमणिगणकीर्णां॥ स्वयं परितः सुवर्णपूर्णां॥ ६॥ लंकि॰॥ इंद्रचंद्ररविमुख्यैर्देवैः॥ जुष्टां कृतदशमुखपदसेवैः॥ ७॥ लंकि॰॥ सुरनरकिन्नरललनाधारां॥ सुकविमनसिकृतवर्णनभारां॥ ८॥ लंकिकां॰॥ ॥श्लोक॥ ॥श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः॥ ॥श्रीः॥ ॥

॥१८॥

लंकां विजित्य निशि सर्वत एव लंकामान्वेष्य चंद्ररुचितः प्रसमीक्ष्य तां कां॥ उत्स्रित्य मारुतिरशोकवने स सीतां संप्राप्य सूक्ष्मवपुरित्थवदल्पणम्य॥ ४॥ ॥अष्टपदी॥ ॥१९॥ ॥गीतस्यास्य देशवराडीरागः अष्टतालीतालः॥ ॥अयेजननि सीते तुं चर रघुवीरविरहार्तिं॥ सपदि परिसमेष्यति राघवस्तव चैत्य वै वानरबलन्च प्रयुज्यतें॥ ॥ध्रु॥ कपिपुरि स राघवो ऽनुजसहित आगतैः प्राप्य सुहृदं पि कपिराजं॥ समुदितसुमानसो निवसति हि पर्वते ऽचोदयदिह सुकपिसमाजं॥ ३॥ अये॰॥ अहमिह समागतो जलधिमयि संतरन [illegible] वीक्ष्य तव चरणमपि कार्यं॥ कृतमिव मयाखिलं रघुवरमि[illegible]हानयन्कुर्वदिति स सुखसभार्यं॥ २॥ अये॰॥ [illegible]नं निजवराक्षसेरं तितरसि[illegible]हतां घन्भिर रघुवरमपि विपत्तिं॥ अथ यदि तु मन्दसे कुलसहितरावणं हन्मि

मां॰ ५८ ५९ ५५

(समस्त[illegible]मपि सपत्निं॥ ३॥ अये॰॥

॥१९॥		३७

इतिसकपिपुंगवोमधुरतरमावदन् संशयहरणकृतिनिदानं॥ अददपिमुद्रिकां
मदधरस्थविग्रहं राक्षसबलदरणसुमानं॥४॥ अये०॥ अथमुदितसीतयाक्षुधितर
तिचोदितोऽशोकविपिनमपितरुहीनं॥ व्यदधदनुचागतं दशमुखबलं हरन्नक्ष
मपियमनगरयानं॥५॥ अये०॥ सकिलसुरभूपतिप्रखरतरवैरिणाबलरवन्नप
सदनमायन्॥ विनयगिरमावदन्तादनुपरिदीपितैः प्राज्वलयदरिपुरनमायन्॥६॥
अये०॥ ततस्ततरमांकपिर्मणिवरमसौदधन्नब्धिमतरदधिगतरैवं॥ रघुवरमसौ
क० नमन्मणिवरमाददन्नाहरदथनिजकृतिकोशं॥७॥ अये०॥ सतुसकलवानरैरति
तरबलः स्तुतो लक्ष्मणमपिकपिकुलरूपं॥ अनमदथसोधुनासुकविकुलमाकरोतं
घ्रिकमलतारणमपापं॥८॥ अये०॥ ॥श्लोक॥ ॥

३८

श्रीरामेणसमाश्लिष्टः कष्टहोत्कृष्टधीरसौ॥ दुष्टान्हरन्शिष्टसंघंस्पष्टं रक्षतुमारुतिः॥
५॥ ॥श्रीभोसल० कविगंगाधरकृतौ संगीतराघवे उद्युक्तराघवोनाम पंचमः स
र्गः॥५॥ ॥सुंदरकांडसंकथानकमिदं॥ ॥श्रीरामार्पणमस्तु॥ ॥श्रीः॥
श्रीगणेशायनमः॥ ॥श्लोक॥ ॥अथकिलसुमुहूर्ते रामचंद्रः सैता पीदशमुख		म ४
पुरवरध्वंसने[illegible]प्यभिनिविष्टः॥ अनुपमबलशालिप्रेक्षकीशेशचन्वा[illegible]
सहशुभमतिराशां दक्षिणां संप्रतस्थे॥१॥ नानावानरनायकानययुताः सुग्री
वसंदेशतः संयांतिस्मकरोत्स्वतद्भुगिरयः सर्वेजयाकांक्षिणः॥ श्रीरामः सहलक्ष्म
णेन[illegible]तथाकीशराडित्थंतं जवशब्दशालिसुगिरः सांतिसरानं[illegible]॥
॥२॥ ॥अष्टपदी॥२०॥ ॥गीतस्यास्यवसंतरागोयतितालश्च॥ ॥[illegible]॥

वीरो रघुपति रतिलसति कपिबलसागरे ॥ध्रु॰॥ पवनकुमारस्कंधारूढं कलावीरं [illegible]
बंधुं ॥ स्वयमारूढः कपिकुलनृपतेः स्कंधं तनिबलसिंधुं ॥१॥ वीरो॰ ॥ सेंदुतरणि रिव शुभ्र
भ्रे गगने भगणे रविकुलनेता ॥ गच्छति चाग्रमनाः स्वच्छंदं यत्रास्ते सा सीता ॥२॥ वीरो॰ ॥ कर
धृतशरचापालंकृततनुवल्कलवासोधारी ॥ जटाजूटतट घटितसुहाटकरुचिरकुसुमकुल
हारी ॥३॥ वीरो॰ ॥ अभिनवनिकषसमुज्वलसुरपतिमणिसुंदररुचिरांगी ॥ तरणिकिरण
ततिविकसितसरसिजनवदललोचनमाली ॥४॥ वीरो॰ ॥ अतिधीरस्वरभरतः कपिबलचिं
तासंज्वरहारी ॥ क्षितितिचलतुबलतिमे तरसबलंखिलधं वचनविहारी ॥५॥ वीरो॰ ॥ सकुलसब
लमरिमहं कदा वै हन्मीत्यसुविचारी ॥ अपि परसुजातिषु कीशेष्वधिकं निजतेजोभरधारी ॥६॥ वीरो॰ ॥
पुधोत्सवनो द्विगुणितनिजतनुकांतिभरेणाक्रांतां ॥ अटवीमपि कुर्वन्स द्विगुणितहरितकांतिसं
क्रांतां ॥७॥ वीरो॰ ॥ इति पथि सुचलन्प्रसन्नवदनो ऽसबयो जलधेस्तीरं ॥ तमहं वंदे रविकुल
(वंदितमुत्कमकरान्वयहीरं ॥८॥ वीरो रघुपति॰ ॥

५ × श्लोक ॥ सो धर्म भूमिस्थितः रात्रु श्च महं दानवमंडितां ॥ अचोदयत्तदायुत्समभद्दस घशांगयो ॥६॥

श्लोक ॥ ॥ततः समुद्रेण नतः स रामो नलेन सेतुं तरणैकहेतुं ॥ चकार तस्मिन्कपयोपि
यस्मिन्नुत्तां कांविहाय श्रययुर्हि लंकां ॥३॥ ॥आर्या॥ ॥रामो रामेश्वरशिवलिंगं संस्था
प्यतत्र विजयार्थं ॥ कपिबलसहितो ऽगच्छल्लंकानिकटे स सेतुमार्गेण ॥४॥ रावणसंप्रेषि
तशुकमुखेन वार्तासमस्तविदिता ऽभूत् ॥ रामस्तदा बिभीषणमभिषिच्यादात्स लंकिका
राज्यं ॥५॥ × ॥अष्टपदी ॥२१॥ गीतस्यास्य वराडी रागः मंठतालश्च ॥ ॥ श्रीः ॥

सुंदरसुकुंदरदनो ऽहि सुबली ॥ लसति रामो रावणसमीपमिह हसति रणरसरभसवश
कुली ॥१॥ लसति॰ ॥ सो [illegible] गतरावणकिरीटहारी ॥ लसति रामो रावणसमीपमिह ह
सति रणसुभटहृदयहारी ॥२॥ लस॰ ॥ इंद्ररिपुयुध्यकरणे कपिकुलैं ॥ लसति रामो रा
वणसमी[illegible]हं सति घटयति सजयमतिबलं ॥ लसति॰ ॥३॥ ॥३॥ ॥३॥
हर

रावणसुचोदितनिशाचरबलं ॥ लसतिरामोरावणसमीपहृदि हहसति घटयतिध
तधरणितलं ॥४॥ लस॰॥ वानरनृपालमकृतालजकरे ॥ लसतिरामोरावणसमीपहृ
हहसतिदनुजकुलसंहरणकरे ॥५॥ लस॰॥ मारुतिसुजीवितनिजानुजवरे ॥ लस
तिरामोरावणसमीप हहसतियुधिरिपुसुतमरणकरे ॥६॥ लस॰॥ रात्रुसहजेर
णकरेसमाप्ते ॥ लसतिरामोरावणसमीपहृदि हहसति मतिविरहितसकलाप्ते ॥७॥ ल॰॥
रावणकुलेपिसकलेक्षयमिते ॥ लसतिरामोरावणसमीपहृदि हहसतिसुकविवचसिच
रणगते ॥८॥ लस॰॥ ॥श्लोक॥ ॥अथायातेरात्रौरहितसुहृदिप्राप्तविरहेम
हाकुस्थेनस्वेकपि बलमयुलेक्षपश्यति ॥ समारूढोरामोरथममराभूपादनुगतंसु
नस्योःभ्रातस्योस्थरणविधितःशर्मसतां ॥७॥ ॥अष्टपदी॥ ॥२२॥ ॥श्रीः॥

णि
॥२१॥

अष्टपदी॥ ॥२२॥ ॥गीतस्यास्यवराडीरागोरूपकतालश्च॥ ॥रघुवंशमणिंह ४२
रिमतिरणरसशीलं ॥ आदरादिहमहर्षिवरांबदमनसमुनेर्मिसुलोलं ॥१॥ रावण
दर्शनजातमहाद्भुतमाश्रितरणक्षोभनं ॥ रौद्ररसाविर्भावविकाशितबकुलतरलोणात्मानं
॥१॥ रघु॰॥ अरुणारुणतरकिरणविकुसितशोणकमलसमनेत्रं ॥ रतिपतिचापपरा
भवकारिभ्रूद्वयमतिगुणपात्रं ॥२॥ र॰॥ सुरपप्रेषितरथवरमास्थितमुन्नतवक्षस्थलं
नं ॥ वीरासनगतमतिहुंकारैस्तर्जितरक्षःप्रांतं ॥३॥ र॰॥ करसरसीरुहयुग्मसमुत्थत
तीक्ष्णशरोत्तमचापं ॥ क्रोधमहारिपुपातितसायकभिन्नतनुंहततापं ॥४॥ र॰॥ अतिख
रतरनाराचनिकरकिणोद्भूतशोणितधाराकीर्णं ॥ विकचपलाशाश्रीहरमतितरदयाहृद
परिपूर्णं ॥५॥ र॰॥ रिपुभुजशिरसांछेदकरं हरिमर्पितजीवनदंकं ॥ तदनुजमंत्रेणा
न्यस्थेणहिसंहृतपालितलंकं ॥६॥ र॰॥ तन्मुखनिर्गततेजोनिजहृदिरूपयाविदधंतं ॥

बकु १

पवनात्मजसुग्रीवप्रमुखैः कृतजयरा[illegible]बद्धाक्रांतं ॥७॥र०॥ एवंसंहृतदनुजं रक्षितक पिकं सीताकांतं ॥ सुकविरचितपदमुक्ताहारैः पूर्णहृदं [illegible]बद्धरागांतं ॥८॥ रघुवंशमणिं०॥ श्लोक॥ ॥ रात्रावाप्लानमापितदनुजकरतस्तत्क्रियांकारयित्वा चाश्वास्यानुष्वप त्नीस्तदनु रघुवरो वायुजाद्यैः स्वभक्तैः॥ लंकायां चाभिषिच्या ऽनुचरगणयुतां जा नकीं चानयित्वा [illegible]न्निष्कास्य नांचवन्हेः पुनरपि सतयाभ्युषितः संबभूव ॥ ८॥ श्री मद्ब्रह्मशंभुमुखदेववरैः स्तुतो [illegible] गंधर्वकिन्नरनरप्रमुखैस्तथैव ॥ नत्वा निजं च पि तरं परिसांत्व्य चैवं गंतुं स्वपत्तनमसावुपचक्रमेथ ॥९॥ सपुष्पकं नामविमान मारुहन् विदेहकन्यापरिभूषितांगकः॥ बिभीषणाद्यैः कपिभिश्च संयुतो ऽयये भरद्वाजपदं खमार्गतः॥१०॥ आर्या॥ पवनजवचसा ऽऽगतमुनिवरयुतभरताद्यनःपु रीं प्राप्तः॥ मंगलवाद्यसमुज्वलघोषैस्तुष्यन्करोतु संतोषं ॥११॥ ॥११॥ ॥११॥

सर्ग ५

वै ६

४३

नर२८

अष्टपदी॥ ॥२३॥ ॥ गीतस्यास्य विभासरागः एकतालीतालश्च ॥ ॥ ॥

४४

हरिमधुना राज्यासनमधिगतमनुसर मन्मने ॥ ध्रु० ॥ सवाद्यमंगलसुस्नानेनप्रमु दितवदनसुपद्मं॥ विशिष्टवासोलंकारांकितकोमलनारीरपद्मं ॥१॥ हरि०॥ सीतासौमि त्रिभ्यां मातॄः प्रणम्य मुनिवरवंदं॥ प्रमुदितपौरप्रणतीः प्राप्य प्राप्तं परमानंदं ॥२॥ ह०॥ निजगुर्वाज्ञां प्राप्याधिष्ठितमुत्तमनिजकुलपीठं॥ अभितो वाडवमंडलविरचितमंगल मंत्रसुपाठं ॥३॥ ह०॥ वसिष्ठमुखमुनिविरचितराज्याभिषेकसंसिक्तांगं॥ वामांकस्थि तजनकसुताकृतसमोदनयनापांगं ॥४॥ ह०॥ भरतसमर्पितपादुकयधरकोमलच रणसुकंजं॥ सकलनरसार्पितनानाकुसुमस्रग्दूर्वादिकपुंजं॥५॥ ह०॥ भरताद्यनुजैर्विर चितमणिमयचामरछत्रसुशोभं॥ दनुजपकपिन्टपपार्श्वालंकृतमतिकृतसमस्तला भं॥६॥ हरि०॥

पवनसुतेन प्रणतेनचरणं जयशब्दैः परिघुष्टं ॥ यथार्हवासोलंकृतिवितरणतोषितजनमभिहृष्टं ॥७॥ह॰॥ विसर्जितासुरकपिनृपकपिकं तर्पितगोद्विजवृंदं ॥ हनुमद्वरदं सुकविजनानां परमानंदसुकंदं ॥८॥ हरि॰॥ ॥श्लोक॥ ॥अथोच्चसिंहासनगं रघूत्तमं तथासुतोभं सुखकारिणं सतां ॥ समीक्ष्य शंभुप्रमुखाः सुरेश्वराः प्रणम्य भक्त्या परया वितुष्टुवुः ॥१२॥ ॥अष्टपदी॥ ॥२४॥ ॥गीतस्यास्य रामकरी रागो रूपकतालश्च॥ ॥श्रीः॥

जयराम हे सुभगाकृते ॥ क्रीडमनसि सालंकृते ॥ध्रु॥ विरचितसुरनरकिन्नरमंगलतोषितपोषितमन्मते ॥ अतितरां निजमाहात्म्यं सत्कारुणिकं संस्थितमन्मते ॥१॥जय॰॥ वेदविरोधखरदूषणजितदूषण सज्जनवंदितपादुके ॥ नवरूपे दरिवसतु मनो मे दुर्जनदुस्तरुपावके ॥२॥ज॰ सजलजलदसमनीलिमसुंदर मतितरगुणगणहृदरितं ॥ कटितटकलितसुपीतवसनकं ध्यायेत्वां मुनिसंवृतं ॥३॥ज॰॥ गुंजद्दलिव्रजविलुलितमालं श्रुतिगतकुंडलमंडितं ॥ हारचापा

पि१   का१ गायस्त्वेव३

लंकृतबाहुद्वयमरणनूर्धनिपंडितं ॥४॥ज॰॥ जनककुमारीसेवितचरण प्रभुवरजय करुणानिधे ॥ त्रिभुवनपालनकारणतारण जय हे राम नृपभावधे ॥५॥ज॰॥ शत्रूणामपि वितरितनिजपदपदपंकजशरणागतं ॥ [illegible] कृपां कुरु राघव मामिह सुजनसुखेहितं ॥६॥ज॰॥ प्रसन्नमुखसुखदायक नायक पाहि जगत्सदपावितं ॥ नवावतारेणेदं कुलमपितरणे रघुनाभावितं ॥७॥ज॰॥ जय जय जय सुंदर जय जय मंदिर जय जय रविकुलसन्मणे ॥ जय जय गंगाधरकविवितरित मंगलसत्पदसन्मणे ॥८॥ जय॰॥

॥श्लोक॥ एवं स्तुत्वा देववर्येगते सो रामः सीतालक्ष्मणाद्यैः सुखेन ॥ राज्यं चक्रे गोद्विजान्पालयन्सन् सोऽस्मान्पायादिंदिरानायकोवै ॥१३॥ आर्या॥ ॥श्रीभोसलकुलमणिनाशानन्नृपेणार्थितः प्रभुश्रीलै ॥ संगीतराघवं कविगंगाधर उच्चकार संमुदितः ॥१४॥

इतिश्रीभोसल॰ज्ञान॰ कविगंगाधरकृतौ संगीतराघवे सानंदराघवो नाम षष्ठः सर्गः ॥६॥ श्रीराम॥

॥ आर्या ॥ विदुषां वृंदैर्मुदितैर्ग्राह्यो ग्रंथो दयार्द्रचेतस्कैः ॥ ४७
सक्षमहंसा संशोध्य मशोधितो येषु वै सदन्नमिव ॥ १ ॥

॥ १७८६ ॥ षडष्टसप्तैकमिते शालिवाहनशाके मले ॥ श्रीः ॥ ॥ ॥ १७८६ ॥
गंगाधरः कविश्चक्रे ग्रंथं संगीतराघवं ॥ १ ॥ श्रीः ॥

शके १७८६
इ. सं. १८६४

रा॰प्र॰
१

१
रा॰प्र॰१

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ रामप्रमोदं काव्यं सटीकं आरभ्यते ॥ अंबां श्रीत्रिपुरांबिकावासिनीं चारुहासिनीं न
त्वा रामप्रमोदस्य छायाटीकां करोम्यहं ॥१॥ इह कविः श्रीरामायणकथां संक्षेपेण वर्णयितुं काव्यं कुर्वन् श्री
भगवतो दाशरथिपुत्रत्वप्राप्तिरूपं वस्तु निर्दिशति श्रीश इति श्रीशः लक्ष्मीकांतः अशेषो विश्रांतयोगि र
मंते योगिनो यस्मिन्निति रामः विष्णुः विधेः ब्रह्मणः प्रार्थनया बुधानां देवानां सतां वा श्रीत्वंचाद्रिसुरबुधा

श्रीशो विधेः प्रार्थनया बुधानामाधिं समुद्धर्तुमसौ चतुर्धा । दधावयोध्याधिपतेः सुतत्वं,
रवेः कुले पंक्तिरथस्य रामः ॥१॥ पित्रोर्दृशोर्नीलपयस्सरेमे शालीनतां नालिकनीविलासै
लैः ॥ भक्तस्य सद्भक्तिरसेन तुष्टः क्रीडामृगत्वं हि समेत्यनंतः ॥२॥

इत्यमरः आधिं मनोव्यथां पुंस्याधिर्मानसी व्यथेत्यमरः समुद्धर्तुं दूरीकर्तुं रवेः कुले पंक्तिरथस्य दशरथस्य
नाम्नोऽयोध्याधिपतेः राज्ञः चतुर्धा रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नात्मकप्रकारचतुष्टयेन सुतत्वं दधौ उपजा

२

तिवृत्तं ॥१॥ पित्रोरिति सः रामः पित्रोः कौशल्यादशरथयोः दृशोर्नेत्रे शालीनतया चांचल्येन शालंते ताह
शाः ये शिशवः त्वस्य खेलाः विलासाः तैः कृत्वा स्यादधृष्टे तु शालीनः इत्यमरः शीतलयन् आनंदयन् स
न् रेमे चिक्रीड बाललीलया पितरौ संतोषयामासेत्यर्थः तथाहि अनंतो विष्णुः भक्तस्य दासस्य सती
अव्यभिचारिणी या भक्तिः श्रद्धा तस्याः रसेन स्वादेन तुष्टः सन् क्रीडामृगत्वं केवलाधीनतामित्यर्थः सेम

तं कौशिकोऽभ्येत्य नृपं ययाचे मखोपघातोपशमाय रामं ॥
सलक्ष्मणं तं प्रददौ स तस्मै किं दानवीरस्य न देयमस्ति ॥३॥

तिशाप्नोति नैतदद्भुतमिति भावः ॥२॥ संप्रत्याधिहरणप्रकारमाह तमिति कुशिकस्य राज्ञोऽपत्यं पुमान्
कौशिको विश्वामित्रो मुनिः तं नृपं अभ्येत्य प्राप्य मखस्य यज्ञस्य ये उपघाताः विघ्नाः तेषां उपश
मः परिहारस्तस्मै तदर्थमित्यर्थः रामं ययाचे प्रार्थयामास सः नृपः सलक्ष्मणं सौमित्रिसहितं तं रामं त

रामाचा बालपणातील शौर्य

स॰प्र॰
२

सेमेकोनिकायमरद्दो अत्रवशीष्ठिनरहस्युपदिशिरामायएकश्लोत्या तथाहि दानवीरस्यवदान्यस्य
पुंसदृत्तिशेषः देयंकिंनास्ति अपितुसर्वमपिदेयमेवेतिभावः एकस्मिन्सावित्तेपुत्ररूपदानंराजोस
हाधैर्यघातयतीतिभावः॥ ३॥ दुष्टहरणप्रकारमाह सङ्गते सःपथिमार्गेव्रजन्रुरुन्ताटिकांनामर
क्षसांकुले वैजयंतीववैजयंती पताकातां पताकावैजयंतीस्यादित्यमरः जघानचिछेद अत्रकौ
मताटिकांनामपथिव्रजन्सन्नयानरक्षःकुलवैजयंतीं॥
नशौर्यदर्पोत्रमुनेर्नचाज्ञाजनस्यभीभंजनमेववीजं॥ ४॥
संहारेमुनिरामयोर्दोषमपहरति नेति अत्रताटिकासंहारेशौर्यस्यदर्पःगर्वःरामस्यनिशेषःबीजं
नास्ति तथामुनेराज्ञापिवीजंनास्ति किंतु जनस्यभियोभयस्यभंजनंदूरीकरणमेववीजंकारणम
स्ति अत्रबलातिबलाविद्यादानमप्युक्तं॥ ४॥ मुन्याश्रमेकृत्यमाह सङ्गति सलक्ष्मणःसःमुनेःविश्वा

3
स॰क॰१

शौर्य

२

४

मित्रस्यनिवासंआश्रमं अभ्येत्यप्राप्यक्रतुघ्नंयज्ञनाशकं इति तान् सुबाहुःआदिर्येषांतेचतेअसु
रश्चतान्हत्वाभविष्यतिसाभाविनीसान्त्वासीकृतिश्चतां मृगरूपेणागतांमोहरूपंकार्यमित्यर्थः
विचिंत्यमारीचंनामदैत्यं एकेनशरेणवाधौसमुद्रेन्यपातयत् पातयामास एकेनशरेणेतिवाल्ये
पिमहाशौर्यंघोतयति॥ ५॥ भगवतोविवाहमुद्दिश्याह ततइति ततःयज्ञरक्षणानंतरंसःमुनिःरा
सलक्ष्मणेनाभ्येत्यमुनेर्निवासंहत्वासुबाहुप्रमुखानक्रतुघ्नान्॥ न्यपातयच्चाविकृ
तिंविचिंत्यमारीचमेकेनशरेणवार्धौ॥ ५॥ ततोव्रजन्राघवलक्ष्मणाभ्यांसमंविदे
हस्यपुरींमुनिःसः॥ मार्गांतरेव्योम्निकुमुद्बुधाभ्यामिवोदितोगीष्पतिरुच्चकाशे॥ ६॥
घवलक्ष्मणाभ्यांसमंविदेहस्यजनकराजःपुरींमिथिलांव्रजन्गच्छन्सन्मार्गस्यअंतरेमध्येउच्च
काशेव्यलभे कइव व्योम्निकुंपृथ्वींमुदंप्रापयतीतिकुमुत्चंद्रःसचबुधःसौम्यश्चताभ्यांसमंउदितःउ

शौर्य

रामाकडे कवी भगवान म्हणून च पाहिले आहे.

रामलक्ष्मण मध्ये विश्वामित्र चंद्र व बुध या ग्रहांमध्ये बृहस्पति या प्रमाणे शोभत होते.

आल्हाद दायक रूप

कु.प्र.
२

५
श्री.१

स्वयंगतः गीष्पतिर्गुरुरिव यथाकदापिचिंद्रबुधांतरेरगुरुर्गगनेभातितथारामलक्ष्मणांतरेगुनिर्मार्गेरराजे तिपूर्णोपमालंकारः कदाचित्काताया अपिसामान्यात्।।५।। तत्रापिपरोपकारमाह श्रीति श्रीयुतोरा घवोरामः सतींपतिव्रतां अहल्यांगोतमपत्नींगोतमशापाज्जन्यतेनादृष्टांयत्‌ऽकस्कंपाषाणत्वं त स्मात् पादपरागयोगात्‌चरणरजःसंपर्कात् कुलंशीघ्रंसमुद्धार्यतया अहल्ययास्तुतः सन्‌मिथिलां

श्रीराघवोगोतमशापजन्योपलत्वतःपादपरागयोगात्।।
द्रुतंसमुद्धार्यसतीमहल्यां तया स्तुतः सन्‌मिथिलामगच्छत्।।७।।

जनकपुरीमगच्छत् अगमेति महापतितोद्धरणेनमाहात्म्यवृद्धिरस्येतिभावः।।७।। तत्रगमनेकृत्समा ह स्वयंवरइति तत्रमिथिलायां प्रत्यास्तावाकर्षिपतेयस्पतिवाग्मीकुशलवक्ता वाचोयुक्तिपटुर्वा ग्मीत्यमरः जनकोराजाविनतोनम्रःसन् निजात्मजायाःसीतायाः स्वयंवरेराज्ञांनृपाणांसमाजेमं

३

६

उक्तताभ्यांरामलक्ष्मणाभ्यांसमेतंयुक्तंमुनिं अभिपूज्यपूजयित्वाइतिवक्ष्यमाणंविनीतंनीतियुक्तंवाक्यं आबभाषेउवाच।।८।। वाक्यमेवाह पुत्राविति हेमुने स्वर्गाणामिंद्रः स्वामीपुरंदरः तस्यपुत्रोजयंतः सउ पमायेयोस्तौ जयंतःपाकशासनिरित्यमरः अंबुजपत्रनेत्रौ कमलदलविलोचनौ धनुर्बाणधरौ रम्यौ

स्वयंवरे तत्रनिजात्मजायाराज्ञांसमाजेजनकोभिपूज्य। ताभ्यांसमेतंमुनिमाब भाषेवाग्मीतिवाक्यंविनतोविनीतं।।८।। पुत्रौमुनेकस्यसुरेन्द्रपुत्रोपमाविमावंबु जपत्रनेत्रौ।। रम्योधनुर्बाणधरौवदाशोब्रवीन्मुनिस्तंमनसाप्रतुष्यन्।।९।। श्री

मनोहरौद्विमौद्वौकस्यपुत्रौस्यातांइतिसंवद अथोजनकवचनश्रवणानंतरं मंगलानंतरारंभप्रश्नकृ तेर्घथो अथेत्यमरः मुनिःप्रसिद्धःमनसाहृदयेनप्रतुष्यन्‌संतोषयुक्तःसन्‌तंराजानंअब्रवीदुवा चवचइतिशेषः ९ पुत्राविति हेनृपरामइति अभिधासंज्ञायस्यसः रामाभिधः लक्ष्मणइतिसंज्ञा

अहल्या उद्धार

परोपकारी स्वभाव

पतितांचा उद्धार

राम व लक्ष्मण यांचे अनुपम रूप पाहून परिचय करून घेण्याबद्दल जनकांचे औत्सुक्य

नामयस्यसःलक्ष्मणसंज्ञकश्चद्वमौ अयोध्याधिपतेर्दशरथस्य पुत्रौस्यातां त्वयाकिमर्थमानीतावित्य त्राह मयेति मयाक्रतोर्यज्ञस्य विघ्नानांविनाशायनृपंदशरथंप्रार्थ्ययाचयित्वा आनीतौ कार्यंयज्ञवि घ्नध्वंसरूपंचकृतंसंपादितं मारीचसुबाह्वादिप्रहरणद्वाराममकार्यकरणादिमौमहाबलावितिभावः

पुत्रावयोध्याधिपतेर्नृपमौरामाभिधोलक्ष्मणसंज्ञकश्च ॥ मयाक्रतोर्विघ्नविनाशा नायानीतौनृपंप्रार्थ्यकृतंचकार्यं ॥ १० ॥ त्वयापणीकृतस्य धनुर्मानसौधनुःकां क्षतिवीक्षितुंतत ॥ प्रदर्शयास्मैवचनंमहर्षेःश्रुत्वानृपोऽदर्शयद[illegible]रत्नं ॥ ११ ॥ श्री

१० ॥ अथानयोरानयनेकिंनिमित्तमितिचेत्तत्राह त्वयेति असौधनुष्मान्धनुर्धरःरामःत्वयापणीकृ तस्यकन्यार्थंस्यकृतस्य धनुषः तंरुद्रापितंरक्षितमित्तिवाधनुःमाहेश्वरंचापंवीक्षितुंकांक्षति ततस्त्वंतत्धनु अस्मैप्रदर्शय नृपःजनकःमहर्षेःविश्वामित्रस्यइदमितिशेषःवचनंश्रुत्वाअस्मैधनुरत्नंश्रेष्ठंधनुरित्यर्थः

रामायेतिशेषः अदर्शयत्प्रदर्शितवान् रत्नंस्वजातिश्रेष्ठेपीत्यमरः ॥ ११ ॥ स्वयंवरमाह पत्र्यस्त्विति उ ग्रंत्र्यम्बकारिधनुर्यस्यसउग्रधन्वा सःरामःभव्यःमंगलःवेषोवस्त्रादिकल्पनायस्यतादृशःसन् भू पेषुराजसुस्वयंवरार्थमागतेष्वित्यर्थः पत्र्यत्सुसत्सुतत्रतां भोःधनुःबभंजत्रोटितवान् तदेतिशेषःसीता पिकल्याणंविवाहःतस्यमाल्यंरामस्यकंठेमंदहासेनसहितंयथास्यात्तथा विससर्ज अर्पयामास

पत्र्यत्सुभूपेषुसभव्यवेषोबभंजतांभोर्धनुरुग्रधन्वा ॥
सीतापिरामस्यसमंदहासंकल्याणमाल्यंविससर्जकंठे ॥ १२ ॥

स्यमूस्यानुकूलदर्शनेनमहानंदवतीजानकीमालासमर्पणद्वारारामचंद्रंवरयामासेत्यर्थः ॥ १२ तत इति ततोमाल्यसमर्पणानंतरं सद्दषः सदारं सस्त्रीकंसपुत्रंसभरतशत्रुघ्नं रामलक्ष्मणयो स्तत्रविद्यमानत्वात् उपलक्षणमेतत् वशिष्ठादिसहितमपीत्यर्थः पंक्तिरथंदशरथं पंक्तिकंठोपि

इत्यमरः आहूयेति यथावत्कन्यादानविधिनेत्यर्थः सीतां रामाय संप्रमोदं सानंदं यथा तथा प्रददौ त स्याः सीतायाः अपेक्षया कन्याः इतराः कन्या ऊर्मिलादिकाश्च तस्माद्रामादपेक्षयायेऽन्ये त एव तदन्यकाः स्वार्थे कप् तेभ्यः लक्ष्मणादिकेभ्यः प्रददौ विवाहविधिना रामादिचतुर्भ्यश्चतस्रः कन्याः समर्पितवानिति भावः जानकीभुवः भ्रातात द्विलाः कन्यास्तु स्वस्यैकाचंधोर्दूकन्ये इति रामायणे

शतोऽन्नृपः पतिरयं सदारं ससुत्रमाहूय स सप्रमोदं ॥

रामाय सीतां प्रददौ यथावत्कन्यास्तदन्याश्च तदन्यकेभ्यः ॥१३॥

द्रष्टव्यं तेन सीता रामस्य ऊर्मिला लक्ष्मणस्य मांडवी भरतस्य श्रुतकीर्तिः शत्रुघ्नस्य पत्नीति सि द्धं ॥१३॥ विवाहशोभां वर्णयति चत्वार इति चत्वारः अमी रामादयः दारैः स्त्रीभिः सहिताः सदाराः संतः ब्राह्मणेन मंत्रविनियोजकवाक्येन संहिताः सब्राह्मणाः मंत्राणां ऋगादिवेदमंत्राणां गणाः सं

हिता वा इव आरेजुः रेजुः तत्रापि चतुर्ष्वपि सीतया सहितो रामस्तु त्रिपदां गायत्रीमाश्रयते नाह ताः तारः प्रणवः ॐकार इति यावत् स इव अरं अत्यंतं रराज तत्र शुभे यथा मंत्रगतः प्रणवो ब्राह्म णेन सहितः सन् मंत्रतुल्यां शोभामादाय गायत्रीं श्रयन् अधिकं शोभते तथा रामोऽपि सदारः सन् बं धुसमां शोभामादाय मुख्यस्त्रीरात्नं सीतां श्रयन् अधिकं रराजेत्यर्थः इति पद्यद्वयेनोपमापूर्णेति

चत्वार आरेजुरमी सदाराः सब्राह्मणा मंत्रगणा इवारं ।

तत्रापि सीतासहितस्तु रामो रराज तारस्त्रिपदाश्रयीव ॥१४॥

ति भावः ॥१४॥ पुरप्रस्थानमाह अथेति अथ विवाहानंतरं जनकेन कृता अतिसत्कृतिः बहुसत्कारः पारितोषकदानादिर्यस्य सः स्वस्य याः जनकदारस्कबंधुमातरः पितृस्त्री बंधुजनन्यः ताभिर्युक्तः स्वजनकदारसुमातृबंधुयुक्त इति पाठः साधुः स्त्रीलिंगस्य पूर्वनिपातात् सः रामः पथि मार्गे रहतः ज

रा॰प्र॰ ६ | ११ स॰क॰१

मदग्निपुत्रस्य रामेस्येपरिखेद् दर्पेयेन सः तथाविधः सनृपः पुरं अयोध्यां अधिगम्य प्राप्य सीतया सह निरेशः अधिरेमे अतिविक्रीडित्यर्थः ९५ इति राव्द्रः समासोश्रीरतिमंगलरामस्य प्रमोदाय स्मिन्तच्च तत्काव्यं च तास्मिन् गंगाधरेत्तिकविनामकं कथनं बालकांडस्य कथानकं यास्मिन् नाम प्रसिद्धो प्रथमः

अथ जनककृतातिसत्कृतिः संस्य जनकदारसुबंधुमान्
नृपः पथि हृतजमदग्निपुत्रदर्पः पुरमधिगत्य ससी
तयाधिरेमे ॥ ९५ ॥ इति श्रीराम नर्मोद्वकाव्ये गंगा
धरकृते बालकांडकथानकोनामप्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

सर्ग इति स्पष्टं समाप्त इति शेषः एवमग्रेपि ॥ इति श्रीरामनर्मोदकाव्य टीकायां छायाख्यायां प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥ श्रीसीतारामो जयति निनरां मेहदके ॥ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

रा॰प्र॰स॰ १ | १२ द्वि॰य॰२

श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ संप्रति अयोध्याकांडकथां वर्णयन् रावणवधाय बीजमावपति अथेति अथ पुरप्रवेशानंतरं एकदा एकस्मिन् समये विधेर्ब्रह्मणः सनुः नारदः तं रामचंद्रं एत्य प्राप्य सरक्षसां रावणादि राक्षसानां [illegible] वंशं जहि संहर इति संजगौ उवाच तथा हि मुनेमग्रा[illegible]ः अनागतं हि अनागतं हि

अथ तं विधिसूनुरेकदा जहि रक्षः कुलमित्यसंजगौ ॥ भवतोवनमास्थितेन यागि
रमस्येत्यधिगत्य संशयो ॥ १ ॥ अथ तत्र दिने नृपो गुरुं स वशिष्ठं रहसीदमब्रवीत्
भगवन्नभिषेकुमस्म[illegible]जं प्रियरामं सुदिनं समुच्यतां ॥ २ ॥ श्रीरघोजय तु मिसं

श्यत् समरः इतः गृहात् वनं दंडकारण्यं आस्यते गमिष्यते इति अस्य रामस्य गिरं वाक्यं अधिगत्य श्रुत्वा संशयो स्वर्गादित्रोक मिति शेषः १ राज्याभिषेकमुद्दिशति अथेति अथ नारदगमनानंतरं तत्र तस्मिं दिने नारद प्राप्ति दिवसे इत्यर्थः सः नृपः दशरथः गुरुं कुलगुरुं वशिष्ठं इदं वचः रह

ओयोमंत्रीसचवासोस्कमंत्रश्चतस्ययंत्रणात् नियमनात् उदंतात्स्त्रप्रसिद्धंकृतेःकार्यस्यसाहित्यंसं
भार[illegible]यतंतामंत्रेत्रभिप्यइतिभावः॥४॥ अधिगत्येति सःनृपःमुनेःवचः अधिगत्यश्रुत्वेत्यर्थःतत्
सर्वसंगृहंसंतथाअलंचकार यथोक्तंतथाशोभयामासेत्यर्थः मुनिसुहेरामस्यगृहान्मंदिरं गृ
अधिगत्यमुनेर्वचोनृपःसतथासर्वमलंचकारतत् कृतमस्यमुनि[illegible]गृहानि
त्यूचेवचनंतदर्चितः॥५॥ रघुनंदनतेभिषेचनंभविताश्वःखलु[illegible]पाल
ने॥ शुचिस्कस्मिम भोजनव्रतंकुरुवर्णिसमतःन्रूभ प्रदं॥ ६॥ श्रीरा[illegible]मो
हःपुंसिचभक्ष्येवेत्यमरः कुलंचीग्रंएस्यगत्वा तेन रामेण अर्चितःपूजितःसन् उद[illegible]यमाणंवचनं
उवेउवाचेत्यर्थः॥५॥ रघोति रघून् रघुवंश्यान् राज्ञोनंदयतिमोदयतीतिरघुनंद[illegible]संबुद्धिःहेर
घुनंदन रामश्वःलोकानांपालने ते तव अभिषेचनंभविताभविष्यतिखलु अतःकारणा[illegible]शुचिर्भूत्वा

स्त्वंनिद्रां अभोजनव्रतंअनशनंनियमंत्रभ प्रदंवर्णिनःभावःवर्णित्वंब्रह्मचर्यंविकुरु॥६॥ उवसी
ति संध्यस्थिप्रभाते पत्न्यासीतयासहराजमंदिरंप्रजगच्छ अहंअधुनासद्यःअजेगच्छामि सःरामःत
थेतितथास्त्विति ततमुनिवाक्यंउररीचकार अंगीकृतवान् कृतकार्यःमयासर्वसंपादितमितिद
त्तास्थायसंदेशकथनादिकार्यकारीत्यर्थः मुनिःआश्रमंस्वनिवासंययो॥७॥ त्र्यभेति अथराज्याभिषे
उपसित्रजराजमंदिरंसहपत्न्यात्वमहंव्रजेऽधुना॥ सतथेत्युररीचकारतत्
कृतकार्योमुनिराश्रमंययो॥७॥ त्रभराज्यभिषेकमीक्षितुर्मुदिता अथगृहं
कुधोप्यथा॥ सुरगीःश्रितयाविक्रपाश्रमिताकेकयकन्यकागमत्॥८॥ श्री
कसंभारदर्शनानंतरं इष्टेसोर्ड्रितार्थरः रामःतस्यत्रभयोराज्यनिषेकःराज्याभिषेकःतंआश्रय
मुत्वामुदितासंतुष्टापिकेकयस्यराज्ञःकन्यकाकेकेयीस्मराणांगिःराज्याभिषेकभंगार्थमाज्ञप्ताआ

कारायाणीत्याश्रितयाप्रविश्यात्रिपुरस्थानेधुवका त्रियकानाम्केकेयीदासीतयाश्रुनितारामेराज्ञिस
त्सिंदासीवकोशल्यांपरिचरिष्यसितसोभरतोयथाराजाभविष्यतिरामश्चयथावनंगमिष्यतितथा
यतस्वेत्तिमिथ्यात्रापिताससतीस्थर्यः क्रुधः क्रोधस्यगृहं अगमत्प्राप ॥८॥ नृपतिरिति नृपतिःदश
रथः निशिरात्रौतांदृष्ट्वांक्रोधागारमनुप्रविष्टां स्त्रियंपत्नीं ... नेनपरामृशन्तिस्पृशन्तीतिप

नृपतिर्निशितांदृष्ट्वांस्त्रियंकरपल्लवेनपरामृशन्प्रिये ॥
अथदद्दरोषकारणंनविनामूलमवाप्यतेहिरुट् ॥९॥

रामन्नानसन् अवदत् इतीतिरोषः इतिकिंहेप्रियेसंरोषकारणंक्रोधनिमित्तंवदकथय हियस्मात् रुट्
क्रोधःकोपक्रोधामर्षरोषप्रतिघारुट्क्रुधौस्त्रियामित्यमरः मूलंकारणंविनानअवाप्यतेप्राप्यते ॥९॥
निजगादेति ततोराजवचःश्रवणानंतरंप्रियाकेकेयीनृपंदूतिनिजगादउवाच इतिकिंहेप्रियेतत्वक

पदंक्रुधःक्रोधस्यकारणमस्ति कपटमेवसमस्ति किंवास्त्रियासेहतिरोषः कपटंकृतवान्जनःलोकःक
चिदपिकुत्रापियत्रःकीर्तिंसंपदंचआपअपितुनकोपिक्कापीत्यर्थइतिकाकुः काकुःस्त्रियांविकारोयः
शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेरित्यमरः अत्रादिशब्दात्क्रोधादिनापिकाकुर्भवति अत्रकेकेयीवाक्यतुक्रोधा
काकुरन्यस्कं...मितिभावः ॥१०॥ राजकपटमाह भरतेइति हेनृपत्रात्रुघ्नयुतेभरतेनिजमातुलगत

निजगाद नृपंततःप्रियाकपटंतेप्रियकारणंक्रुधः ॥ कपटंकृतवान्जनःक्व
याक्वचिदप्यापयत्राश्चसंपदं ॥१०॥ भरतेनिजमातुलालयंप्रतिशत्रुघ्नयुतेग
तेत्वया क्रियतेनृपराममंगलंनसहेऽहंकुरुमेसुतस्यतत् ॥११॥ श्रीराम॰

यंयुधाजिन्नाम्नोममबंधोः एहंप्रतिगतेसतित्वयारामस्यमंगलं अभिषेकःक्रियते इदंतेकपटमि
तिभावः अहंततनसहेनसहामि तस्मात्त्वंमेसुतस्यभरतस्यततमंगलंकुरु ॥११॥ श्रीसीताजय

पूर्वंलब्धयायद्वरद्वयंदत्तंतस्यापिनिष्कृतिंकुर्वित्याह अमरेति हेनृपत्वमापुरापूर्वं अमरासुरविग्रहेदेव
देवासुरयुद्धे यत्वरयुग्मं अर्पितंदत्तंमह्यमितिशेषः तेनवरद्वयेनममभरतःभूपतिः अस्तु रामश्चव
नपःवनपतिःअस्तु इदंद्वयंददस्वमितिशेषः एकेनवरेणमत्सूनोःराज्यंद्वितीयेनरामस्यव
नवासोऽस्त्वित्यर्थः ।।१२।। इतीति इतिपूर्वोक्तयावाक्कैकेय्यीवाणीसैवनाराचोबाणः तेननाराचेणविदी

अमरासुरविग्रहेपुरावरयुग्मंनृपयत्त्वयार्पितं ।। भरतोममतेननृपतिर्व
नपोरामइदंद्वयंददः ।।१२।। इतिवाक्शरदीर्णहृन्नृपोनिपपातभ्रमव
नद्रुमोभुवि। उपसित्रिययाचबंधुनासहरामोपिसतावदाययौ ।।१३।।

र्णंहृदयंयस्यसःनृपःद्रुमोभ्रमयनसन्भुविभूमौनिपपातमूर्छामापेत्यर्थः तावत्उपसित्र
भातेसःवशिष्ठान्नृपः रामोपिप्रिययासीतयाबंधुनालक्ष्मणेनचसह आययौराजमंदिरमितिशेषः

हृदयंस्वांतंहृदिति हृकहृदीजुति उषःप्रत्युषसी अपि प्रभातंवेतिच अमरः ।।१३।। अधिगत्येति हरिः
रामःतस्याःकैकेय्याः आननात्मुखात् इतिवृत्तंसंजातवृत्तांतं अधिगत्यज्ञात्वागतयेवनगमनाय प्र
चक्रमेउद्युक्तोऽभूत् जननीचकैकेयीवल्कलानिचीराणितेभ्यःप्रददौ तेपिरामादयःमुदाहर्षेणानि

अधिगत्यहरिस्तदाननादितिवृत्तंगतयेप्रचक्रमे ।। प्रददौजननीचवल्क
लान्यपितेतानिदधुर्मुदान्विताः ।।१४।। नृपतिंप्रणमन्सचेतनंजननीं
स्वामपिकौशल्यासजां। ससौमित्रकन्यकांवनमेतिस्मसुमंत्रसार

तान्संतोतानिचीराणिदधुः प्रत्ययस्त्रपरित्यागपूर्वकंपरिदधुरितिभावः ।।१४।। नृपतिमिति सःरामः
सचेतनंमूर्छाविहीनंनृपतिंकौशल्यासजांस्वांजननीकौशल्यामपि अपिशब्दात्कैकेयीमपि
तथैवसुमित्रस्यपुत्रःकन्यकांसुमित्रांप्रणमन्सन्वनंदंडकारण्यएतिस्मजगाम किंविधःसुमंत्रोना

ममंत्रीसारथिर्यस्य तादृशः ॥१५॥ परिवर्त्येति सरथः सकलत्रसोदरः सस्त्रीबंधुकः सः अनुयातान् अ
नुगच्छतो जनान् अतिपुरुषान् अपि पर्यस्तगमनेनेत्यर्थः परिवर्त्य निवर्त्य पित्यासुकराणां निम्नगानदींगं
गांतरन्सन् नौकयेति शेषः भरद्वाजस्य ऋषेः पदं आश्रमं समाययौ प्राप रथनेमिपरावृत्तिमा
र्गेण रामोयोध्यां गत इति निश्चिसन्वानाः संतो जनाः पूर्वं निवृत्ताः पुरं ययुरिति भावः ॥१६॥ निवृत्तेति

परिवर्त्य जनाननुयातानतिपुत्र्यासुरनिम्नगांतरं । सरथः सकलत्रसोदरः
सभरद्वाजपदं समाययौ ॥१६॥ निवसितत्र च संस्तदर्चितो यमुनायास्तटमे
त्य राघवः ॥ अनुगत्य गुहं ततोऽन्वगाद्गिरिराजं किल चित्रकूटकं ॥१७॥

तेन भरद्वाजेन अर्चितः पूजितः राघवः रघोः गोत्रापत्यं पुमान् राघवः रामः निविश्य रात्रौ तत्र भरद्वाजा
श्रमे वसन्सन् यमुनायाः कालिंद्याः तटं तीरं एत्य प्राप्य प्रातरिति शेषः गुहं नामनाविकं अनुगत्य

लक्ष्मणाद्वत्वं मे बंधुरसि मद्भ्रात्रा मम सदृश इत्यादिकमनुग्रहं विधाय ततः तस्मात् गुहाधिष्ठितप्रदेशा
त् यमुनातटाद्वा चित्राणि चित्ररंगाणि कूटानि शिखराणि यस्य तं चित्रकूटकं नाम गिरिराजं अन्वगात्
गमयोक्तिस्म ॥१७॥ न्यवसदिति अनंतासंततिर्यस्य सः जगज्जनकः सः हरिः रामः गिरिगंगयोः अंतः
मध्ये उटजद्वयं पर्णशालायुग्मं विरच्य कृत्वा न्यवसत् उवास खलु निश्चये किंविधः वल्मीकाद्भवती

न्यवसद्गिरिगंगयोर्हरिः स विरच्यांतरनंतसंततिः ॥
उटजद्वयमादरार्चितः खलु वल्मीकभुवा च वंदितः ॥१८॥

ति वल्मीकभूः वाल्मीकिर्नाम मुनिः तेन वंदितेन नमस्कृतः सन् आदरेण बहुमानेन अर्चितः पूजितः
वाल्मिक्याश्रमनिकटे एवास्थित इति भावः ॥१८॥ अथेति अथ राम चित्रकूटवासानंतरं सः सुमंत्रः
रुदन्सन् शोकेन समाकुलं व्याप्तं नृपमंदिरं ययौ प्राप नृपतिश्च श्वसन्सन् फुस्सितं यत्कलत्रं स्त्रीकै

केयीतस्याःगेहात्गृहाद्विनिर्गत्य यस्मिन्नृपत्यर्थस्मासिः हरिमातुःकौशल्यायाःसदने गृहे भ्रगमत्जगाम
१९॥ तत्र किं कृतवानित्यत्राह सचेति सचन्द्रपश्चात्तत्रकौशल्यामंदिरेप्रियंमनोहरंपुत्रंरामंभजन्सन्
विरामममरणमापेत्यर्थः अथराजमरणानंतरंवशिष्ठः उत्थितंउद्दीप्तंअशेषदेहिनांसकलप्राणि

अथशोकसमाकुलंकैयेयोमसक्तमंत्रीनृपमंदिरं रुदन्। नृपतिःकुकलत्रगेहतो
हरिमातुःसदनेऽगमच्छ्वसन्॥१९॥ सचतत्रभजन्प्रियंसुतं विरहानाव
शिष्टउत्थितं। अहरन्निजयाकबंधतः किलशोकाग्निमशेषदेहिनां॥२०॥

नांशोकएवाग्निस्तंनिजास्वकीयायावाक्वाणीसैवकबंधउदकंतेनहृतिमत्तः दृतीयार्थेतसिः अ
हरत्प्रशमयामास कबंधमुदकंपाथइत्यमरः॥२०॥ भरतइति ततःसःमातुलगृहवासीत्यर्थः भरतः
कैकेयीसूनुःएत्यगृहंप्राप्यमातरंकैकेयींविनिर्भर्त्स्यविनिंद्यतातस्यराज्ञोदशरथस्यसंस्कृतिंसंस्का

रंसांपरायिकमित्यर्थः विनिवर्त्यकृत्वा अतिभक्त्याप्रबलानुरागेण उपलक्षितःसन्पुरतिशेवःजनैःजन
न्यादिसर्वलोकैःसमंरघुनाथस्यरामस्यसंनिधिःसमीपभागंस्तंययौ॥२१॥ तत्रगत्वाकिमकरोदित्य
त्राह भरतेनेति भरतेननमस्कृतःवंदितः भरतेनेत्युपलक्षणमेतत् तेनभरतादिभिरित्यर्थः दयायाः

भरतस्ततएत्यमातरंसविनिर्भर्त्स्यचतातसंस्कृतिं॥ विनिवर्त्यजनैःसमंययौ।
वतिभक्त्यारघुनाथसन्निधिं॥२१॥ भरतेननमस्कृतोहरिःसतमालिंग्यस
मस्तमातृकाः॥ प्रणमन्प्रददौस्वपादुकेनिजभक्त्यायमुदादयानिधिः॥२२॥

कृपायाःनिधिःनिधानं सःचित्रकूटवासीहरिःरामःतंभरतंआलिंग्य अत्राप्युपलक्षणं तेनशत्रु
घ्नमपीत्यर्थः समस्तमातृकाःकौशल्यादिजननीःप्रणमन्नमन्निजभक्त्यायभरतायेत्यर्थः स्वपादु
केमुदाहर्षेणप्रददौ भोविभोयावत्तआगमनंभविष्यतितावत्पादुकापूजकोहंतेराज्यकार्यभारंकरि

12

रा·प्र·स·
७

२४
द्वि·य·३

व्युग्म्यतःपादुकेदेहीतितेनप्रार्थितोरामस्तस्मैपादुकेद्वयंददावितिभावः॥२५॥सइति सः रामः चतुर्द
शवर्षाणिमस्यत आसनोवनवासंकथयन्सन् तंन्यवर्तयत्निवर्तयामास भरतः पुरं एत्यप्राप्य
पादुकाभ्यांकृतंराज्यंयेनसः ताद्रशः सन् पृथिवीं अपालयत् रररक्षेत्यर्थः॥२६॥भरतगमनानंतरं

सचतुर्दशाब्दवर्षमाख्यनोवनवासंकथयन्न्यवर्तयत् ॥ ३
भरतःपुरमेत्यपादुकाकृतराज्यःपृथिवीमपालयत्॥

रामःकिंकृतवानित्यत्राह अत्रेरिति अथभरतगमनानंतरंरामः अत्रेःतन्नाम्नोमुनेःआश्रमस्यपदं
स्थानंप्रजगामगतवान् विश्रामस्थानं यद्वा आश्रमोनिवासभूमिः तदेवपदंस्थानंप्रजगामगतवान्

रा·प्र·स·
८

२५
द्वि·य·२

तेनअत्रिणापूजितःसः अपाकृतःदूरीकृतःलोकस्यलोकोयेनतथासन् अथसतुतस्यैजनकजायानं
कीचतस्याजायया अनसूयया अर्पितानिदुकूलवरांगरागसत्कुंडलानियस्यास्तथासतीनितरांवि

अत्रेरथाश्रमपदंप्रजगामरामस्तेनार्चितोऽयस
दपाकृतलोकशोकः॥तज्जाययार्पितदुकूलव
रांगरागसत्कुंडलाजनकजानितरांविरेजे॥२
४॥इतिश्रीरामप्रमोदकाव्येकविगंगाधरकृतेअ
योध्याकांडकथानकोनामद्वितीयःसर्गः॥२॥श्री॥

रेजे इदं अखंडसौभाग्यद्योतकमितिभावः॥ २४॥ इतिश्रीरामप्रमोदटीकायांछायाभिधायांअयो
ध्याकांडकथानककथनंनामद्वितीयःसर्गः॥२॥ श्रीरामःपातुमांनित्यंजानकीसहितःप्रभुः॥ छ छ छछ

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथारण्यकांडकथां वर्णयितुं रामस्य वनगमनमाह अथेति अथ भरतगमनानंतरं
गृहिणी स्त्री जानकी अनुजो बंधुर्लक्ष्मणः ताभ्यां सहितः सगृहिण्यनुजः सः श्रीरामः समस्ता ये ककुद्
हं तिग्मकर गुहः रावणाद्यो राक्षसाः तेषां जयाय मारणाय हेतुमिच्छार्थे वनं दंडकारण्यं आविशत् प्रविशन्
सन् रुचिः कांतिः तापः संतापः ताभ्यां सहितः सकपितापः तिमिरस्य संहतये संहाराय ययौ आकाशे

अथ जयाय समस्तककुद्गुहाः ससगृहिण्यनुजो वनमाविशन् ॥
सकपितापद्धवधुरुदंचितस्तिमिरसंहतये तरणिर्बभौ ॥ ३ ॥

पुरपि स्यात् तदव्ययमित्यमरः उदंचितः उदितः तरणिः सूर्य इव बभौ शुशुभे द्युमणिस्तरणिर्मित्र इ
त्यमरः पूर्णोपमालंकारः ॥ १ ॥ वनं प्रविशन् किमकरोदित्यत्राह सः इति सः रामः विपिने वने जन
विरोधकरं लोकवैरिणं विराधं नाम उग्रः भयंकरो यो निशाचरो राक्षसः तं अहनत् जघान हि प्रसि

रा॰प्र॰स॰टी॰
१

ढो तत्र विराधहननं तु हरेः रामस्य अस्त्वरकंपि वंति तेअस्त्रपा राक्षसाः ते षां संहृतिः संहारः स एव क्रतुर्य
ज्ञः तस्य विधिर्विधानं तस्मिन् विषये धरण्याः भूमेः रोधनं खननं यस्याः भूमेः रोधनं खनि त्रियेस्तु लेष्टा अभवत्तबभूव यतो राज्ञः भू
मिं रोधयंति यज्ञिकाः इति प्रसिद्धिः रूपको त्थापितोऽत्र श्लेषालंकारः ॥ २ ॥ भक्तोद्धारमाह स्वेति अच्युतः
स विपिने हत्वा दुःखनिग्राचरं जनविरोधकरं हि विराधकं ॥ धरणीरोधनमस्त्रपसंहृति
क्रतुविधौ तु हरेस्तदिवाभवत् ॥ २ ॥ स्वनिकटे चितिसंस्थितमच्युतो मुनिवरं शरभंगममो
चयत् ॥ मुनिवरानपि तत्र सुदुःखितान्स्ववचनेन कृपाकृदमोदयत् ॥ ३ ॥ श्रीराम
स्वामिकृपावान् रामः स्वनिकटे चित्यां चितायां संस्थितं अग्निकाष्ठभक्षणार्थमित्यर्थः चितायां वि
चिति स्थिया मिसमरः शरभंगं नाम मुनिवरं अमोचयत् मुक्तिं प्रापयामास कृपां करोतीति कृपाकृत्
दयालुः सः तत्र दंडकारण्ये सुदुःखितान् अन्यानपीति शेषः मुनिवरान् स्ववचनेन अमोदयत् संतोषयामा

स तत्र आरब्धसंस्थान्सर्वान्निराससान् हनिष्यामीति वचसा तोषयामासेत्यर्थः ॥ ३ ॥ प्रणमितः इति सु
तीक्ष्णेनामागस्त्यभ्रात्रा सचासौ तपस्वी च तेन प्रणमितः दहनजिह्वोऽग्निजिह्वो नामागस्त्यस्यानुजः
तेन युतः रुचिराननः सुमुखः सः घटजन्मनोऽगस्त्यस्य पदं स्थानं द्रुतः प्राप मुनिना तेनैव प्रणुतः स्तुत
प्रणमितः स सुतीक्ष्णतपस्विना दहनजिह्वयुतो घटजन्मनः ॥ पदमितः प्रणुतो मुनि
नाप्ययौ रुचिरपंचवटीं रुचिराननः ॥ ४ ॥ समनुगृह्य जटायुषमंतिके वसममेति नतं तप
तगर्षभं ॥ उटजमध्यगतः स च गोतमीतट उवास सबंधुकलत्रकः ॥ ५ ॥ श्रीरामचंद्र
समसन् रुचिरपंचवटीं ययो ॥ ४ ॥ समेति सबंधुकलत्रकः स रामः नतं नम्रं जटायुषं नाम पतगर्षभं पक्षिरा
जं स्वं ममांतिके समीपे वस इति समनुगृह्य अनुग्रहं कृत्वा गोतमीतटे गोदातीरे उटजमध्यगतः पर्णशा
लांतःस्थितः सन् उवास च तस्थौ चेत्यर्थः ॥ ५ ॥ अधिगतामिति सः रामः निकटे अधिगतां प्राप्तां निशाच

राक्षसांच्या नाशाला सुरवात झाली

रा.ज.स.

२

शंगस्तसीमहद्धेमहदेयस्याःसाभ्रमदत्तावेनोदूर्पनखायवेंगावएणभगिनीमित्यर्थःसतांसाधूनांअभ्यु
दितांपरांविपदमिव अनुजपाणिनाएवलक्ष्मणएहत्तेनेवमकर्णएविरूपयनसन्संबभौचरतमे।।६।।अथे
ति अथशूर्पनखावैरूप्यानंतरंहरिःतस्याशूर्पनखयाउद्यमितान्उद्योचितान्खरदूषणत्रिशिरसःह

अधिगतांनिकटेसनिशाचरींभ्रमदभ्रशूर्पनखांसविरूपयन्।।अनुजपाणिनाएव
सतांपरांविपदमभ्युदितामिवसंबभौ।।६।।अथतयोद्यमितान्खरदूषणत्रि
शिरसःशमयन्हरिरावभौ।।मरुतिसंजनितांस्त्रिगुणानलंत्वयमिवामलरूपतयं

त्वात्मनोराक्षसान्शमयन्संहरन्सन्आबभौरराजे करुत मरुत्यासंजनितान्उत्पादितान्त्रिगुणान्
सत्वरजस्तमांसिजहातिसजगतितथासन्अमलरूपतयानिरुपाधिस्वरूपत्वेनस्थितःस्वयमिवआ
वउपमाभेदोऽनन्वयालंकारः।।७।।तदुदितमिति अस्ततमःअतिदुष्टःरावाननःरावणलुनयाउदितंउक्तं

कल्याण रामचंद्राला कवी ... संबोधितो

वनेभवलितिहवनभवंइत्तिहतंदत्तांतंपरिगृह्यश्रुत्वामारिचस्यदैत्यस्यमंदिरंअधिगतःप्राप्तःसन्जनक
जाभ्रमयेसीताभ्रमायतंमारीचंअचोदयत आज्ञापयामासकिलेतेसैतीत्येः।।८।।सइतिसःमारिचःवनं
एत्यहरेःरामस्यउटजाग्रतःपर्णशालाग्रेमृगरूपतःचित्रमृगरूपेणस्थर्थःजनकजांभ्रमयन्सन्

तदुदितंपरिगृह्यदशाननोवनभवांसितिदैत्यमस्ततमः।।अधिगतःकिलमारिचमंदिरं
जनकजाभ्रमयेतमचोदयत्।।८।।सवनमेत्यहरेरुटजाग्रतोजनकजांभ्रमयन्मृग
रूपतः।।अपिनिनायहरिंभ्रमभंजनंभ्रममिवद्युमणिंघटजंजलं।।९।।श्रीरामोजय
भ्रमभंजनमपिहरिंघटंगंकुंभरुद्धजलंद्युमणिमिवसूर्यमिवभ्रमंभ्रांतिंनिनायप्रापयामासेत्यर्थः।।९।।
जनकेतिशरचापोधरतीतिसःरामःजनकजायाःरूपःप्रियोयोमृगस्तस्यपश्चतःअमुंमृगंपरिगृहीतुं
धर्तुंअनुगतःसन्यदानदधार तदातंमृगंमारिचंनामअरूरंरक्षःपरिबुध्यज्ञात्वा अहन तत्वयाने

२९

शूर्पनखेचा वैरूप्य

अधिगत् हे पद अनेकदा चरणांनी वापरलेले आढळते.

सर्थः ॥१०॥ अथेति अथरामगमनानंतरं तत्रयासीत्याह्ने रामस्यपत्न्याः तेनसमन्तुरन्ये च आरधः हेत्व
क्ष्मणआहिनाहिनो राक्षसोयं मस्त्ययतीतियो मारिचरूतःराङ् तस्य अवणात् अवणेन लक्ष्मणेअहितेसति
रामसमीपंप्रेरितेसतिसः भूवोदिशामुखो रावणः यदेन्दुखे राममृतिरथः आदेन्यस्यातंतां मैथिलीं सीतांपरि
गनकंजेक्ष्मगस्यसपष्वतःपरिग्रहीतुमंतुनारखापधकः। अनुगतेनदयारतदाहनतमस्करंपरि
बुध्यहिमारिवं ॥१०॥ अथतयाहरित्राद्दसमारवश्चयणतःअहितेस[illegible]रणे। दशमुखः
परिहार्यसमैथिलीं वदनरामरथां वियतायये ॥११॥ पथिजटायुषमानरुरुरुधासपरुषःप
रिजित्यपुरंययो। उपवनेनिदधेदशकंधरोऽशुगभिधेदयितांचहरेःस्वके ॥१२॥ श्रीहनुमन्
हार्यगृहीत्वावियता आकाशमार्गेणययो जगामेत्यर्थः ॥११॥ पथीति परुषःकठोरःसरावणःपथिमार्गे
आगतान्वीरतारुद्धकोधायेनतंसीताहरणदर्शनेनसकोधंयुध्यंतमित्यर्थः जटायुर्नामगृध्रराजं रुषाक्रो

धेन प्रतिमारुद्धक्रोधोग्रक्रियाविस्मरः परिजित्यपराभूय पक्षोत्पाटनादिनेत्यर्थः पुरं लंकां ययौ तत्रगत्वाकि
मकरोदित्याह दशकंधरोदशग्रीवोहरेः रामस्यदयितां वल्लभांसीतां दयितं चवल्लभं प्रियमित्यमरः स्वकेनि
जेनास्तिशोकत्रोकोयस्मिंस्तत् अशोकंतथा अभिधानामयस्यतदशोकाभिधंतस्मिन् अशोकनाम्नीत्य
र्थः उपवनेक्रीडाकाननेनिदधेस्थापयामासेत्यर्थः त्रिंशपावृक्षाधस्तादितिबोध्यं रामायणेतथोक्तेः ॥१२॥

ततउपेत्यगृहंससलक्ष्मणःस्वगृहिणीमनवेक्ष्यशुचार्दितः ॥ वि
पिनतोविपिनांतरमाव्रजन्पथिजटायुषमुच्चममोचयत् ॥१३॥

ततइति ततःमारीचसंहारानंतरं सलक्ष्मणःसःरामः गृहंपर्णशालामुपेत्यस्वगृहिणींसीतामनवेक्ष्यअ
दृष्ट्वा शुचाशोकेनअर्दितःपीडितः अतएव विपिनतःवनात् विपिनांतरं अन्यवनं आव्रजन्गच्छन्सन्
पथिउच्चं रामकार्येदेहत्यागात्श्रेष्ठं जटायुषं अमोचयत् मोक्षंप्रापयामासेत्यर्थः ॥१३॥ श्रीसांबसदाशि·

कबंधाचा आणि शबरीचा उद्धार

उद्धार्येति असौरामः तं एकं सर्वपक्षिश्रेष्ठं पतगं जटायुषं उद्धार्य दग्ध्वा आसाद्य मारीचं राक्षसं ततनुं येन तं कबंधं नाम राक्षसं च उद्धार्य शबरीं नाम भिल्लीं च उद्धार्य एतैः सर्वैः स्तुतः सन् निजं यत्कलत्रं श्रीजानकी तस्या विशोधनस्य मार्गणस्य कलत्रं श्रोणिभार्ययोरित्यमरः आजेनमिषेण वानराणां पुरं किष्किंधानाम्नीं न

उद्धार्य तं पतगमेकमसौ कबंधं त्रापात्तराक्षसतनुं च
शबरीं च भिल्लीं ॥ एतैः स्तुतो निजकलत्रविशोधनस्य व्या
जेन वानरपुराभिमुखो बभूव ॥ १४ ॥ इति श्रीरामचन्द्र
काव्ये कपिंगंगाधरकृते अरण्यकांडकथानकं नाम तृतीयः

गरि तस्याः अभिमुखः सन्मुखः बभूव किष्किंधोपकंठं जगामेत्यर्थः ॥ १४ ॥ इति श्रीरामचन्द्रकाव्यटी
कायां अरण्यकांडकथानकं नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥ श्रीजानकीसहितायसलक्ष्मणाय रामाय नमः

अच्युत हे राघव संबोधन

श्रीगणेशाय नमः ॥ संप्रति किष्किंधाकांडकथां सुंदरकांडकथां च वर्णयन् चतुर्थसर्गमारभते तत इति ततः शबर्यु
द्धारानंतरं सलक्ष्मणः सः अच्युतः अक्षीणो रामः प्रफुल्लानि यानि पंकेरुहाणि पद्मानि तेषां वृंदैः सुंदरीं रम्यां
पंपासरसीं पंपानाम सरोवरं कासारः सरसी सरः इत्यमरः समेत्य प्राप्य सुशीतलं हिमं अंलं पीत्वा च रमणं तरू

ततः सपंपासरसीं सलक्ष्मणः प्रफुल्लपंकेरुहवृंदसुंदरीं । समेत्य पीत्वा च सुशीतलं जलं रम
णं तरुच्छायमसेवताच्युतः ॥ १ ॥ प्रफुल्लतापिच्छकगुच्छमेचकैः क्रमैः प्रतीकैरभिनीलयन्नभं
ततेन तस्यानरवञ्जटाधरः सामृष्यमूकं गिरिमाससाद सः ॥ २ ॥

णां छायाद्रुतितरुच्छायं असेवत अनुभूतवान् पंपासरस्तटे लक्ष्मणेन साकं श्रमात्र विश्रांतिं जग्राहेत्यर्थः
१ ततः किं चकारेत्यपेक्षायामाह प्रफुल्लेति सः रामः प्रफुल्लाः विकसिताः ये तापिच्छ करगुच्छाः तमालपुष्पस्तबकाः तद्
वन्मेचकाः नीलास्तैः स्याद्गुच्छकस्तु स्तबकः कालश्यामलमेचकादृत्यमरः क्रमैः मंगलैः प्रतीकैः अंगैः अं

गंभ्रतीकोयंयएद्स्समरवंनं अभिनीलयन्लूवलस्याःपंपायाःतटेनतंमल्लिङ्करुष्यमूकनामगिरिंआस
सादआप किंविधः नेटेनतुस्यंनटचरन्नर्तकऽकजटाधरःजटाधारिधनुर्बाणधरोनिजटायल्कलधर
साम्बरसहद्ग्रासूत्सर्थः॥२॥ विलोकेति स्त्रुग्रीवनामावामोकपीश्वरस्य सोपिविभूतोरामलक्ष्मणौवि

विलोक्यसुग्रीवकपीश्वरोपितौमरुत्सुतंतज्ञातुमचोदयद्विभू॥ सतत्रगत्वाकपटेनवि
बुध्यचप्रणम्यताववदद्वचोबटुः॥३॥ युवांकुतःकाविनएतदाकृतीसमागतोत्स्थः
सकलंसमुच्यतां॥ स्फेतनवाबोगिरितिसप्रचोदितोऽवदत्स्वचृत्तंवकुमाननकपिं॥४॥

लोक्यज्ञातुमरुत्सुतंमारुतिं अचोदयत्प्रेषयामास सःबटुःहनुमानतत्रगत्वा कटेगलात्तोऽ
कपटोक्त्विबुध्यज्ञात्वाप्रणम्यचवचःउचे॥३॥ युवमिति कोयुवांकुत्रःइतःआगिन्द्रआयातोस्थः
किंविधोयुवां एतदाकृती मुनितुल्याकारो इतिसकलंवृत्तंसमुच्यतां वायोःसुतेनइतिप्रचोदितः

प्रेरितःप्रार्थितःइतियावत् सःरामःकपिंमारुतिंबकुमानयनसन्स्ववृत्तंवृत्तांतंअवदत् अयोध्याधि
पतेःराज्ञोदशरथस्यरामलक्ष्मणसंज्ञकौपुत्रावावांपितुराज्ञयादंडकारण्यमागतौतत्ररामस्यम
मभार्यासीतातायऐनहृतातच्छोधार्थमिहागतावितिजगादेत्यर्थः॥४॥ ततइति ततःबटुःप्राह हेवि
भोनिशाम्यतांश्रूयतां अत्रपुरेतुवालिनामकःहरीश्वरःकपिराजःअस्ति सःनिजानुजंसुग्रीवंमं

ततोबटुःप्राहविभोनिशाम्यतांहरीश्वरोस्त्यत्रतुवालिनामकः॥
निजानुजंमंदिरतःपरित्यजन्सनिर्निमित्तंहिभुनक्तितत्स्त्रियं॥५॥

निर्निमित्तंयथातथामंदिरतःगृहात्परित्यजन्निष्कासयन्सनतास्त्रियंरुमाख्यांभुनक्तिउपभुंक्ते
अनुभवतीत्यर्थः॥५॥ मतंगेति सःवालीमतंगस्यऋषेःशापात्भियासहितःसभीःसन्इहगिरौऋ
ष्यमूकेकदापिनएतिआगच्छतिइतिविचिंतयन्विचारयन्सन्रक्षितःसुग्रीवइतिसमाह्वयोनाम

मतंग ऋषीच्या शापाच्या भीतीने वाली ऋष्यमूक पर्वतावर [illegible]

रा॰प्र॰स॰ २ 38 पं॰ र्थ ४

यस्यतादृशः ईदृशस्यपापिनोवालिनः अनुजः कनीयान् युवां विलोक्यविशंकयचवालिनामहननार्थंप्रेषि
तोकिंइतिसंशय्यिसुग्रीवःमामांअबोधयत्प्रेषयामासेत्यर्थः ॥ ६ विभोइतिहेविभोततःकारणात्त्वंतत्रगिरौ
चलतादृशात्तथाविधेननिपुणेनेत्यर्थःसहेतिशेषः अग्निःसाक्षीद्रष्टायस्मिन्तत् पश्चात्सख्युःकर्मस

मतंगशापात्ससभीर्गिरावेहिकदापिनेतीतिविचिंतयन्स्थितः ॥ विलोक्यसुग्रीवसमाह्व
योयुवांविशंक्यमाचोदयदीदृशानुजः ॥ ६ विभोतत्त्वंचलतत्रतादृशाविधेहिसख्यंपर
मग्निसाक्षिकं ॥ तथेतिरामेवदति प्रभंजनात्मजोप्यकरोत्सर्वमिदंनृपप्रभ प्रदं ॥ ७ ॥ श्रीराम

स्त्वंमैत्रींविधेहिकुरु तथेतितथास्त्वितिरामेवदतिसतिप्रभंजनस्यवायोःआत्मजःसुतःमारुतिःशु
भप्रदंइदंसुग्रीवसख्यादिसर्वंकृत्यंअकरोत्कृतवान् ७ विधायेति ईश्वरःसर्वनियंतासमोपि
सर्वसाधारणोपिहरिःरामःहरीणांवानराणांभर्तारंस्वामिनंसुग्रीवंतेनसहमैत्रींविधायकृत्वाबंधोर्वा

जो प्रामाणिक असेल, जो संकटात असेल त्याला ह्दयमान करा

देवाशी सख्य केल्याचे फळ · (यश)

38

लिसुग्रीवयोःयत्द्वयंतस्ययुद्धकरणनात् कीशानांवानराणांभयाद्भीतःसन्वृक्षेषुनिलीयगुप्तोभूत्वावालिनंजघा
नमारयामासेत्यर्थः ॥ ८ ॥ भगवत्सख्यस्यफलमाह बभूवेति कीशराज्यंवानरराज्यंकिष्किंधिकयानगर्यावि
नाकश्चित्तनवभूव ततएवहेतोःअर्चितःपूजितःसःरामःतत्रकिष्किंधायांमित्रंसुग्रीवंनिधायसंस्थापयित्वा

विधायमैत्रींहरिभर्तासमंसमोपिबंधुद्वययुद्धकरणनात् ॥ जघानकीशात्स्वयभीतईश्वरो
निलीयवृक्षेषुसवालिनंहरिः ॥ ८ ॥ बभूवकिष्किंधिकयाविनाकश्चिन्नकीशराज्यंततएव
तत्रसः ॥ निधायमित्रंमुदितोऽत्यवाहयत्प्रवर्षणेप्रावृषमर्चितोगिरौ ॥ ९ ॥ श्रीहनुमन्

मुदितःसंतुष्टःसन्प्रवर्षणेनाम्निगिरौप्रावृषंवर्षर्तुंअत्यवाहयत् अतिक्रामयामास ॥ ९ ॥ ततइति ततः
वर्षर्तुगमनानंतरंसःरामःफुल्लोत्पलमेवलोललोचनंयस्यास्तां सुधांशुःचंद्रएववक्त्रंयस्यास्ताकल
हंसाएवकांचिकामेखलायस्यास्तांस्वपक्षधानाएवयसनंवस्त्रंयस्यास्तांसकमानिकुसुमान्येवस्मि

कर्मांग्य गीताः ... (faint pencil note)

तं हास्यं यस्यास्तां कुङ्कुमंस्यमनिस्समरः शारदं शारदं तु स्वां प्रियामिव व्यलोकयत् तदद्वौ रूपको आपिनोप-
मालंकारः॥१०॥ शरदिति शारदः येगुणास्तैः उद्भिन्नः वृद्धिंगतः रतिप्रियः कामो यस्य सः ईश्वरः रामः प्रियां
सीतां स्मरन्सन् अनुजं लक्ष्मणं रघुश्रेष्ठं उवाच इत्थं किं हे लक्ष्मण त्वं पुरं किष्किंधां गत्वा किं च स्त्रियाः

ततः सफुल्लोत्पललोललोचनां स कथं चक्रवरकांकलहंसकांचिकां। स पक्वधान्यावसनां सुमुग्धि
तां प्रियामिव स्वां शारदं व्यलोकयत्॥१०॥ शरद्गुणोद्भिन्नरतिप्रियः प्रियां स्मरन्स संमुखेनुज
मित्थमीश्वरः॥ पुरं प्रयान्विषणस्य सिद्धये धिषण्यनोकसामानयमेनतःस्त्रियाः॥११॥ ततः स्वग
साः कपिराजमंदिरे निरूप्य संदेशमधिज्यधन्वनः॥ तदर्चितस्तेन समं पुनर्ययावसंख्यशाखा

सीतायाः अन्वेषणेन मार्गणेन या सिद्धिः लाभः तदर्थं धनीकसां वानराणां अधिपं सुग्रीवं मम अग्रतः समीपे
आनयेत्युवाचेत्यर्थः॥११॥ ततइति सः लक्ष्मणः कपिराजमंदिरं गत्वा अधिज्यधन्वनः सज्यचापस्य संदे
शं भ्रातुः निरूप्य कथयित्वा तेन राज्ञा अर्चितः पूजितः सन् तेन राज्ञा समं पुनः ययौ रामनिकटमिति भावः किं
विधः असंख्यशाखामृगसैन्यसंयुतः अनंतवानरचमूयुक्तः॥१२॥ कपीश्वरइति कपीश्वरः सुग्रीवः अ
शेषतापहं सर्वसंतापहरं रामं प्रणम्य तदाज्ञया रामाज्ञया जानक्याः विशोधनाय कृशानोरग्नेः तेजः इव तेजः

कपीश्वरो राममशेषतापहं प्रणम्य कीशानपि तान्दिशो दश॥ तदाज्ञया प्रेषयतिस्म जा
नकीविशोधनायाग्निकृशानुतेजसः॥१३॥ मरुत्सुतो वालिसुतोंगदो नलः परे च ये
जांबवदादयः किल॥ यमस्य काष्ठां प्रतिते यमुस्तदा स्वयं प्रभाय योगवतीमचोदयन्॥१४॥

प्रतापो येषां तान् तान् नानाप्रदेशेभ्यः समागतानि सर्वथः कीशान् वानरान् अपि दशदिक्षु आनतः ग्रिमप्रे
षयतिस्म प्रेषयामास॥१३॥ तत्र लंकाश्रयीभूतां दक्षिणदिशां प्रति केके गता इत्यपेक्षायामाह मरुत्सुत इ
ति मरुतः वायोः सुतः हनूमान् वालिसुतः अंगदः नलश्च परे च ये जांबवान्नाम ऋक्षराजः स आदिर्ये

मंतेतस्योक्ताः आदिपदेन नीलादीनां संग्रहः कमत्कुः तेषमस्यकाष्ठादक्षिणदिशं प्रतिययुः किल तदा स्वयं
प्रभां नाम योगवतीं योगिनीं अचोदयन् जलपानार्थं तस्याः आश्रमं प्रति गताः ते रामदत्तां नर्थं रामदूतांतं
निरूप्य तां रामनिकटे प्रेषयामास इत्यर्थः तत्क आगमा [illegible] ॥ १४ ॥ अचरूति योगिनी स्वयंप्रभा क
पीनां वचः रामः प्रवर्षणे तिष्ठतीत्य पदिदेश रामायणो [illegible] अधिगम्य आकर्ण्य रामं समेत्य प्राप्य प्र

ववः कपीनामधिगम्य योगिनी समेत्य रामं प्रणता दिवं गता ॥
समुद्रमासाद्य च वानरा भयं भयेन युक्ता [illegible] निश्चयात् स्थिताः ॥

प्रणता कृतप्रणामा सती दिवं स्वर्गं गता प्राप्ता वानराश्च समुद्रं दक्षिणसमुद्रमासाद्य प्राप्य भयेन कथमी
दृक्समुद्रं तरिष्यामः इति भीत्या युक्ता अत एव मृतौ निश्चयो येषां तथाभूताः स्थिताः प्रायोपवेशनं क्रे
नताम्स्थुरित्यर्थः ॥ १६ ॥ जटायुष इति वनौकसः कपयः जटायुषः भ्रातुः संपातेः सकाशात् इति तां धैर्यं अ

वाप्य उदारविक्रमं महाबलं हितं आप्तं मरुत्सुतं मारुतिं वारिधिलंघने समुद्रतरणे चक्रुः कृतवंतः सच
मारुतिः [illegible] रामं स्मरन्सन् तं मारुतिं कार्यमन्यकरोत् चकार ॥ १६ ॥ संप्रति सुंदरकांडकथामुद्दिशति गिरे
रिति सः मारुतिः महेंद्राद्रेः दिवं आकाशं प्राप्य विहायसा आकाशमार्गेण अब्धिं तरन्सन् एनं

जटायुषो भ्रातुरवाप्य धीरतां मरुत्सुतं वारिधिलंघने हितं । वनौकसश्चक्रुरुदार
विक्रमं स्मरन्स रामं न्यकरोत् कृतिं च तां ॥ १६ ॥ गिरेर्महेंद्राद्दिवमेत्य मारुतिर्विहा
यसाब्धिं सतरन् हि सिंहिकां । निहत्य मैनाकगिरिं स्पृशन् नयो पवंतं तत्र जिगाय लंकि

हिकां नाम छायाग्रहं निहत्य मैनाकगिरिं स्पृशन् सन् पर्वतं [illegible] तत्र लंकिकां लंकापुराभिमानिनीं
देवतां जिगाय जितवान् ॥ १७ ॥ निशीति सः मारुतिः निशि रात्रौ इंदुकांत्या उज्वलाः [illegible]
तेन खचितां कनकस्य सुवर्णस्य अंशुभिः किरणैः मालितेशोभिततेन खचितां लंकां प्रविश्य परितः समंतात्

स्वयंप्रभायी मोक्ष

र्यचिन्वन्सन्सीतामितिशेषः शनैःमंदंमंदंदुरासनःदुष्टस्यरावणस्य अशोकाटविकांअशोकवनंसेयो
१८॥ सइतिसःहनूमान्वियोगिनींविरहिणींदध्यानेनेन अर्पितंयत्दुःखंतत्भुनक्तितच्छीलांदीनांम्ला
नांमलिनांस्नानोद्वर्तनादिरहितांअलभूयिष्ठांतथाशोकशोकगांजानकींशिंशपापादपस्यतलेःपश्य
निशीथुकांतुपृथ्वीसोधनालिनींप्रविरलकांफलकांतमालिनीं॥शनैर्विचिन्वन्परितःस
मारुतिर्ययावशोकाटविकांदुरासनः॥१९॥ सशिंशपापादपस्यतलेवियोगिनींदध्यानेननार्पितदुः
खभोगिनीं॥ विलोक्यदीनांमलिनांशोकशांतथाजगाददुःखीप्रणिपत्यजानकीं॥१९॥ श्रीहनुमन्
लोक्यप्रणिपत्यनमस्कृत्वावदुःखीसन्जगादकथयामास अत्रकलविंकप्रमाणांगोवक्ष्यस्थपीतवानरदूसा
दिकथातारत्नम्यंरामायणेज्ञेयं॥१९॥ अहमिति हेजननिमातःहनूमान्नामहरिःकपिःअहंअत्रतवसमीप
राघवात्सकाशात्त्वांवीक्षितुंआगतोस्मि इतिहेनोत्त्वंअंतकमनस्तःअशेषंदुःखंत्यज पुनर्गांग्रप्रभुंप्र

र्मंआप्स्यसिप्राप्स्यसि ननुत्वदागमनेनैवकिंभविष्यतीत्यत्राह यथस्मात्कारणात्ततःमयासकलंतवदुःखादिदृष्टंवीक्षितंदृ
ष्टं॥२०॥ स्वेतिकिंचहेमातःस्वस्यस्वस्यरत्नामरामइतिवर्णद्वयात्मकंतदेवमुद्राचिन्हं तेनांकितंचिन्हितं प्रभु
णारामेणतवप्रतीतयेसत्यत्वज्ञापनायमेमह्यं अर्पितं अंगुलीयकंउर्मिकां अंगुलीयकमूर्मिकेसमरःगृहा
ण्अहंहनूमानहरिरत्रराघवात्समागतस्त्वांजननीतिवीक्षितुं॥ त्यजांततोदुःखमशेषमाप्स्यसि
प्रभुंध्रुवंयत्सकलंमयेक्षितं॥२०॥ स्वनामसुद्रांकितमंगुलीयकंतवप्रतीत्यैप्रभुणात्वमेर्पि
तं॥ गृहाणदेहीदशामन्यदीशितुःप्रतीतयेत्वंनिघसंचसत्वरं॥२१॥ श्रीहनुमन्तेजयेत्यासु
ण ईशितुःईश्वरस्यरामस्यप्रतीतयेईदृशंअन्यत् अंगुलीयकादिदेहि सत्वरंबुभुक्षितायमेनिघसंआहा
रंचदेहि आहारोनिघसोन्नादइत्यपीत्यमरः॥२१॥ ततइति ततःभाषणानंतरंआत्तःगृहीतःविक्रमःपरा
क्रमोयेनसःसःकपिःसीतेंगितंजानक्याभिप्रायंप्रबुध्यज्ञात्वासर्वंविपिनंअशोकवनंप्रभंजयन्विना

शयन्सन् तस्य रक्षिणः रक्षकान् राक्षसान् विनाश्य आगतं वनविध्वंसश्रवणेनेत्यर्थः दशाननस्य रूतं अ-
क्षं तन्नामकं अमारयत् मारयामासेत्यर्थः ॥ २२ ॥ स इति सः हनूमान् स्वयं स्वतः स्वदेहं मेघनादेन इन्द्रजि-
ता विबंधयन् सन् रावणसमीपमित्यर्थः अखिलरक्षसां पतिं रावणं प्रबोधयामास आध्यात्मिके।

ततः स सीतैंगिलयान्तविक्रमः प्रभुश्च सर्वं विपिनं प्रभंजयन् । विनाशयन् दक्षिणमाग-
तं रक्षकं दशाननस्याक्षममारयत् कपिः ॥ २२ ॥ स मेघनादेन विबंधयन् स्वयं स्वदेहमेत्या-
खिलरक्षसां पतिं ॥ प्रबोधयामास दशाननेन च प्रदीपितो रम्य दहच्च तत्पुरीं ॥ २३ ॥

पदेशेनेत्यर्थः च किंच दशाननेन रम्ये पुच्छे प्रदीपितः प्रज्वालितः सन् तस्य पुरीं लंकां च अदहत् ज्वाल-
यामास पुच्छोद्भवैः स्वीयलांगूलैः सुखमरः ॥ २३ ॥ अथेति अथ लंकादाहानंतरं अतिहृष्टः प्रमुदितः सः
हनूमान् प्रभुवरं श्रीरामं प्रति अरं सत्वरं एष्यन् गमिष्यन् सन् जनककन्यां सीतां प्रेमतः प्रेम्णा स्नेहेनेत्यर्थः

प्रणम्य नमस्कृत्वा सांत्वयित्वा च अहमिदानीं गमिष्यामि रामेण रावणे हते स त्वमचिरेणैव प्रेमभ्यस्मीसा-
दिवाक्यैर्बोधयित्वा चेत्यर्थः रम्यं चूडामणिं जानकीसमर्पितमित्यर्थः परिगृहीत्वा च हृष्टः हर्षाद्देगणाः

अथ स जनककन्यां प्रेमतः संप्रणम्य प्रभुवर
मरमेष्यन् रम्यचूडामणिं च । सपदि परि
गृहीत्वा सांत्वयित्वा च वार्धिं समतरदति
हृष्टो हर्षवादेगणाढ्यं ॥ २४ ॥ श्रीजान-

जलचरसमूहाः तैः आढ्यं युक्तं वार्धिं समुद्रं सपदि तत्काले समतरत् ततार यादांसि जलगंतव इत्य-
मरः ॥ २४ ॥ तैरिति हनूमान् तैः समुद्रतटस्थैः सर्वैः वानरैः परिवृतः युक्तः सन् किष्किंधां प्राप्य आ-

तिहृतीति आर्त्तिहृदीजाहरत्ते आर्त्तिः पीडा धनुःकोट्योरिरमनः रघुपुरघुवंशीयराजसु वरः श्रेष्ठः तेरा
मचंद्रं प्रणम्य नत्वा परिकलितां जानकीसकाशात् गृहीतामित्यर्थः तां चूडामणिं संलंकां रत्न भूतां मणिम्

तैः सर्वैः परिवृत एषयेह हनूमान् किष्किंधां रघुवरमार्तिहं प्र
णम्य॥ तं दत्वा परिकलितांचरत्न भूतां लंकायाः परिभव
नं निगद्य तस्थौ ॥२५॥ इति श्रीरामप्रमोदकाव्यकविगग
धरकृते किष्किंधाकांडसुंदरकांडकथानकोनाम चतुर्थः सर्गः॥४॥

परिभवं लंकायाः परिभवनं पराभवं वनध्वंसदाहादिभिः स्वयं कृतमित्यर्थः निगद्य निरू
प्य तस्थौ वै इति निश्चये पादपूरणे वा॥२५॥ इति श्री रामप्रमोदकाव्यटीकायां चतुर्थः सर्गः समाप्तः॥४॥श्री

७

श्रीगणेशाय नमः॥ अथ युद्धकांडकथावर्णनव्याजेन भगवतो भक्तानुकंपितां प्रकटयति अथेति अथह
नूमद्वचःश्रवणानंतरं अवाप्तस्कंधस्वासात्तु मध्यगान्ययेनसः उदग्रं महत्तु बलं शक्तिर्यस्य सः कपीनां राजा
वृत्तिकंपपरागः सुग्रीवः तेन युतः सः॥ परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृतां॥ धर्मसंस्थापनार्थाय
संभवामि युगेयुगे॥१॥ यदायदाहि धर्मस्यग्लानिर्भवति भारत॥ अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजा

अथ सदाशरथिर्विजयं प्रदे शुभमुहूर्त उदारबलो बल॥ अभिन
यनकपिराजयुतो गमज्जलधितीरमवाप्तसुखः स्कर्वः॥१॥ श्री

म्यहमिति भगवद्वाक्यं प्रयाणइत्यर्थः दशरथस्यापत्यं पुमान् दाशरथिः श्रीरामः विजयं प्रददातीत
स्मिन् शुभं चतन्मुहूर्तं च तस्मिन् बलं सैन्यं वानराणामित्यर्थः अभिनयति घटयति चालयति वा इत्यभि
नयनः सन् जलं धीयते स्थाप्यते तस्मिन्निति जलधिः समुद्रः तस्य तीरं प्रति तटं प्रति स्कंधंयथास्यात्तथा

१

रूपेणेत्यर्थः अगमत् जगाम अत्र पूर्वोक्तनामत्रयाणां चवृत्तानां लक्षणानि परिज्ञेयानि तत्र गीयसर्ववृ
त्तानां लक्षणानि वदाम: द्रुतविलंबितनामवृत्तमेतत् तल्लक्षणं द्रुतविलंबितमाह नभौ भरौ इति ।। ३ ।।
श्रीराम इति पवनजो हनूमान् तस्य स्कंधरूढः तायां कंधरायां ग्रीवायां स्थितः तिष्ठतीति सः श्रीरामः युवराजो ऽंगदः त
स्य कंधरारूढः सौमित्रिः तौ द्वौ पथि मार्गे जयरवकारि कीरसैन्यं जयध्वनिकरं कपिबलं मध्ये ययौ अजेनर
श्रीरामः पवनजनङ्कंधरास्थः सौमित्रिः पथि युवराजकंधरास्थः ।। तौ
द्वौ भ्रमरसम्यपुष्पवंतौ रेजाते जयरवकारिकीरसैन्ये ।। ४ ।। श्री॰
त्र मंडले नक्षत्र मर्क्षं भं तारा ताराभ्रमर: रम्यो मनोहरो च तौ पुष्पवंतौ चंद्रसूर्यौ च तौ विविरेजाते नभाते
एकयोक्त्या पुष्पवंतौ दिवाकरनिशाकरौ विस्मर: अभूतोपमालंकार: प्रहर्षणीयं वृत्तं म्नौ ज्रौ गस्त्रि
दशायतिः प्रहर्षणीयमिति लक्षणात् ।। ५ ।। संद्रुति सलक्षणः सः रामः तत्र समुद्रतटे सेनां विनिवेशयन् सं

प्रहर्षिणी
३५ग
निसर्गातील उपमान

स्थापनलेननाम्नावानरेणसेतुंबंधयन् ततः जलधिंतरन्सन् त्रिकूटनामागिरिः तस्य मूर्ध्नि शिखरे स्थि
तायाहेमलंकेकेवलंकिंकाता स्वार्थेकप् ययोमापजगन्माया आज्ञां प्रददौ सुग्रीवादिभ्यः इति शेषः यंत्रा स्य वृत्तं
अंतोनुष्टुभास्तुदीर्घं जमासिति लक्षणात्॥३॥ विभीषणराज्याभिषेकपूर्वकं युद्धारंभमाह ज्येष्ठेनेति ॥

स तत्र सेनां विनिवेश्य बंधयन्नलेन सेतुं जलधिं तरन्प्रभो ॥ त्रिकूटमूर्धस्थितहेमलंकिकांज
यायचाज्ञां प्रददौ कलक्षणः॥२॥ ज्येष्ठेन निष्कासितमागतं नतं [illegible] कलराज्ये रघुराड्विभी
षणं॥ वार्धेर्जलैर्लंकमभिषिच्य कौतुकात्क्रोधस्फुरन्नोर्मुकुटं समच्छिनत्॥४॥ श्रीरोजयति

रघुराट् रामः ज्येष्ठेन बंधुना रावणेन इत्यर्थः निष्कासितं स्वविचारमसंगेग[illegible]हिरिति भावः अत एव आ
गतं प्राप्तं नतं अहं स्वदासदासोस्मीत्यादिवाक्यैः प्रणतमिति भावः तत्र [illegible]ङ्केति शेष इति भावः विभीषणं
वार्धेः जलैः लंकायाः स्वराज्ये अभिषिच्य कौतुकात् कुतूहलेन क्रोधस्फुरन्नेत्रैः रावणस्य तु मुकुटं समच्छिन
त् छिच्छेद अयं प्रथमं मे वापन्नकुशलस्य जात इति भावः वंशस्थावृत्तं एवं वंशस्थ[illegible]तजौ जरौ इति लक्ष
णात्॥४॥ स इति ततः किरीटपतनानंतरं सः रावणः सदनं गृहं विशन्सन् चत्वारि अंगानि साधनानि यस्य
तत् चतुरंगं हस्त्यश्वरथपादातिरूपांगचतुष्टययुक्तमित्यर्थः हस्त्यश्वरथपादातं सेनांगं स्याच्चतुष्टयमित्य
मरः बलं सैन्यं राक्षसानामित्यर्थः रणे युद्धे विषमसप्तमीयं निमित्ते वा समचोदयत् प्रेषयामास इदं पूर्वा

स ततः सदनं विशन्बलं चतुरंगं समचोदयद्रणे॥
तदवाप समित्यहं हरेर्बलं यमलोकं प्रणिनाय सत्वरं॥५॥

कं हरेः रामस्य बलं सैन्यं कपिसैन्यमित्यर्थः अवाप प्राप्तं तत्सैन्यं त्वरया सहितं यथा तथा शीघ्रमेवेत्यर्थः
यमलोकं प्रणिनाय मारयामासेत्यर्थः किमशक्यं भगवद्भक्तानामिति भावः वैतालीयं वृत्तं विषमे ससज
गुरुः समे सभरलागुरुश्च भवेद्वैतालिके इति लक्षणात्॥५॥ युद्ध इति सः क्रुद्धः रावणः युद्धं प्राप्य युध्यति

त्रिसुध्यनत्सन्नूशक्तासमर्थयात्राग्निः तयोसोमित्रेत्तलक्ष्मणं अहननाशयान स्प्रेपितेनेव्यनात्रात्वैनिन
कोधाक्रांतोभूत्वायुद्धभूमिंप्राप्यरामेणसहयुद्धप्रसंगेमध्येसमागतलक्ष्मणं अमोघशक्त्यायुधेनमहा
मूर्छांप्रापयामासेत्यर्थः तदेतिशेषः रामःवायुजेनहनूमता द्रोणाद्रिं आनीय ज्ञानयित्वा अमुं लक्ष्मणं

युद्धेकुद्धोरावणःप्राप्यसुध्यनसोमित्रंतंसोहन्तच्छक्त्याक्त्या।।रामोद्रोणाद्रिंकुर्वंवायु
जेनप्राणीयामुंप्राणयिष्यंस्तमूवे।। ६।। वत्सेदानींगत्वात्रोलंद्रोणंवेगादाहरेहि।
ॐमितुल्कानत्यागमवायोःस्नुःप्रागाच्छोम्ना।। ७।। श्रीजानकीजीवनोज्यति

द्रुतंशीघ्रंप्राणयिष्यन्जीवयिष्यन्सन्तंहनूमंतंउवेजगाद शालिनीवृत्तं शालिन्युक्ताम्तौतगौगोब्धि
लोकैरितिलक्षणात्।। ६ यदुक्तंतदाह वत्सेति हेवत्सेतिपरमदयया संबोधनं त्वमिदानींसंप्रतिगत्वाक्षी
राब्धिं गत्वेतिशेषः द्रोणंनामशैलं आहृत्य गृहीत्वा वेगात्त्वरया एहि आगच्छ वायोःस्नुःहनूमान् ओमिति

४३

उक्त्वा ओमित्यंगीकारे ऽव्ययं रामंनत्वाव्योम्ना आकाशमार्गेण प्रागात् जगाम अत्रयद्यपिरामायणेओष
आनयनमेवोक्तं तथापि हनूमनाद्रेरेवानयनाद्रोणमित्युक्तिर्नविरुद्धा विद्युन्मालावृत्तं कंतैमोगोगौविद्युन्मा
लेतिलक्षणात्।। ७ सगत्वाकिमकरोदित्याह पथीति सः पथिमार्गेऽस्वनाशे विघ्नकरणद्वारेतिभावः दशमुखेन
चोदितंप्रेषितं कृतकपटं तपस्विवेषधारणपूर्वकं कृतबहुमंडलोपवनादिमायाचरित्रमितिभावः कालनेमिना

पथिदशमुखचोदितंस्वनाशेकृतकपटंविनिहत्यकालनेमिं।।
सरसिचमकरींविमोच्य दुःखात्कनकधरंभृदुपाजगामसद्यः।। ८।।

मारसंनिहत्य मंत्रोपदेशादक्षिणायाचनप्रसंगेमारयित्वेतिभावः सरसितत्रस्थतटाकेमकरींधान्यमालीं
नामाप्सरसं दुःखात्मुनिशापजन्यमकरत्वोपभोगरूपादितिभावः विमोच्य दूरीकृत्यच कालनेमिप्रयुक्तव
द्रोणाजलपानार्थंस्वस्थानप्रसंगेत्तिभावः कनकधरं भृत्वाद्रोणगिरिमेवेनसः तथाविधः सन्सद्यःतत्कालं

शीघ्रमित्यर्थः उपाजगाम आययौ रामो वर्कः अग्निरिवोग्रः अत्र किल लक्ष्मणे मूर्च्छिते सति रामो यदा हनू-
मंतं द्रोणानयनार्थं प्रेषयामास तदा दूतैर्बोधितो रावणः कालनेमिगृहं गत्वा तस्य विघ्नार्थं तं प्रेषयामास स
तपस्विवेषं धृत्वा हिमवत्पार्श्वे तपोवनं बहुमंडितं कृत्वा तत्रागतं मारुतिमहं ते मंत्रं ददामि येन त्वं द्रोणानय-
नादिषु समर्थो भविष्यसीत्युवाच स तथार्थे तोजलं यदाययौ च तदा बहुं समागमे दत्वा नेत्रे पिधाय सरस्सिज-
लं पिबेति प्रेषयामास स विश्वासात्तथा पिबन् मकर्या ग्रस्तस्तां विदार्य तया शापमुक्तयाहं धान्यमाली स्वर्गे
द्र्याशापादीदृशी रतीनीलसअसादान्मुक्तास्मि परं त्वयं न मुनिः किंतु कालनेमिस्त्वद्विघ्नार्थं रावणेन प्रेषितोस्ती-
ति बोधितस्तत्समीपमेत्य दक्षिणामहं ते ददामीति वदन् तं जघान ततः शीघ्रं गत्वा द्रोणं गृहीत्वा क्षणा-
द्रामनिकटमाययाविति रामायणे हनूमन्माहात्म्यकथानुसंधेया पुष्पिताग्रावृत्तं अयुजि नयुगरेफतो य-
कारो युजि च नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रेति लक्षणात् ॥ ८॥ सन्नेति। असौ रामः सन्नद्धः प्रणतो यो वायुसु-

तः तस्माद्द्रोणाज्ञभेषजं आशु शीघ्रं उपगृह्णन् सन् सुषेणं नाम कपिं वैद्यं चिकित्सकं परिकल्प्य कृत्वा विनिद्रं
मूर्छारहितं बंधुं लक्ष्मणं उदीक्ष्य दृष्ट्वा मुदा प्रीत्या परिचुचुंबे चुंबितवान् दोधकवृत्तं भौभगगाद्गुरु दोधकमे-
तदिति लक्षणात् ॥ ९॥ एवमिति सः दशास्यः एवं रीत्या हीनं क्षीणं स्फुरच्छत्रूणां त्रसो बलं सैन्यं यस्य सः तथा

सं नत्तवायुसुतादुपगृह्णन् द्रोणजभेषजमाशु सुषेणं। वैद्यमसौ परिकल्प्य विनिद्रं बंधु-
मुदीक्ष्य मुदा परिचुचुंबे ॥ ९॥ एवं स हीनस्फुरच्छत्रुबलो दशास्यः पुत्रेण मंत्रमकरोद्विजयाय वि-
ष्णोः। गत्वा ततः स स्फुरच्छत्रुसुतः स्वकीयां होमं चकार नगरीं च निकुंभिलाख्यां ॥ १०॥ श्रीरा०

सन्निति विष्णोः व्यापकस्य रामस्य विजयाय पुत्रेण इंद्रजिता सह मंत्रं विचारं अकरोत् कृतवान् ततः मंत्रानंत-
रं सः स्फुरच्छत्रोः रावणस्य सुतः इंद्रजित् स्वकीयां निकुंभिलाख्यां नगरीं गत्वा होमं विजयप्रदमित्यर्थः चका-
र वसंततिलकावृत्तं ज्ञेया वसंततिलका तभजाजगौ गः इति लक्षणात् ॥ १०॥ इंद्रजिद्वधमाह बिभीषणेन

ति सः रामः बिभीषणेन बोधितः इंद्रजित् संप्रति निकुंभिलायां होमं कुरुते समाप्ते होमे स दुःसाध्यो भविष्यति य
श्चतुर्दशवर्षं निद्राहाररहितः स तं जयिष्यतीति लक्ष्मणं तथाभूतं सत्य एव तद्वधार्थं प्रेषयेति ज्ञापितः सान्नि
ति भावः लक्ष्मणेन कृत्वा रिपुं तं मेघनादं यमस्य क्षयं गृहं निनाय प्रापयामास निलयापचयोः क्षयाविसम

बिभीषणेन बोधितः स लक्ष्मणेन तं रिपुं । यमक्षयं निनाय हि प्रभोः किं नास्ति
दुष्करं ॥३१॥ दशकंधरचोदितं नदंतं कपिसैन्यं सकलं प्रभक्षयंतं । सदितेः सुर
तीव दुःसहं तं रिपुं कुंभश्रवणं जघान रामः ॥३२॥

रः तथाहि प्रभोः किं दुष्करमस्ति अपि तु किमपि नास्तीति भावः प्रमाणिकावृत्तं जरौ लगौ प्रमाणिकेति लक्ष
णात् ॥३१॥ कुंभकर्णवधमाह दशेति सितेः पुत्रीरूपवाणः स रामः दशकंधरेण चोदितं प्रेषितं युद्धायेति भा
वः नदंतं रवं कुर्वंतं सकलं कपीनां सैन्यं प्रभक्षयंतं अतीव दुर्जयं अन्यैरिति भावः तं महाप्रतापिनं प्रसिद्ध

प्रमाणिका

५

१

मिस्पर्धः रिपुस्त्वासौ कुंभश्रवणः कुंभकर्णश्च तं रावणस्य बंधुं जघान मारयामास स्वयमेवेत्स्पर्धः औपछंदसिकं वृत्तं
विषमे ससजा गुरु समे सभरा येन्द्रौ पछंदसिकं तदोपपूर्वमिति लक्षणात् ॥३२॥ रावणसंहारमाह अथेति विघ्न
विघ्नकरः विघ्नहरः स्पर्धः असौ रामः भार्गवस्य शुक्रस्य मंत्रे सुमंत्रणतः विश्वासेन रहसि एकांते स्वकुंडं परि
कल्प्य कृत्वा दहनं अग्निं कम्पजं तं अमुं रावणं हरिभिः वानरैः कृत्वा विघ्नं प्रणिनाय प्रापयामास च सो रामः

अथ भार्गवमंत्रसन्मंत्रणतः परिकल्प्य स्वकुंडममुं रहसि ॥
दहनं कम्पजं तमसौ हरिभिः प्रणिनाय च विघ्नमविघ्नकरः ॥३३॥

रावणो होमं करोति तस्मिन् समाप्ते सति अजेयः भविष्यति इति मध्य एव विघ्नः कर्तव्य इति बिभीषणेन ज्ञापि
तो राम एवं चकारेति रामायणे ज्ञेयं तोटकवृत्तं इह तोटकमंबुधिसैः कथितमिति लक्षणात् ॥३३॥ ततः सकि
भक्रोदित्याह हुंकृत्येति तत इति शेषः शेषाणि अवशिष्टानि यानि बलानि सैन्यानि तैः युज्यते सो शेषबल

युक्तस्तचासौ स्वरथस्थश्च तस्मिन् स्थितः निशः पद्मात्रेषु वक्तुं युक्तस्य स्वरथस्थस्य इति विशेषणद्वयं कर्तुः रावणः कुंभकर्ण
क्रोधात् पद्मानि भवेयुरिति पाठः कुत्रचित् स्थानं संस्तकस्मरणस्य मूर्द्धि रामस्य आरात् समीपे आराद्दूरसमीपयोरि
त्यमरः उपेत्य प्राप्य शस्त्राणि बाणादीनि अस्त्राणि आग्नेयादीनि तेषां कोटिभिः अनुसमं प्रवर्षं किंचिद्भिः सन्
उग्रैः नादैः सिंहतुल्यध्वनिभिः सेनाकलकलैर्वा उग्रैः वाद्यध्वनिकैः स्वल्पवगान् कपीन् निरस्यन् निःकासयन् सन्

कुंभकर्णस्त्रैपवलयुक्तस्वरथस्थ आराद्रामस्य राघवउपेत्य सरणस्य मूर्द्धि॥
शस्त्रास्त्रकोटिभिरमुं प्रववर्ष नादैरुग्रैश्च वाद्यध्वनिकैः प्लवगान्निरस्यन्॥ ३४॥

इत्यर्थः वसंततिलकावृत्तं लक्षणं पूर्वमेवोक्तं॥ ३४॥ आगतमिति शक्रेण इंद्रेण संप्रेषिते स्यंदने रथे संस्थितः रा
घवः तस्य बंधुना विभीषणेन सम्यक् बोधितः अस्य नाभावमृतमस्ति जातो येन म्रियेत तत स्तस्य स्त्रस्तः संत्रोष्य
संहार्ययूरिति विज्ञापितः अत एव अस्य स्त्रतः पावकास्त्रेण नाभितः नाभेः सकाशात् अमृतं शोषयन् सन् आगतं

समीपप्राप्तं तं महाप्रतापिलेन प्रसिद्धं रावणं क्रुधा क्रोधेन संजघान अहनत् लक्ष्मीधराणां लक्ष्मीहरं विप्राध
राणां विप्राहरं ब्राह्मणानां त्रोर्यहरं सज्जनानां प्राणप्रणगोब्राह्मणादिहंतारं देवानां राज्यहरं एवमनेकानर्थसदृशं रा
वणं सबलं सबंधुं सबांधवं सपुत्रं समित्रं हत्वा पवित्राणायेत्यादिनिजप्रतिज्ञां सत्यां कृत्वा सर्वकल्याणमकरो

आगतं रावणं राघवः स्तंकुआग्राकसंप्रेषितस्यंदने संस्थितः॥ बंधुनातस्य संबोधितो नाभितो॥
स्मस्त्रतः शोषयन् संजघानामृतं॥ १५॥ सविभीषणं पुरि निधाय ततो जनकात्मजां दहनतो मु
दितः॥ निहितां च पूर्वमधिगृह्य सकैरैः सफलैः स्तुतो हरिरयं त्रिदशैः॥ १६॥ श्रीरामप्रस
दितिभावः लक्ष्मीधरस्तं राक्षसमुद्रागणास्तत्र लक्ष्मीधरइति लक्षणात्॥ ३५॥ ततः किमकरोदित्याह स
इति ततः मुदितः तुष्टः सः हरिः रामः विभीषणं पुरि लंकायां निधाय राज्यासने इत्यर्थः पूर्वं मारीचहननात् संनि
हितां स्थापितां अमायिस्यर्थः जनकात्मजां जानकीं दहनतः पावकात् अधिगृह्य गृहीत्वा च सफलैः सकैरेः त्रि

प्रत्यक्ष सीता ही अग्नीकडे ठेव म्हणून होती व छाया सीतेचे रावणाने हरण केले. आणि अग्नी दिव्याच्या वेळी खरी सीता अग्नी रामाला सुपूर्त करतो

ख्यादिभिः स्तुतः नमोस्तु रामायेत्यादिवाक्यैर्नुतः सन् अंकं अधिकं यथा स्यात्तथा बभौ सीताम् अग्नेः निधाय छायासीत
यासर्वकार्यं कृत्वा पुनस्तया सह अग्नितेजोद्युतिभावः प्रमिताक्षरावृत्तं प्रमिताक्षरा सजसैरुदितेति लक्षणात्
१६। अयोध्यागमनमाह सइति सविभीषणः विभीषणसहितः कीशबलेन वानरसैन्येन संयुतः सः राघवः
रामः पुष्पकं नाम विमानं कुबेरस्य व्योमयानं आरुहन् तानि रावणहननस्थानमारभ्य चित्रकूटांतानि पदा

सपुष्पकनामविमानमारुहन् प्रदर्शयंस्तानि पदानि राघवः॥
विदेहपुत्र्यै सविभीषणो ययौ विहायसा कीशबलेन संयुतः॥१७॥

नि स्थानानि विदेहपुत्र्यै सीतायै प्रदर्शयन् सन् विहायसा आकाशमार्गेण ययौ अयोध्यासमीपं प्रांतं जगा
मेत्यर्थः वंशस्थवृत्तं लक्षणं पूर्वमुक्तं॥१७॥ भरतेनेति भरतेन पादुके निरीक्ष्य धृत्वा राज्यार्थं समागतेनेत्य
र्थः सुतरां मानितः पूजितः स्वलंकृतः सुतरां भूषितः सः रामः निजं स्वकं साकेताख्यं पुरं अयोध्यां स्यात्सा

केतमयोध्याया मित्यमरः भजन् प्राप्नुवन् सन् विशन् इति पाठः साधुः वशिष्ठमुख्यान् ऋषीन् प्रणम्य स्वजन
न्येकौशल्यायै च नमस्कारं ववंदे चकारेण कैकेयीप्रमुखाश्च ववंदे इत्यर्थः चैपादपूरणे वै तालीयं छंदः
लक्षणं पूर्वमेवोक्तं॥१८॥ राज्याभिषेकमाह शुभ इति शुभे मंगले मुहूर्ते सकलैः सर्वैः वसिष्ठमुखैः पुतैः द्वि

भरतेन सुमानितो भजन् निजसाकेतपुरं स्वलंकृतः॥ सवशिष्ठमुख्यान् प्रणम्य च स्व
जनन्यै च नमस्कारं वै॥१८॥ शुभे मुहूर्ते सकलैर्द्विजातिभिर्वसिष्ठमुख्यैरभिषिक्त ई
श्वरः॥ हसन् समंदं सकलान् सुमानयन् प्रचोदयामास निजाः पुरीः प्रति॥१९॥ श्री

जातिभिः ब्राह्मणैः अभिषिक्तः सः ईश्वरः रामः मंदं हसन् सन् सकलान् सुग्रीवविभीषणादीन् सुतरां मा
नयन् वस्त्रालंकारादिभिः सत्कुर्वन् सन् निजाः पुरीः नगरीः प्रति प्रचोदयामास बहुवचनं अन्यनृपाभिप्रा
यं वंशस्थवृत्तं॥१९॥ वाग्मीति प्रभुः रामः उदारविक्रमं महाबलं वायुनंदनं हनूमंतं भूमिमंडले यज्जगत्प्र वि

भ्यं तस्य रूरुस्सेणरूतरां पालनेन विषये सकलेषु पत्तनेषु क्षितुपलक्षणं तेन ग्रामखेटकादिष्वपीत्यर्थः संनि
धाय संस्थाप्य सकलां श्रियं राज्यलक्ष्मीमाससाद प्रापेत्यर्थः रथोद्धतावृत्तं रान्नराविह रथोद्धतालगावि
तिलक्षणात् ।।२७।। सम्प्राप्तिकस्य राज्यासनस्थस्य भगवतस्त्रीरामं वर्णयति राज्येति सिंहासने राज्यासने

वायुनंदनमुदारविक्रमं भूमिमंडलमगस्करक्षणे ।। सन्निधाय सकलेषु पत्तनेष्वाससा
दसफलां श्रियं प्रभुः ।।२०।। राज्य एव राकः प्रभयेव सूर्यः समसीतया चंद्रिकयेव चंद्रः ।। द
राज्यसिंहासनसंनिविष्टः श्रीरामचंद्रः सकलान्स्मरक्षन् ।।२७।।

संनिविष्टः संस्थितः सः श्रीयुक्तो रामचंद्रः आल्हादकत्वात् रामश्चंद्र इवेत्युपमितसमासः श्रीरामचं
द्रः राघवः सकलान् लोकान्मस्तुतरां रक्षन् पालयन् सन् सीतया सह राजवभौ कइव राज्ये आरूढ्णया
राकः इंद्र इव पुनः कइव प्रभया कांत्या सूर्य इव पुनः कइव चंद्रिकया कौमुद्या चंद्र इव उपमा भेदो मालोपमा

लंकारः उपजातिवृत्तं स्यादिंद्रवज्रा यदि तौ जगौ गः उपेंद्रवज्रा जतजास्ततो गौ अनंतरोदीरितलक्ष्म
भाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ताः इति लक्षणात् ।।२९।। श्रीभगवतो राज्य जयकारं वदन्काव्यमुपसंहरति
अथीति अधिमुदितमनाः अतितुष्टचित्तः चिरं चितत्र कुयत्रः कृतपुण्यकाश्वमेधादियागः दिक्षु काष्ठासु वि

अधिमुदितमनाः श्रीरामचंद्रो जनानां निजवचनसुधाभिर्वारयन्स्फारतापं ।। चिरं चितत्र
कुयत्रो दिक्षु विश्रांतकीर्तिर्जगति जयति धेनून्ब्राह्मणान्पालयन्सः ।।२२।। इति श्रीरामभ
मकाव्ये कविगंगाधरकृते युद्धकांडकथानकराज्याभिषेकवर्णनानाम पंचमः सर्गः ।।५।।

श्रांतकीर्तिः निस्तृतयशाः सः श्रीरामचंद्रः निजवचनसुधाभिः स्ववाक्यपीयूषैः जनानां लोकानां स्फारता
पं महासंतापं वारयन् सन् धेनूः ब्राह्मणान् पालयंश्च सन् जगति विश्वास्मिन् जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते
मालिनीवृत्तमेतत् ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैरिति लक्षणात् ।।२२।। स्वेषां स्वार्थावबोधाय

रा.प्रस.
१

श्रीसीतारामतुष्टये । कृता स्वकृतकाव्यस्य टीकां वा ग्रीयतां तया ॥ १ ॥ इति श्री[illegible]रामप्रमोदकाव्यटी
कायां छायाभिधायां युद्धकांडवाज्याभिषेककथानिरूपणनाम पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥ श्रीरामार्पणमस्तु ॥ ६ ॥
इदं पुस्तकं [illegible] नाम्निसंवत्सरे [illegible] लिखितं [illegible] पुस्तकं राघवा
[illegible] ॥ श्री [illegible] ॥ श्री ॥ श्री ॥ श्री ॥ श्री ॥

॥ इदं पुस्तकं रामप्रमोदस्य समाप्तं पंचमः सर्गः समाप्तः ॥

पं.मृ.९

९

प्रस॰माध॰
१

॥श्रीगणेशायनमः॥श्रीदेव्यैनमः॥श्रीगुरुभ्योनमः॥कालिंदीतीरसंचारिवेणुनादमनोहरं॥अमंदंवैभवंवंदेस्वा मलंमंगलंमहः १ अथकदाचिद्राधाविप्रलंभवाक्श्रवणकौतुकेनहरौकचित्कुंजांतरेस्थितेसतिराधिकासपत्नीप्रतित द्गमनमाशंकमानाहेमंतवर्णनद्वारामम्संदेशंकथंप्रतिवदेतिसखींप्रत्याह विरहितेति चतुरेष्वकुशलेषुअधिकाश्रे

विरहिताहरिणाकिलराधिकासहचरींजगदेचतुराधिका॑ समुमुचे यदि मांतनुमेकलां

ननुनवेत्तिततःसखिमेकलां १ १ १ श्रीमल्लुलितांबिकायैपरदेवतायैनमः

ष्ठा राधिकाहरिणाविरहितासतीसहचरींसखींइतिवचःजगदेउवाचकिलेत्यन्वयः इतीतिकिं हेसखिसःकृष्णः तनुंकृशांतद्विरहादितिभावः। एकलांमेकाकिनींमांयदिमुमुचेतत्याजततस्तर्हिसःमेममकलांशिल्पंरतिचातुर्यमितिभावः

×मेकमेकसंख्यांस्यातिगृह्णातिनी०

काव्यातील शास्त्रीय दृष्ट्या विश्लेषण

२

नवेत्तिननुनजानातिकिं यद्विजानातितर्हिएवंनकुर्यादितिभावः यतएवमकरोदतोमूर्खइतिव्यंग्यं यमकालंकारःस र्वत्र तल्लक्षणंसाहित्यदर्पणे सत्यर्थेपृथगर्थायाःस्वरव्यंजनसंहतेः क्रमेणतेनैवावृत्तिर्यमकंतन्निगद्यतइति अस्मि काव्येआलंबनविभावःश्रीकृष्णः उद्दीपनविभावोहेमंतगुणगणः अनुभावःकृष्णसौंदर्यादिः सात्विकोभावो रोमांचकंपादिः व्यभिचारिभावोपिप्रलापादिः स्थायीभावःकृष्णविषयिकारतिः सैवपरिपूर्णाविप्रलंभशृं गारीभवत्यंतेसंभोगशृंगारतांप्राप्नोतीतिविप्रलंभशृंगारःसंभोगशृंगारोवारसः तेनविप्रलब्धानायिका त ल्लक्षणंरसमंजर्यां संकेतनिकेतनेप्रियतममनवलोक्यसमाकुलहृदयाविप्रलब्धेति नायकःशठः कामि नीविषयककपटपटुःशठइतितत्रैव कलाशिल्पेकालभेदेइत्यमरः द्रुतविलंबितंवृत्तं द्रुतविलंबितमाहनभौभरौ

(बितिलक्षणात् १

काव्यात्मा वर्ण्य विषय

स २

अत्र हेमंते २

संदेशं वदेति यदुक्तं तदेव प्रपंचयति हेमंत इति हे सखि रम्या कानन श्रीः रुपवन शोभा यस्मिन्सः हेमंतो ऋतुः विलसति शोभते तथापि कांतानां स्त्रीणां प्रियविरहे कांतवियोगे सति आननश्रीः मुखशोभा कास्ति न कापीत्यर्थः विरहिणीनां हेमंतोद्यानं कामोद्दीपकं सत् प्रियवियोगेन मुखमालिन्यमपि ददातीति व्यंग्यं किंच

हेमंतो विलसति रम्यकाननश्रीः कांतानां प्रियविरहेत्र काननश्रीः

आगारं सजवनिकांबरं जनस्य प्रारब्धं हत मिह मेनुरंजनस्य २

जनस्य आगारं स्टहं जवनिका स्तिरस्करिण्यः अंबराणि वस्त्राणि तैः सहितं भवति हिमशीताः सर्वेपि यादिशिगृहाण्याश्रयांतः सुरतसुखमनुभवंतीति भावः तेन मम मात्रि दुःखमुद्भवतीति ध्वनिः ननु तमपि तथा सुखमनुभ

वस्वेति चेत्तत्राह प्रेति इह हेमंते मे मम अनुरंजनस्य विलासस्य प्रारब्धं हतं नष्टं यद्वा मे अनुरंजयतीत्यनुरंजनः प्रियः तस्य प्रारब्धं हतं असंनिधानादुभयोरपि दुर्भरं दुःखमिति भावः यद्वा नायकं प्रत्युक्तिः साय था हे रम्यमनोहर हेमंतः कांतानां प्रियविरहे सति काननश्रीः कुत्सितमुखकांतिर्यस्मिन् तादृशो विलसति भाति यतः अत्र अस्मिन्प्रियविरहे सति कांतानां नश्रीः नश्रीः नञर्थस्य नशब्दस्य सुप्सुपेति समासात् अश्रीरिति फलितं तेन विपत् इत्यर्थः सा कान किंतु सर्वापि विपदेव भवतीति भावः इदं कस्मादीदृशं दुःखमिति चेत्तत्राह आगारं सजवनिकांबरं जनस्येति पूर्ववत् अन्यरतिदर्शनं स्वस्य कामोद्दीपकं भवतीति भावः तस्मात् हे अनुरंजन प्रिय इह हतं नष्टं मे प्रारब्धं स्य अपाकुरु एत्य संगं देहीति भावः प्रहर्षणीयं वृत्तं म्नौज्रौगस्त्रिदशयतिः प्रहर्षणीयं २

मस नायकः
२

कांतेति किंच मानीसौंदर्यादिभिमानवान् कांताजनः स्त्रीसमुदायः स्वपतिभिः सहमुमुदे सुरतानंदं प्राप
हिनिश्चये माहवास्महतमारब्धस्येत्यर्थः जनस्य लोकस्य मुदे संतोषाय हिमानी हिमसंहतिर्नास्ति हा खेदे
हेमंतसौभाग्यमवलोक्य मानिन्योभिमानं त्यक्त्वा प्रियैः सहक्रीडंति मम तु तेन विना दुःखप्रदोयं काल इति भावः

कांताजनः स्वपतिभिर्मुमुदे हिमानी हा नाहमस्य न जनस्य मुदे हिमानी
पुष्टिं प्रयाति जनवृंदमिदं सदैवं गात्रं ममैति तनुतां सगदं सदैवं ३

अपिच सदैवं पुण्यवदित्यर्थः इदं जनवृंदं पुष्टिं पुष्टिं वा धान्यादिसंपदेति शेषः प्रयाति मम तु गात्रं वपुः
सदा सर्वरीत्या सगदं सकामरोगं सत् तनुतां कार्श्यं एति पुष्टिप्रदोपि ऋतुरयं मे तनुत्वप्रद इति महान्खेद इति भा

५

स्वास्थ्य दृष्ट्या अनुकूल असी ही ऋतु ... माझ्या ... कारणीभूत झाली आहे.

चंडीने आच्छादित सूर्य (धुक्याने)

६

वः हिमानी हिमसंहतिरित्यमरः वसंततिलकावृत्तं ज्ञेया वसंततिलका तभजा जगौ ग इति लक्षणात् ३ श्रीः
ननु हिमभयं हर्तुं रविः सेव्य इति चेत्तत्राह अपीति हिमेन रूषितश्चर्चितः रविरपि मेरोधन्वदेशो उषितः स्थि
तः द्विजइवातितरां न भाति न प्रकाशते हि मरुदेशवासी मलिनो द्विज इव रूक्षस्तेजोहीनो हिमपीडां न हरतीति भा

अपि न भाति रविर्हिमरूषितो द्विज इवातितरां हिमरूषितः
न जनमोदकरींदुकलाविलाकलुषसंकुलितेव कलाविला ४

वः एवं तर्हि निशि चंद्रेण मनोरंजनं विरहिण्या कार्यमिति चेत्तत्राह नेति आविला हिमकलुषा इंदुकला कलौ
युगे कलुषसंकुलिता इला भूरिव जनमोदकरी लोकानंदकर्त्री नास्ति न ततोपि रंजनमिति भावः उपमायमकयोः सं
सृष्टिः कलुषो नच्छ आविल इत्यमरः ४

किंच एतीति शीतपवनो हिमालयाद्गिरेः एति तेन हेतुना उत्तमा प्रियसंगवती जनता जनसमूहः आलयात् गृहाद्बहिरिति शेषः नेति न निर्गच्छति यद्वा हे उत्तमे शीतपवनो मानां आलयात् लयपर्यंतं नाशो भवेत्तावदपि हि रिप्वर्थः एति प्राप्नोति हिमवायुना मम नाशो भविष्यति तथापि त्वं नायासीति व्यंग्यं कुर्वंत्ता हिमतस्कारां स्वयं नाया

एति शीतपवनो हिमालयान्नेति तेन जनतोत्तमालयात्
भांति शाखिषु हिमोदबिंदवस्तारकांतिपरिहारबिंदवः ५

सीतिचेत्तत्राह तेन दुःखेन जनता माहसीत्यर्थः आलयान्नेति गंतुं नो शक्तिरितिभावः किंच ताराणां मुक्तानां कांतिपरिहारे बिंदवः ज्ञाताः हिमोदबिंदवः शाखिषु तरुषु भांति हतेदाहइव भवतीतिभावः रथोत्पताद्धतं शन्नरा विहरथोत्पतालगाविति ५

ननु किं वृक्षोपरितः आगमनं भवति न हि पथा तर्हि तेनैवाम्येगंतामित्यत्राह जलानीति सर्वत्र जलानि शीतलानि संति मार्गेन द्यादिषु शीतजलस्पर्शान्मा शेमे भविष्यतीतिभावः तर्हि शिलासु पादौ निधायागम्यतामित्यत्राह सर्वाणि शिलातलानि तथैव हिमान्येव संति शिला अपि अस्पृश्या इतिभावः तर्हि नौकादिभिर्नद्यादि

जलानि सर्वत्र च शीतलानि तथैव सर्वाणि शिलातलानि
प्रफुल्लितान्यब्जवनीकुलानि पुष्पैररण्यानि च संकुलानि ६

तीर्त्वाऽऽगंतव्यमित्यत्राह अब्जवनीकुलानि पद्मिनीवृंदानि प्रफुल्लितानि विकसितानि तत्रापि फुल्लारविंदद्रोणैः कामो मां मारयिष्यतीतिभावः तर्हि वनमार्गेणागम्यतामित्यत्राह अरण्यानि पुष्पैः संकुलानि व्याप्तानि तत्रापि स्मरः शरैः सर्वैर्मां ताडयिष्यतीतिभावः तस्मात्त्वयैवागत्याहं जीवयितव्येतिध्वनिः उपजातिवृत्तं ६ ६

प्र·मा·स·क
५

संमरूपालयते यः सनिंदउपालंभइतिकोशः धरणिरिति तरुणैः प्रौढैः तृणैः तृणजातिविशेषैः खर्जूरीकेतकीतालीकदलीचंपकद्रुमाइतिश्रमरः विशालैः विशिष्टाः शालाः विशालाः एतन्नामानोवृक्षाःतैः इतायुक्ताधरणिः भूमिः विहृतौविहारे उचितायोग्यासमुच्चकास्ते शोभते किमेतन्महत्सौभाग्यंयतः सर्वदाविलणतरुद्धामेदिनीवर्ततएवेतिचेन्नेत्याह कीदृशैस्तरुभिर्विशालैश्च सफलैः पुष्पयुतैः विशालैः शाखादिभिः प्रस्तृतैश्च एवंनसदैवेतिभावः यतएवंततस्तयेदानीमागंतव्यंयतोनायासिविहारसमयेततस्त्वंमूर्खशिरोमणिरसिकिंवक्तव्यमितिव्यंग्यं किंकरोमित्वमेवनासिमेप्रियाकिंतुअन्याअपिसंतिताः विहायकथंमयात्वन्निकटमेवागंतव्यमितिचेत्तत्राह नेति हेअनुच्च नोच्चोनुच्चस्तत्संबुद्धिरनुच्च सर्वाभिरुणाधिगुणवतींमांवि

५

१०

हायान्याश्रितत्वान्नीचशिरोवतंसेत्यर्थः अहंतेदयिताः काः संतिताः नविजानेनजानामि यद्विजानामितर्हिताः शिक्षयामीतिभावः यद्वा अहमेवप्रियास्मि इतिजाने अन्याः काश्चनप्रियाः नैवजाने अतइत्थंत्वांप्रार्थयामीतिभावः यद्वातेनेकाः दयिताः संतीतिनविजानेकिंतुजानाम्येवपरंतुविरहाग्नितप्ततन्वामयाकिंचिदपिसंप्रतिकाकुरिति ४ दुर्नवाक्यतेइतिभावः यद्वाअनुच्चकाइतिदयिताविशेषणंतस्यनोच्चकाअनुच्चकाः मेप्राणवल्लभहरणात्नीचाइत्यर्थः तथाचेदंनीचाः स्त्रियोयतस्तेप्रियास्ततस्तवनीचत्वमनिर्वचनीयमितिध्वनिः यद्वा नविजानेदयितासमुच्चकास्तेइतिपाठः नदा हेअसमुच्च सम्यगुच्चः समुच्चः नसमुच्चः असमुच्चः तत्संबुद्धौहेअसमुच्च मध्यमश्रेष्ठ बह्वीषुसक्तत्वादितिभावः अतएवअदयितअप्रिय श्रेष्ठानांश्रेष्ठएवप्रियइति

भावः तेनाद्यपर्यंतंत्वेदंदत्तंनजानाम्यद्यतुजानाम्यतःप्रियोपिपूर्वमिदानीमप्रियोजातोसीतिव्यंग्यं नेकाःसंति
ताःनविजाने किंतासांज्ञानान्नेफलंयतोऽप्रियोऽप्रियासंगतइतिहेतोरितिभावः यद्वा नविजानेदयिताःसमुत्र
कास्तेइतिपाठः तदाहेसमुत्रसम्यक्श्रेष्ठ मदितरास्तेकाःप्रियाःसंतीतिनविजाने यद्विजानेतर्हित्वांनैवप्रार्थया

धरणिस्तरुणैस्तृणैर्विशालैः सफलैःपुष्पयुतैर्लता विशालैः
विहृताबुचितासमुत्रकास्तेनविजानेदयितास्त्रनुत्रकास्ते ७ =समु=पाठः=

मीतिभावः यद्वाविपरीतलक्षणयासमुत्रप्रतिनीचेत्यर्थः तेनेदानींकालेमादृशीत्यागस्त्वादृशस्यनीचस्ययो
ग्यएवेतिव्यंग्यं औपछंदसिकंवृत्तं विषमेससजागुरूसमानेस्भरयाश्छंदसिकंतदेयपूर्वमितिलक्षणात् ७

समवेक्ष्येति किंच हेबुधान्यमूर्खपरांश्रेष्ठांधान्यस्यमांशोभांसमवेक्ष्यचविलोक्यापिमांप्रविहायत्यक्त्वापरांएषि
गाघासिइतियत्तदिदंहेदृग्रस्य पूर्वपरानुसंधानरहितस्यदेशकालानभिज्ञस्यवानेतवइतिमूर्खत्वसूचना अर्हमपि
योग्यमपिभवतीत्यन्वयः तथाहि कुविचारःकुजनेशस्यते अविवेकोमूर्खैःप्रशस्तोभवतीत्यर्थः हेमंतेसर्वेपिस

समवेक्ष्यचधान्यमांपरांप्रविहाय्येबिबुधान्यमांपरां
इदमर्हमपीदृशस्यते कुविचारःकुजनेहिशस्यते ८

रसाःसरसाभिःसहान्नधान्यादिपरिपाकरसमनुसृत्यरतिसुखमनुभवंतित्वंतुसरसांमांविहायगतोसीतिनीर
सत्वान्निंद्यं रीतितात्पर्यं अर्थांतरन्यासयमकयोःसंसृष्टिः वैतालीयंछंदः पादांत्यहीनमौपछंदसिकंवैतालीय
मितिलक्षणात् ८

सेवंतिकेति किंच सेवंतिकाकुसुमैः कल्पिताः कांतमालाः रम्यहाराः ययासा सुनीलवसनीकृताः सत्तमालाः प्रौढतापि च्छदसाः ययासा प्रोत्फुल्लकुंदैः परिगुंफितानियानिजालानितैः कांतारम्या परिखस्थाः जटीकृताः तृणान्येवअलकांताः केशप्रांताः यया सा क्षोणीपृथ्वीहेमंतंरतिसंगघटति नानाविधशृंगाररचनांविधायपश्चान्निरपेक्षअभिसारिकीभूय

सेवंतिकाकुसुमकल्पितकांतमाला क्षोणीसुनीलवसनीकृतसत्तमाला

प्रोत्फुल्लकुंदपरिगुंफितजालकांताहेमंतमेतिपरिखस्थतृणालकांता ११

हेमंतंकांतंरंतुंसंगच्छतितस्मादीदृशेकामोदयकालेममपरित्यागस्तवनोचितइतितात्पर्यार्थः समासोक्तिरलंकारः विशेषणमात्रसाम्येनाप्रस्तुताभिसारिकात्वस्यक्षोणीगम्यमानत्वात् भेदेऽभेदलक्षणातिशयोक्तिश्चानयोः संसृष्टिः ११

नितः१

फुल्लेति किंच फुल्लपद्ममेववदनंयस्यसः प्रौढंप्रगल्भंयथातथारवेलंतियानिअतसीकुसुमान्येवइषवोबाणाः यस्यसः चलाःघाः अलितरुण्यःभ्रमर्यः ताएवदृक्यस्यसः कुंदस्यपुष्पाण्येवरदनाःदंताः यस्यसः विषमेषुः मदनः मांईदृशींविरहसंतप्तामित्यर्थः अतीवअत्यंतमेवहसन्नीवउपहसतिकिं त्वदिरहेमदुर्दशांनिरीक्ष्यमदनः

फुल्लपद्मवदनोविषमेषुःप्रौढखेलदतसीकुसुमेषुः

मांचलालितरुणीदृगतीवकुंदपुष्परदनोहसतीव १२

नोपयंशठःकांतद्वोपहसतीतिभावः तेनस्वकामिन्याः परेणोपहासकरणंनकेश्चिदपिसह्यतेत्वयातुसह्यतइति निर्लज्जोसीतिव्यंग्यं रूपकोत्थापितोत्प्रेक्षालंकारः स्वागतावृत्तं स्वागतारनभगौ[illegible]गुरूतिलक्षणात् १२

अगुरुः स्या१

मदनमुपालभते कुलेति हे काम त्वं कामिनीनां कुलगुरुरसि वंशपरंपरया रतिदेशिकोसीत्यर्थः किंच कामिनि तरुणे पुंसि इत्थं श्लेषं प्रियतां प्रेम च बहु कुरुषे अभिमतकामिनीलाभदानादित्यर्थः ततः कारणात्त्वं मयि इदं दूर वैरितं उपहासादिरूपं कपटं नानुरूपं न योग्यमित्यर्थः कारणांतरमाह यद्यस्माद्धेतोः ममेतिशेषः रूपं आत्मः

कुलगुरुरसि कामकामिनीनां बहु कुरुषे प्रियतां च कामिनीनां
मयि कपटमिदं न तेनुरूपं ज्वलति यदात्मविमुक्तकृशानुरूपं १३

आत्मः विमुक्तप्रियविरहरूपकृशानुरग्निर्येन तत् तादृशं सत् ज्वलति दहति ततः कारणात्त्वयाहमुपहसितव्येति भावः प्रेमा ना प्रियता हार्दमित्यमरः पुष्पिताग्रावृत्तं अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि च नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रेति लक्षणात् १३

पुनः कांतं प्रार्थयति सीत्कृतिरिति हे नाथ सीत्कृतिः सीत्कारः तुहिनतः हिमेन मम अधरे ओष्ठे भवति तथा परुषाः कठोराः कंटकाश्च पयोधरे स्तने भवंति तथा कुत्सितानां व्रणानां किणाश्चिन्हानि तनुं शरीरं प्रतियंति प्राप्नुवंति त्वत्संगेन यद्भाव्यं तदेतत्सर्वं वैपरीत्येन कर्तृकें त्वया संभवति ततो महासंकटं पतितास्मीति भावः अतस्त्वं अत्र अस्मि

सीत्कृतिस्तुहिनतो मम अधरे कंटकाश्च परुषाः पयोधरे
यंति कुव्रणकिणास्तनुं प्रति त्राहि नाथ विषमेत्र संमति १४

न विषमे नारसदृशसंकटे इत्यर्थः संप्रति अद्यैव न तु विलंबेनेत्यर्थः मां त्राहि संरक्षस्वेत्यर्थः त्वदभावे यदेतद्दुःखप्रदं तदेव त्वय्यागते सुखकरं भविष्यतीति ततस्त्वमद्यैव शीघ्रमेहीति व्यंग्यं रथोद्धतावृत्तं रान्नराविह रथोद्धता लगाविति लक्षणात् १४

सुखेन१

संप्रतिसरोपंवदति नेति मेममकांतारेवनेसुखंसंतोषोनास्ति वनेतचः प्रभृत्यविकर्मकर्तुंनशक्यतइतिभावः न हिमुंभृत्पुपानादिनादेहत्यागः कर्तव्यइतिचेत्तत्राह मयाकांतारेदुर्गमार्गेगंतुंनोशक्यते यदिगमनशक्तिः स्यात्तर्हितवम पिकर्तुंशक्यतइतिभावः ननुनहितथैवचिरंस्थातव्यमित्यत्राह कांतनांत्र्यरिः यद्वाकांतत्र्वासावरिश्चरतत्संबोधनं
नसुखंमेकांतारेगंतुंनोशक्यतेवकांतारे तदसंगेकांतारेसयंगमिष्यतितनुरश्वकांतारे ३५ श्रीत्रिवे
हेकांतारेत्र्यरेइतिनीचसंबोधनंहेकांतत्वदसंगेसतितनुश्चदेहोपिस्वयंगमिष्यति एवंपाषाणहृदयस्यतवैवत्र्प्रसंगःम मसरणस्यैवपथंवर्ततेकिमर्थंभृत्पुपानादयोविषभक्षणादयोमरणोपायाः कर्तव्याइतिभावः नेनातिनीचोसितंयन्मांमर णपर्यंतमपिनैवावेक्ससेइतिव्यंग्यं कांतारंवर्त्मदुर्गमं महारण्येदुर्गपथेकांतारमितिचामरः गीतिछंदः १५ १५ १५ १०

ततस्मात्सेतोः२

संप्रतिनिरुपायासतीप्रार्थयते गिलितइति हेप्रियभवतावनजोदमुनात्र्प्रग्निः गिलितः भक्षितः तथासविषापियमुना कालिंदीत्र्प्रविषाविषहीनारचिताकृता त्र्प्रमुना प्रियंकरोतीतिप्रियकृत्कांतः तंसुखयतितेन मम शुक्शोकः सर वशिखीत्र्प्रग्निः तेनतवज्वलनंदाहः नभवेत् यस्माद्विषाग्निभक्षकस्त्वमसितस्मात्ममविरहजन्यसंतापाग्निनापि
गिलितोभवतावनजोदमुनारचितासविषाप्यविषाप्यमुना
त्र्प्रमुनातवतन्ममशुकशिखिनाज्वलनंनभवेत्प्रियकृत्सुखिना १६
तवदाहोनैवभवेत्ततः सर्वमपिस्वयंपरिहीयत्र्प्रीत्र्प्रमेत्वममतापाग्निंनिपीयजीवयेतिभावः सप्तार्चिरमुनाः शुक्रइत्य मरः त्र्प्रत्रकरुणरसोविप्रलंभजन्यः स्वभावोक्तिरसोचारुयथावद्वस्तुवर्णनमितिलक्षणात्स्वभावोक्तिरलंकारः तोट कंवदंत इहतोटकमंबुधिसैकरितमितिलक्षणात् १६

प्र.भा.टी.
११

अथ१

एहीति किंच अतसीश्रीहरेप्रियंगुपुष्पद्युतिस्कर हेश्रीहरे श्रीकृष्ण त्वं एहि एत्य किं करोमि तत्राह मे दर्शनं देहि दर्शनेन किं फलं तत्राह गात्रसंस्पर्शनं अंगसंगं च देहि तस्मात् किं फलं तत्राह हृत्तापो विरहज्वरः तं हंति तत् श्रीमुखस्य प्र
सन्नवदनस्य चुंबनं देहि ततोऽपि किं फलं तत्राह सुहृदां तत्ताना पापहं ते पादयोः सेवनं देहि आगमनात् दर्शनं ततोंगसंग

पि३

एहि हे त्वं घ मे दर्शनं श्रीहरे गात्रसंस्पर्शनं चातसीश्रीहरे
चुंबनं श्रीमुखस्यापि हृत्तापहं पादयोः सेवनं ते सुहृत्तापहं १७

स्तनोधरामृतपानं ततोंघ्रिसेवनं ततः पापनाश इति भावः यद्वा ते पादयोः सेवनं सुहृत्तापहं भवति तस्मात् एतत्त्वं दर्श
नादि देहीति चतुर्थपादवाक्यार्थस्य पादत्रयवाक्यार्थं प्रति हेतुत्वाद्वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः लक्ष्मीधरवृत्तं गः समुद्र
गणास्तत्र लक्ष्मीधर इति लक्षणात् १७

२१

दूर्णसीप्र१

२२

उपसंहरति गत्वेति हे सखि त्वं हरिणा कृतः वासो यस्मिन् स चासौ देशः प्रांतः स्तं गत्वा आख्येन मम संदेशं वाचिकं हेमंत
इति द्वितीयपद्यमारभ्य एहीति सप्तदश पद्यपर्यंतं पूर्वोक्तमित्यर्थः चेतश्चोरं मनोहरं हरिं प्रति वद कथय सहचरि
कासखी इति तद्वाक्यमिति शेषः श्रुत्वा आकर्ण्य यावत् गच्छेत् तावत् मायातः कपटेन सार्वविभक्तिकस्तसिल् लुप्तः

गत्वा तूर्णं हरिकृतवासं संदेशं चेतश्चोरं वद सखि मे संदेशं
श्रुत्वा गच्छेत् सहचरिका मायातस्तावल्लुप्तो हरिरपि तामायातः १८

अंतर्हितः हरिरपि तां राधिकां प्रति आयातः प्राप्तः अभूत् यदर्थं अंतर्हितं तस्तद्विमलं भवत् शृंगारवाक्यमाकर्ण्य सकौतु
कः सन् समाजगामेत्यर्थः संदेशवाग्वाचिकं स्यादित्यमरः जलधरमालावृत्तं अब्ध्यंगैः सा जलधरमालाम्भौ स्मा
विति लक्षणात् १८

प्र·मा·स·रु
१२

विप्रलंभगर्भितवर्णनेऽपि पद्यद्वयेन संभोगशृंगारमनुवर्णयति अथेति अथ श्रीकृष्णागमनानंतरं विदग्धा चतुरा सारा धिका मदनाग्निना विशेषेण दग्धा संतप्ता दिसती अंतिके स्वनिकटे प्रियं इष्टं हरिं अभिवीक्ष्य विलोक्य कुसुमानि कुं दानि यस्मिन् तत् विरचितकुंदकुसुममित्यर्थः शयनं शय्यां परिकल्प्य विरच्य मुकुंदं श्रीकृष्णं सविलासं यथा स्यात्तथा

अथ सा मदनाग्निना विदग्धाप्यभिवीक्ष्य प्रियमंतिके विदग्धा
शयनं परिकल्प्य कृत्तकुंदं सविलासं समपूजयन्मुकुंदं १९

समपूजयत् अर्चयामास यदर्थं नरो दुःखमवाप्नोति न तल्लाभे यत्सुखं भवति दें तेन निर्वाच्यमित्यर्थः तस्मादि यं चतुरा श्रीकृष्णार्थं संकेतस्थानं धामानं तत्र भयं यसंती दुःखिता न दुर्लाने सुखिनेति तात्पर्यं औपच्छंदसिकं वृत्तं १९ १२

२४

प्र·मा·री·
१३

रतिप्रसंगं वर्णयित्वा आशिषं प्रार्थयते सुविहरन्निति मणिजालैः कृता इंदिरा शोभा यस्मिन् तस्मिन्मंदिरे प्रियया स ह रन् सुष्ठु क्रीडन् अत एव प्रमुदितः संतुष्टः सः माधवः श्रीकृष्णः भुवनं जगत् परिरक्षतु सर्वान् संतः रक्षतु सः कः साधवः सज्जनाः यं अनुभजंति ध्यायंति च कारेण प्राप्नुवंति चेत्यर्थः खलु निश्चये द्रुतविलंबितं वृत्तं

सुविहरन्मणिजालकृतेंदिरे प्रमुदितः प्रियया सह मंदिरे अनुभजंति च यं
खलु साधवः स भुवनं परिरक्षतु माधवः २० इति श्रीविठ्ठलात्मजगंगाधर
कविविरचितं यमकप्रधानं हेमंतवर्णनात्मकं प्रसन्नमाधवाख्यं काव्यं संपूर्णं श्रीः

इति श्री स्वकृतप्रसन्नमाधवकाव्यटीका प्रसन्नराधिकानाम्नी संपूर्णा श्रीराधाकृष्णाभ्यां नमः श्रीललिते
१३

॥ह॰ली॰॥ ॥१॥ ॥मृत॥

श्रीगणेशाय नमः॥ अथ हरिलीलामृतं प्रारभ्यते॥ श्रीवसुतमभिनवरूपं वंदे गणपतिमहं वि
शालमतिं॥ यं नत्वाकृतकृत्या भवंति कवयः स्वकृत्यार्थे॥१॥ श्रीदक्षिणामूर्तिमहं प्रणम्य वि
शिष्टबुद्धिप्रतिभाकरं तं॥ कुर्वे यशोदातनयस्य लीला प्रदर्शकं ग्रंथमहो विविच्य॥२॥ निजज
नपूरितकामां कृतशिवकामां नमामि तां वामां॥ यस्याश्चरणसरोजे भ्रमन्ति जालिः सुधां भुं
क्ते॥३॥ तातं श्रीविठ्ठलं नत्वा विश्वनाथं गुरुं तथा॥ हरिलीलामृतं कुर्वे पिबंतु रसिका जनाः
४॥ कृतं यन्मया सन्निधौ श्रीजुलानास्वकुक्षिंभरेणक्षणं नर्तनं ते॥ जगन्मातरेनं समस्ताप
राधं करिष्येव गाहं हरेः कीर्तिसिंधौ॥५॥ अमंदम [illegible] रे विमलमार्गसिंधूदरे सुहास्यरु

१ — भुजङ्ग प्रयात — पृथ्वीछंद

चिराधरे मम मतिः समुज्जृंभताम्॥ यदंगरूपसंगिनी [illegible] ललितराधिकारंगिणी मुदं तनुसमु
दंचितागमदनेककामार्थिनी॥६॥ असुरकलुषभाराक्रांतमुद्रांगनितांतं जगदिदमवलो
क्याचारहीनं सुदीनं॥ अवतरसि तमीहे मायाधारभूतः स्वयंभूस्तव न सुमुदितां तातस्तं कमन्वेषयामि॥७
कंसभीतवसुदेवदेवकीकामपूरणकृतावतारकः॥ रसातिसन्निजशक्तिनोदनाद्धोगिराजमनुनो
मितं विभुं॥८॥ नंदयशोदाचरितं चरितं प्रसमीक्ष्य तत्र लीलार्थं मायाप्रेषणकर्तृदया
लवे कुरुत भोजनागनमनं॥९॥ रोहिण्या जठरे निधाय करुणान्मालीनि जालीयुनः शेषं पेषण
कारकः स्वजनदुःक्लेशप्रदानां निवं॥ देवक्या निजपूर्वमातुकदरे निद्रामवाप स्वयं सोऽयं

२ — मालिनी — रथोद्धता — २भाग — ८/१२/६/१३ — शार्दूलविक्रीडित

॥ ह०ली०॥
॥ २॥

योगद्रुताद्भुतांघ्रिभवभसंसारनोवितनुयान्हरिः॥ ३०॥ गर्भेपियंसुरवराविधिनोभुमुख्याः संस्तुय
काममनवापमवापुरिभ्याः॥ तंसर्वभूतहृदयस्थमगाधबोधंबोधायनेनोमिसुहृदंसुरयादवा
नां॥ ३१॥ जन्मापियस्यसुरभूसुरगोपगोपीधेनुद्विजांघ्रिपसुतहृणयादवानां॥ सेनायदे
त्यखललोकविदारणायतस्मैनमोभगवतेस्वदयार्णवाय॥ ३२॥ देवाःश्रीकृष्णजन्मामृत
रसलहरीम्नोणिलीलावगाहप्रोद्यच्चन्मोदमत्ताःकुसुमनिचयमेकायचित्तावववर्षुः केचि
त्कंसादिदैत्याःकुटिलकुपथगामोहसंभ्रांतचित्ताविद्वेषंजग्मुरेतज्जयतिभगवतश्चित्र
लीलायितंवै॥ ३३॥ जयतिसभगवानरिष्टगेहेत्रिभुवनपालकपालकःकृपालुः॥ विलु

12 13 यमक

13

लितललितालकालिशालीसुचकितवीक्षणवीक्षितःपितृभ्यां॥ ३४॥ अतीवललितालकंस्वजन
पालकंबालकंसुहास्यरुचिराननंकरसरोरुहाभ्यांपिता॥ भयाद्विवयमंसकेरिपुवरस्पत्नीग्रिय
योनिधाययमुनांतिकंममनस्यसोद्यंभते॥ ३५॥ अरुणारुणकिरणोज्वलसुंदरचरणारविंद
मकरंदं॥ यमुनानिपीयमोदाद्दिधाभवत्तंनमामिपदुनायं॥ ३६॥ शैगरिस्तुसीमंतजितःश्रियंता
मुत्तीर्यतस्यांनिशिनंदपल्लीं॥ यशोमतःपूर्वमरिष्टगेहजांनिगतांनोमिहरेश्वमायां॥ ३७॥ अ
थतत्रनिधायबालकंनिजमुत्थसुतामुदारधीः॥ प्रययोप्रतिबंधमंदिरंत्वारणंतंकरवाणि
रररजं॥ ३८॥ तदावितर्ण्यकन्यकांचरान्नृपस्यसन्निधौ॥ निवेदयांबभूविरेयदिछयाजमस्य

॥ मृत॥

३ वसन्ततिलका
स्रग्धरा
पुष्पिताग्रा
४ पृथ्वी
आर्या कल्पना
अनाकलनीय इंद्रवज्रा
वृत्त जमत नाही
स स ज गु

॥ हुल्ली० ॥
॥ २ ॥

श्लो. ॥ १९ ॥ हंसति दूतकदंबे रवलावतंसं कृपाणधृक् कंसः । यन्मायामोहितधीः कारागृहमविशत्सुमस्तं वे । २० ॥ केरधृसाकन्यांस्वसमृदुकराः पाणिमुद्गीतिविलायामास्फालेगगनगर्भमुदस्यसुमेरुं ॥ सुरविनसोमुरूकावददर्पा चिदानंदविषयं महद्येनीवाभवतिचिपदं तज्ञानमकुर २१ । गगनांगणदीपिकाभयसामदपांगामृतवीक्षणेनदेवी ॥ पृथिवीतलकलधमानद्भुजाविशतां मेहृदये गदाग्रजंतसः । २२ । गद्यं । श्रीमत्सुत्रविज्ञातकीर्तिमंडलां ॥ अखंडमार्तंडमंडलोद्दंडकनिजोत्तुंगांगरमणीयाच्छकांतिच्छटाटोपपूरितदिगंतरालां ॥ तुच्छीकृतगरुणकमलोदरकमलातिसुंदरचरणतलां । शारदपार्वणेंदुसुंदरवदनारविंदमंदहासामंदमरंदधवल

६

किरणनिश्चिताधरकिसलयरागनिर्जितपद्मरागां । भुजाष्टकसंगृहीतंकुशापाशासवरदासनचं द्रहासादिप्रहरणछेदितछिजनगरिष्टंदविषयरागां । तडिद्रूपेणविराजमानांगकांतिभंगां । सुमः शाक्तिसुतुंगां ॥ २३ ॥ यल्लीलयालोककृपः सुरावेश्विंतदुरंताऽभवदोग्रसेनेः तस्यावचः श्रोतुरकामकामानः स्यामः क्रियान्नः कुशलानि दीर्घ । २४ ॥ आगत्यसोधमुरुगायगुणाभिमुकंवाकंयदीयगुरुवाक्यभिनोदितंसः । चाणूरमुष्टिकमुखेरकनोकुमंत्रं श्रुण्वन्नृपात्तुभवनात्कसत्रधारः । २५ ॥ तस्यकर्णकुमंत्रयंत्रितास्तंत्रमेकमितियज्ञनाकंसस्यभक्तसुहृदामचीकरन्नसोयमामकृचित्रातांमनांसिनः । २६ । नक्तंदिनमपिकंसोहरिमे

वाचिंतयद्यथाकीटः॥ यमलिंद्वभालोमंपाया मायानिरकस्वरूपीमां॥२७॥ नंदोपिनंदनजन्मिशुभ्र
राप्तनंदो गोदानपानपरमान्नपुरःसराणि। कृत्यानिकृत्यविद्वान्समस्तकामश्रेयोऽर्केसपातु
यदमंगलवारणार्थी॥२८॥ सुतजन्मनिजातवेपथुःपरमानंदसुबंधुरासती। ललनादधिदु
ग्धशोभनायदत्तान्नार्थमभूषयत्स्तनः॥२९॥ लक्ष्मीकांतदिगंतदांतरूपमात्तद्दास्ततोपिस्फुर
त्कांतिभ्रांतिविवर्जितात्पजानुयुगलीलालसत्प्रायनः॥ गोपीगोपसुरत्नधेनुपरिपूर्णायस
मंतात्कुलद्वारिद्धोजयतांव्रजःसुरामंदानंगरस्यरंगाकृतिः॥३०॥ उत्तुंगरंगनिजमंदिरमंद
रस्थोनंदोहरिस्तनुचनेत्यघकंजरान्तः॥ दूरीकरोतुनिजबालककेलिलीलालापातिखेल

नसुलालनकुतूहलेन॥३१॥ पायादपायादलकालिनोभीबालोहरिःकुंडलगंडवाली॥ यन्मु
ग्धहासामलवाक्यलेशा द्रोप्योजकुःसद्मनिकार्यजातं॥३२॥ जयनितांतःकरणंतरुण
यहीस्वसंबभक्वेति॥ जयतिहेरस्ताच्चित्रबाल्यंतदपिच्छगुच्छकास्यस्य॥३३॥ अभिनवकमनीये
हास्यलेशैर्विलासैर्जितकमलविकासैर्लोचनोत्थैःकटाक्षैः॥ मधुरमधुरसालैर्मुग्धवाक्यै
र्जनानांमनसिससुदितोसौनःसपायादपायात्॥३४॥ जयंतिश्रीपदांभोजानरवरास्वरू
णारुणाः॥ अंगणेरिंगमाणस्यहरेर्मणिगणाइव॥३५॥ नंदांगणस्फटिकभूमिगतस्यपा
दौकृष्णस्यनस्वसर्वकौतुकतसनस्य॥ से[illegible]रेजतुःसुभगमंदसमीरवेगनृत्यत्स्वलस्वच्छकम

वसन्ततिलका
वियोगिनी
शार्दूलविक्रीडित
वसन्ततिलका
इन्द्रवज्रा
मालिनी
अनुष्टुप्
वसन्ततिलका

॥ह०ली०॥
॥५॥

अभिसारसानुकूल वृत्त आणि वर्णरचना.

॥मूल॥

लम्प्रतिभाहरेरेतौ॥ २६॥ जयंतिहरिमस्तकेमृदुलनीलनीलालकाःसुगंधजलमज्जनाल्मधुरलोल
लीलाकराः॥सुमंजुलतरगुंजिकाकरविलीमुखानांगणाःसुनीलकमलोपरिप्रचलचारुली
लाइव॥ २७॥ बालमुकुंदमुखेंदुगगनंदुर्वीस्थिपिचास्मितोमननि किंचित्तछायेछुनासायांज
यतिमौक्तिकव्याजात्॥ २८॥ व्रजपतिर्यदनुग्रहतोयमधुपुरीकरदोसुरराङ्भिया श्रि
यस्कदस्यसखानकदुंदुभिःसुवचनंसमुवाचसनोवतु॥ २९॥ ततस्तुकंसायकरंसमर्प्यध्या
यन्वचःसख्युरयंभयार्तः गोपैःसमं यत्कृपया सनोभिर्ययौव्रजंसोवतुकैटभारिः॥ ३०॥
पूतनाव्रजमुपेत्यसैसैबालकायविषयुक्स्तनंददौ सामभारहरिवैरिणीभृत्त्वांश्रीहरेर्ज

तस्क्षणं॥

१०

यतितच्चरित्रकं॥ ३१॥ असंभ्रान्त्यस्तनमाकलय्यसुभृत्त्वांप्राणैःसमं यःपिबन्दत्तास्यैनिजस्स
दंमधुरिपुःकेवलंस्थतस्यास्तनौ॥ प्रायाछ्रीव्रजसुंदरीभिरभितोव्यालोकितःसंभ्रमात्सोयं
नःकृतकिल्बिषानहुदिनंदीनानपाय्याद्धरिः॥ ३२॥ गद्यं॥ अतिसुललितनीलालकगुंफित
मल्लिकाजालिजालिकाभ्रमद्भ्रमरकलगुंजिकामोहितव्रजवधूनिकरा॥ रणरणायमाग्न
मणिकंकणमणिबंधधरा॥ बंधुरकुचद्वंद्वनिविडकंचुकांतर्विराजमानचुचुकश्रीनिकरा॥ क
रकंजोद्धृतकुंजकुसुमपुंजा॥ कांतसुकृतपुंजा। मंजुलांगमाधवांगसंगविरचितपापभंगा
व्रजागतनंदादिगोपदग्धमहद्देहंपरित्यज्यस्वीकृतनिजरंगा॥ कौतुकावलोकनैस्त्यापितज
वि॥

दोन टीपा
१ | शिखरिणी
वृत्त कळले नाही.
द्रुतविलम्बित॥

शेवटचे चरण कळले
नाही.

माध्यम ५ | धारिणी
पूतनेच्या सांडुयाचें
वर्णन
१०॥५॥

6

॥ हं०ली० ॥
॥६॥

६३

ना॥ जयतिपूतना॥४३॥ ओ स्थानिके कर्मणि वासुदेवो विलोक्य सर्वान्कृत संभ्रमान्यः उत्क्षिप्य पादेन शकटं स्तनार्थी न्यपातयत्सो वतु मंगलाढ्यः॥४४ तृणावर्तो दैत्य सर्वः समुपागमत्सुहृदं भजन्वात्सल्य स्वं व्रजमपि स्वोंधं विरचयन्। यसुद्धृत्याकाशे गत ... भ्रमयतां रुज्जो हर्षारं तं शरणमिह कुर्वे स्वल्पहं॥४५ आगस्त तत्र गर्गः सुकृत सुवर्णे तु नामकर्म ययो॥ कृष्णो बल इत्यकरोज्जयत सो गुरुर्यशो ब्रजावासो॥४६ अंक ... स्य मातुः पीतस्तन्यस्य जृंभमाणस्य॥ वदनबिलांतर्वर्ती जयति ब्रह्मांड पिंडक द्वामदः॥४७॥ जितनीलकमल कांतेर्जयति हरेर्वीक्ष्य मुख कुहरे॥ ब्रह्मांडं चतया तं किमिदं किमिदं स्मयस्त्वयं मातुः॥४८

हरिः॥

गवा॥ एवं तत्र तत्र विचित्र सत्र मित्रामित्र प्राणहरणपरौ ... वपि खलाखल निग्रहानुग्रहा धर्म ग्रेसरतद्धर्मे तन्मार्ध्यमानौ॥ अतएव धर्माधर्मसेतुधूमकेतु वद्विराजमानौ॥ नंदयशोदादि सकलगोपगोपी पूर्वपुण्यपुंजाविव सुमंजुतरसुंदर कुजाटवी विहारो॥ अतिरुचिरतरतरुवीरुधा ... तिविपुल भागधेयसूचकाविव ... कृता छगुच्छ हारौ॥ कांचित्कुंजगपरिसंक्षिप्तचमत्कृतचंद्रकस्फुरच्चूडांकुरौ॥ धातुप्रवाल रंजन गुंजा पुंज धारणविस्मापितामर वनचरकिन्नरादिभिः सप्रेमगद्गदकृत पादप्रणामौ॥ कचिन्मृत्संगविराजमानांगकांतिभंगभंगितननिजभवसंगावर्धित ... णाभिरामौ॥ रेजतुः कृष्णबलरामौ॥४९॥ कौमारलालित्यरतस्य

॥ मृत ॥
११
शिखरिणी

१२

विष्णोर्ध्वजाब्जवज्रांकितपादभूता ॥ श्रीगोकुलाधारधरिंसिचभूमिर्हरेस्त्वधंसंप्रतिमामकानां ॥ ५०
यत्रोदातदाबालबाक्येनयस्यमृदाग्लिभवक्रेयथापूर्वमेवस्तत् ॥ हरिस्तत्स्वयोधंसमीक्ष्यास
मन्तुःप्रकुर्वन्भ्रमंनःसपायादपायात् ॥ ५१ ॥ गद्यं ॥ अथकदाचित्सैरंध्रीष्वन्यकृत्यरंधान्वेष
णपरासुस्वयमेवनंदपत्नीदधिमंथनमकरोत् ॥ तदैवजागरन्निबालोपिक्षुधितआसीत् ॥ ज
नन्यपियत्किंचित्स्तनंपाययित्वान्यकृतिकुशलाभवत् ॥ ५२ ॥ तदा ॥ पुनस्तनार्थीदधिमंथ
भांडंप्रस्फोटयदंडेनसमर्कबालान् ॥ दत्वास्वयंगव्यमभक्षयद्यस्तंनोग्निमात्राकृतदामवं
धं ॥ ५३ ॥ तत्राप्यमोचयद्यःकुबेरसूनूतरुस्वरूपौनां ॥ नारदशापादपिनोत्युन्नतयम्ल

स्फोटदत्तुनटराजः ॥ ५४ ॥ वृंदावनंवीक्ष्यसपुष्पवृक्षंलीलेच्छयायःसुकुमारवेषः ॥ न्यवीगवि
न्नंदसुनंदगोपैर्वदेमुकुंदंतमहंभवार्त्यै ॥ ५५ ॥ तत्राव्योऽसृणवीरुधामपिमहाभागस्यरूपो
रूपंस्वलंहत्वानंदयतिस्मयःस्वसुहृदस्तंनोमिनंदात्मजं ॥ ५६ ॥ कदाचिद्धकृतत्रहलाकृपालुः
निर्जैःसाकंकोमललोलनीलकमलश्रीलुण्ठदङ्गोचालयन् ॥ गायन्वेणुरवेणवत्सगतदुर्बलास्त
स्वकीयानमूनसंकटान्मोचयित्वा ॥ कलंवेणुगीतंमकुर्वन्वनेयःप्रसन्नाननोनःसपायादपाया
त् ॥ ५७ ॥ गद्यं ॥ अथकदाचित्पूर्णकामोप्यपूर्णकामइवघनश्यामःपूरयितुंकामं ॥ स्वमनस्यो
पेंदीयरत्नांगवामं ॥ वयस्यैःसमंनीरंध्रसुच्छादितस्फटिकमणिव्रातटोपघटितकपाटःप्रवि

रूपांतर्गृहंतमःस्वधामं । निरीथसुहीस्थसकलजनारामं । स्वकरस्थितप्रपंचचमत्कारश्चौर्यमाक-
रोद्धरिनामयथार्थमभिरामं ॥५८॥ निशीथेनिद्राणेसकलजनसंघेव्रजसुतैःसमंगव्यंनव्यंप्रति
गृहमसौशिक्यलसितं ॥ क्वचित्सुकापीत्याक्वचिदपिचदत्त्वालककभेदसमुल्लोलहिंदुःसदवन
सुबिंदुर्विजयते ॥५९॥ प्रतिसदनममुष्यचौर्यमासीदितिकुवितर्कसुकर्कशैर्जनैर्यतः ॥ निग-
दितमपियस्यकिंततःस्याद्धितरलुनःशममीश्वराईउयलीलः ॥६०॥ चौर्यत्र्यस्तसमस्तमस्त-
कलसस्सुन्यस्तगव्यामृतश्चोदंचद्धटद्वंदमाप्यसुयमुनातीरेपिनीरेहसन् । त्वलागोपतिबा-
लकैःसहपिबन्तुंगरंगाकुलंक्रीडन्यात्त्वलादशौमधुरिपुर्गोपालगोपालकः ॥६१॥ दे-

शेषिकंदुकमितिभवदन्तकरेणधृत्वाकुचंचनवनीतधियाद्वितीयं । आलिंग्यनीलकमलोपमलो-
चनायाःपायादनंगभरमंगमसौसदानः ॥६२॥ एवंतदीयचरितेरतिदुःखितास्तानंदांगना
निकटमेत्यजगुःसमेत्य । तावद्धरिःस्वयमुपेत्यसधूर्तराजस्तस्याःसदंकविलसन्नवता-
सदानः ॥६३॥ अधुनंदोहितमवदद्वृंदावनमांविनात्वमितियुक्त्या ॥ यःश्रुत्वागोगोपैर्गता-
ऽघमहनदसौनिजानवतु ॥६४॥ हृद्राजगरंवपुर्वहन्नघनामासुरव्रात्तुराक्रमन् । व्रजजना-
वकद्वंदमुद्धृतानिजलोकानवतात्सनंदजः ॥६५॥ येनसवलसद्धुमंकुसुमगुच्छतुच्छीकृतस्व-
पांथ्यपरिखेदपूरमनुपूरयते । सयः ॥ लक्कौ व्रजसुतैःसमंगगनचुंबिवेणुस्वनःसनःसुख-

॥ हं॰ली॰॥
॥ २॥

तदर्शनःसुलघुकाममाघः पुमान् ॥ ६६॥ ब्रह्मापियस्यकुतुकायसमेत्यवत्सान्गोपालसंघमनव
घमनूनुरस्सः ॥ तावत्तयैवतदयात्तसमस्तवेषतन्मात्रमोऽह्रुदलीन्स्यतुमेत्ययवर्वान् ६८॥
विधिरेत्ययचरितमीस्पदआबकुदर्पणेकलुषबिंबमिव ॥ अतुकृष्णमास्सतनुगोपैं ... प्रण
मणुमः४ नामतस्यचरणै ॥ ... ६८ गद्यं नमःप्रचुरतरसुरासुरनरकिंनरवरमुकुटकोटितट
घटितमहार्हमणिगणरंजनकृतभयभंजननिजजनरंजनचरणाय ॥ विकलीकृतसकल
जनकलाकलापसुररिपुहरणाय ॥ तर्जितजनकवगर्जितसुदमावर्जितनिजजनवद्रि
पुहरणाय ॥ प्रतिगृहकृतचौर्यसंपादितदधिदुग्धनवनीतबिंदुविचित्रितनवीनपीतांबरवि
लसितगात्रतेकोभाभरणाय ॥ रमारमणाय ॥ ६९ ॥ प्रणम्ययस्यपादाब्जलब्ध्वास्वाराज्यसंपदं
सत्यलोकमगात्ब्रह्मासोयंजयतिमेहृदि ॥ ७० ॥ आवर्धविधिलोकेगेर्गगसुतैःसंगस्यगसंतरा
प्तैःसीमकृपाकटाक्षसुधयासंस्नापितैःकोमलैः ॥ कालिंदीमृदुलाछबालुकलसत्कूलेच
लन्मारुतेलोकेपिन्यचदुदारपद्मनिकरेक्रीडन्हरिःपातुनः ॥ ७१ ॥ स्वंस्वंविमुच्यलघुत्रिकामि
मेगृहीतास्वाहन्तवारुकवलान्प्रददुर्मुखेभ्यः ॥ केचिद्विहस्यजगरकुःपरत्रिकामेकेदूरेजकुर्जे
यतितस्सुकृतंग्रजस्य ॥ ७२ ॥ गावोपिचेरुस्तृणचारुतीरेबालाविजह्रुर्यमुनाछनीरे ॥ नी
रेपितीरेपुलिलस्यपारेसंसारसारेमतिरस्तुकोरे ॥ ७३ तत्राभूदघदैत्यस्यचर्मखेलनकं

मूल
१७ वसन्ततिलका
मुस्तः वृत्त लागत नाही

१८
शार्दूलविक्रीडित
वसन्ततिलका
इन्द्रवज्रा
वृत्त लागले नाही.

॥ह०ली०॥
॥१०॥

धेनुकासुरवधः

दरं॥ स्खलोप्यगच्छन्मुनिंसपक्षपयातंनमाम्यहं॥७४॥ तालाटव्यांभव्यवेषैर्वयस्यैर्गत्वानालान्
कंपयित्वाफलानि॥ भुक्त्वापीत्वारासभंधेनुकाख्यंहत्वाक्रीडन्नःसपायादपायात्॥७५
हरिणाघनामदेसःप्रणादितोधितिवसरांतेपि॥ जगदुर्जेजेनुबालाःसदिदंचित्रंचरित्रम
यतान्नः॥७६॥ कालियाहिविषदूषितैर्जलं यामुनंखसुहृदंसमीक्ष्ययः तस्यदोषम
नैषतनु च तःसंजीवनामकुनालंकरोत्सो॥७७॥ निपीयतद्देवस्यगारविसुतातटे
ताव्यसः महद्बकुमसारेमज्जनुतेःसमंकालिये॥ निपीडयितुमुद्यतःप्रचुरतांडवाडं
बरःप्रविरपडात्कमार्दितःसुजनसत्कृतःपातुनः॥७८॥ कृतनर्तन [illegible] रसकतुकःकालि

यभोगालि [illegible] लमृदुचरणः॥ कमलवनीमकरंदेबंधुरचरितालिसुंदरोजयति॥७९॥ कृ
ष्णाहिदूषितांकृष्णांकृष्णःकृष्णासरस्तोमम॥ अकृष्णाँविन स्यासो तृष्णांपूरयतुप्रभुः॥८०
श्रीष्मोनामऋतुर्वसंतइववसरंतुस्कोकिलालीकलध्वानैःषट्पदकूजितैःसुनयसांगीतैरद
भैर्हरेः॥ वृक्षाणांनवपल्लवैश्चकुसुमैर्मिष्टैःफलैर्भक्तिमानूछायाभिश्चसुप्रीतलाभिरगम
त्सेवांकृतेसान्निव॥८१॥ ततोहरेःक्रीडनयेणुनादःसंगीतलालित्यकलाकलापः॥ निजांप्र
सांमंचकृतांतरूपोजयसरंकामकलाप्रवीणः॥८२॥ तदातत्रमित्रैःसमंदेवलुकालिप्रलं
बाख्यदैत्यंस्वमित्रस्वरूपं॥ जहावात्मकार्पण्यदोषंमदीयंनिहन्यात्सदासस्यकस्यात्

॥प्रता॥
१८ शालिनी
२०

धेकानुप्रास

२१स्था। ३णत्त २८ २५७ २०३० दश॥ नाही

छेकानुप्रास

॥मृत॥

कारी ८३ यमुनानिकटे बकुदूरगतान्‌ दमुनाविदहन्नुगिलितः कलितः अमुनासुरनायकले
कगतश्चकितश्चकितो जयते सुरयः ८४ वर्षतो जलदाः समेत्य गगने वंचत्तडिद्गंजनैः प्रोदेद्ध
रिसुवारिपूरमभितो संसानिलैर्वेपिताः वर्षतस्तु सरित्प्रवाहलहरीसंश्लेषमाधन्महाकूपा
राः परिवारितार्ककिरणास्तापाग्निसुसंतुनः ८५ पांथानाकुलयत्सलंककलरवैर्मत्तं मयूरा
सन्नृत्यद्वृंदममंदफुल्लकुसुमाः कुंदाहसंतीवतान्‌ कुद्धानंगनृपालसैन्यमिव दुर्धर्षायनानां
घटागर्जत्तीपरितर्जयत्यलमिदं कुर्याद्धि भूमंडलं ८६ कृत्रिममंदिरसुंदरलीलावल्याः कु
चौ समाश्लिष्य मन्यंते दुर्दिनमपि सुदिनं कृतिनो जयत्विदं भाग्यं ८७॥ जले विलातलेब

२१

दीपकी उपमा

लेन साकमापयः सुखं॥ जयत्ययं कपार्द्रधीः सुवेणुनादलोलधीः॥८८॥ अनुभवितुं यः शारदं चं
चकरदिंदुबंधुरुल भवदनः॥ बिंबाधरधृतवेणुः प्रविशान्वृंदावनं निजानवतु॥८९॥ निरुद्धस्यन
हृदं निर्मलीभूततोयं विकसितकुमुदं स्वच्छताराधिराजं॥ समुदितलघुशीतं प्रोज्ज्वलत्खंजरीटं
जयति शरदनंगालंकृतिः कामिनीनां॥९०॥ वेणुस्वनेन गोप्यो मोहितचित्ताः कलिंदकन्यायां
गिरिजामपूजयन्यत्कृतकामाः सोयतात्कदंबस्थः॥९१॥ अनूचुरहस्त्रकदंबमासां तत्तदर्थबोधे
कृतात्मकामः॥ स्त्रीचरं नर्मरुदस्यलीलातनोतु कल्याणमभीप्सितं नः॥९२॥ यस्त्विग्ध
वाक्यमधुविश्वसिताः समेत्य सामीप्यमात्तपरिपक्कवरान्नपात्राः॥ संतर्प्य कामममनुतमानि

२२

वस्त्राहरण

॥ हरिलीला ॥
॥ ३२ ॥

॥ मृत ॥

स्मरणान्मदेव पत्न्यर्थमुपगम्य जयंतु गेहं ॥ ९३ ॥ मखत्यागादिंद्रे कृतवति महावृष्टिमभितो निरीक्ष्या
र्त्तं नंदस्य ज्ञानमुदितसलेश्व्रजमयं ॥ नगंधृत्वा गोवर्द्धनमुपरि हस्ताग्रमनिशं सुरक्षन्मालिन्यम
हरतु बुद्धो विलसितं ॥ ९४ ॥ अथ कामधेनुसहितः सुरराडुपगम्य यस्य चरणे प्रणतः ॥ प
यसाभिषेकमकरोत्सुरगो स्तमहं नमामि कृतगोप्रणं ॥ ९५ ॥ नंदं यमुनामयं दृष्ट्वा जलपाल
सदनमुपगम्य ॥ तस्मर्जितपदकमलः सपिता तीरस्थितो हरिः पायात् ॥ ९६ ॥ कृतमुरलीर
वकुलिसमुदितमृगाक्षीसुनाभिहृदतीरे चंचलमभिनवलीलं कंचनरंजनमहं मुदावं
दे ९७ सवबोभगणैर्विलसन्वृंदावनगगनमध्यकृतशोभः ॥ गोपीनयनचकोरीमुदं वि

२३

तन्वन्हिमांशुरभिपायात् ॥ ९८ ॥ यमुनातटकलहंसेनानागोपीमुखारविंदालैः ॥ राधाकु
चदुर्गनृपे हंसीभृंगी प्रियामतिर्मेस्तु ९९ शृंगारांबुधिचंद्रः स्वजननयनाश्रीरनगेंद्रः
सुजनमनोगतिकेंद्रः कल्लोलयतु प्रभुः स कल्याणं ॥ १०० ॥ तातो यस्य महानशेषविदुषां मान्यो
स्ति सद्विठ्ठलो माता यस्य सुरुक्मिणीत्यभिधया ख्याता स्ति यस्यापि च श्रीमद्गोरवदेरिदो
गुरुवरः श्रीविश्वनाथाभिधः सोयं गंगकविः सुमंगलतरं भक्त्युल्लुकः खेलतु १ इति श्रीमद्वि
मणाज्ञया बल्यदेवासुखमवबोधोचितश्रीरुक्मिणीवल्लभसूरिसूनुश्रीमद्विश्वनाथसूरिच्छात्र
वर्यगंगाधरकविभाषितेहरिलीलामृतास्यकाव्ये मंगलांके बाल्यचरित्रवर्णनो नाम प्रथ

२४

मास्वादः ॥ ५ ॥ श्रीमल्ललितांबिकायै परदेवतायै नमः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ 25
श्रीगणेशाय नमः ॥ हरिलीलामृतारव्यस्य काव्यस्य द्वितीयास्वादः प्रारभ्यते ॥ श्रीमद्गोविंद
दासुसुंदरपदपंकजं ममचित्तनिलिंदस्ते स्वादयत्वनिशं मृदु ॥ १ ॥ कालिंदीतीरकुंजे मधुम – ऋतुवर्णनाकरिता दीर्घवृत्ताचा वापर.
दयिलसद्वर्वधन्मृगपुंजे कंजालीधूलिमालामिलनकृतरसैर्बिंदुभूवेसमीरे ॥ इंदीं कुलस्य
बंधोर्मुकुचपलदृशां कामिनीनां स्वमौलिप्रायान्द्वीवारदानः कुसुमशरमहः सेवितः श्री
धरेण ॥ २ ॥ गद्यं ॥ जीयादनुपमतरहिमकरकरपुंजेः क्वचिन्मंजुलतरसमीरसमीरण
प्रचुरतरलतरुलताच्छायाभिश्च विचित्रितं ॥ अत एव सितासितोपलघटितमिवल

२।२८ ऋतुचे वर्णन

26

सितं ॥ क्वचिद्धि कुसुमल्लिकादिलताभिः कृतनर्तनसमय हास्समिव व्याकोचितकुसुमं ॥ कु
सुमपुंजालिभ्रमणैर्विजितमदचटुलमृगाक्षीनयनकुसुमं ॥ समुद्रांगमिव रामालिंगितम
पि रामेश्वराराम ॥ किष्किंधानगरमिव समुदितताराधिराजाभिरामपि सुग्रीवोपभुक्त
मापि कलितांगदभूषणं ॥ कैलासगिरिशृंगमिव समुदंचितनीलकंठगणनृत्यमपि सुमार
पदललितं ॥ क्वचिद्ब्रंधर्वनगरमिव स्वीकृतसंगीतरहस्यमपि दर्शितदेहांतं ॥ दिनमणिकि
रणनिकुरंबमिव प्रकटितभयरहस्यमपि दत्तकामि ॥ घर्मोदकमपि तर्पितद्विजवृंदं ॥ वार
णमिव कृतपथिकभरणं ॥ भागवतमिवाप्रकटीकृतराधारहस्यं ॥ रामायणमिव प्रदर्शित

दृग्रासुखकथानकमपियल्लीकोद्भवरचितपदं ॥ भागतमिवहृष्टार्जुनमप्रमोदमपिकर्णाभिरामम
पिभरव्याप्तधर्ममपिकुलगांगेयाभरणमपिहृतदुर्योधनमपिकृतनकुलन्यादमपिसहृपा
चार्यमपिसंगीतहलधरश्रीहरिपदारविंदं ॥ रंगस्थलमिवनृत्यप्रोपतिवामनयनाजन
स्वीकृतखंजनमपिप्रकीर्णांजनपुंजं वृंदाटवीकुंजं ॥ ३ ॥ चरमार्णवमापन्नेसवितरिकौ
कुलेरथांगरवगे इंदुर्विजयतिगगनेकोनभवेदधिकृतःपदेधन्यः ॥ ४ ॥ प्राचीमुखमनु
रंजयन्स्वकरैर्हिमांशुःकल्हारवृंदमभितोगमयन्विकासं संवर्जयन्रथपदाभिधमेथुना
निजीयाद्विरहयस्सिविहायवियेतराणि ॥ ५ ॥ प्राचींप्रियांवीक्ष्यहिमांशुरक्तांवैराग्यवाली

२८

म

यसहस्रभानुः अस्ताद्रिरंगेविरचय्यपीठं समाधिधीरःकुरुतानिकुर्यात् ॥ ६ ॥ कृष्णेप्रेम्णे स्प
सुखसालवदनकृतस्त्रियार्थ्यमुपनाधिदिवाकृतः संजनानमदनस्यसखासोमोदमाप्सुक
तजयतीदं ॥ ७ ॥ गेहंगेहमभीक्ष्णमुद्गतयतीरोलोच्चयंकाननंवारंवारमकुंचितागतवतीदृष्टंतो
घमुच्चिन्वती निस्यंनित्यमुदंचनंपरिगृताद्रंगास्मातन्वतीकांतेवव्यभिचारिणीसुखक
रीपायादियंकौमुदी ॥ ८ ॥ सप्रसंगं समीक्ष्यवावदाकृतांविपिनवार्द्धिजामीप्सितां रिः
किलकलिंदजातटकुटीरकोणेवसन् ॥ कटीतटसुवर्णपीतपटगुंफितःकामिनीमनोजल
धिचंद्रमाःक्वणितवेणुरस्तांमुदे ॥ ९ ॥ त्रिभंगितननुस्तनंदनलसन्निलेखाकृतिस्तरंगितह

छेकानुप्रास

— श्लेष

॥ हल्लीश ॥
॥ ३५ ॥

पृथ्वी वृत्त

॥ मन ॥

२९

सांभरं कुलितदिककदंबः किसन्॥ हसन्नधरबिंबके धृतसुवंशवंशः कं दारम्पुरीकृतमनुकृति
छवलयः सपायाद्धरिः॥ १० ॥ हरित्तृणनवांकुराग्रानरुतादराधम्मवंदनिपीयमधुराकलं मु
रलिबिंः स्तुतं संजकुः॥ तृणमधुकरामधून्यपि रुकाः पिकाः केकिनः स्वकूजितमिदं मनो
मनपिबत्सरं लालसं॥ ११ निर्वैरमासीत्खलु तत्र चित्रं व्याघ्रः कूलमेणीपरिलेलिहाना त
न्नैव चित्रं भगवत्यनंते क्रीडोत्सुके क्रीडितमेकमेव॥ १२॥ अथ तस्य विधातुमर्चनं तक
भल्पः समलं कृतैः स्वकैः कुसुमैश्च फलैश्च सादरं प्रणतास्तच्चरणे जयंति ता॥ १३
सुरल्लनाः सुमनोभिर्यत्संगिरां तिरल्लमुक्ताश्च॥ तदवसरे मदनशरारोकंपितहृद

— पृथ्वी वृत्त

— इन्द्रवज्रा

→ उपगीति

२५
113

याजयंतिदिविधिलंग्यः॥ १४ ॥ श्रुत्वा वेणुरवं कलं मृगदृशः संगीतगीतांकुरं प्रोत्तुंगस्तनकुं
भसीम्नि विलसद्रोमांकुराः श्रीहरेः॥ कुड्यानंगविलीलकुसैर्विदलिताः संत्रस्तनीव्योगलच्चे
लाश्चित्रसमर्पिताद्व्रजयं सन्नातसुश्रातयः॥ १५॥ तडिच्चपललोचनाः कृतनिकेतनोन्मोच
नाः प्रबद्धरतिराजबाणकृततर्जना बांधवान्॥ प्रहस्य गृहकृत्यमप्यखिलमानभूषावरा
निशिव्रजवधूजना विजितसज्जनाः पांतुनः॥ १६॥ पतिपुत्रबंधुपितृहार्दमपि प्रभुवेणुदत्तम
नसा महिभीः॥ गुरुहीश्चनस्मकुरुतेकिमपित्यधमेतदस्यचरितं जयति॥ १७॥ अरविंद
सुंदरदृशां गमनेरणद्धनूपुरमंजुध्वनितं॥ अभिनीय देवललनाश्चकिता सदिदं व्रजस्य

वीरभद्रऊमार

३० शार्दूल विक्रीडित

— पृथ्वी वृत्त

— वृत्त कळत नाही

— वृत्त कळत नाही

॥ह०ली०॥ ॥१६॥ ॥सूत्र

मालिनी

सुकृतंजयति॥१८॥अनिललितगतीनांसुभ्रुवांवृंदमेतद्घननिकरचिरंचंचकांतिंसौदामनीनां। 31
अघनगगनसंचारकारिणीनांसुदृष्ट्वाभंजयतिममनन्धुरुतर्कदंस्थंविचारो॥१९॥एणीदृशां
वदनचंद्रदृशों...वीक्ष्यनरासासुमौक्तिकमिषेणसमग्रतारा॥एकंकलंकिनमपिक्षयरूप्य — वसन्ततिलका
मेनंसंत्यज्यपूर्णकमतीयतयापिरेजुः॥२०॥एकांगनासंगवलेनकस्त्वंजगज्जयस्यस्तदनं — उपेन्द्रवज्रा।
गकोपि वातागनाभिःप्रबलस्त्विदानींकरोतिकिंचित्रमिदंमुदस्तु॥२१॥श्रीनंदनंदनस
मागमुपेत्यसर्वान्यंचत्तुसारकरकोमलयत्कपद्माः॥तत्संगकौतुकतयाविविधवसनाम्ब — वसन्ततिलका।
तत्त्वरसार्द्रहृदपंजयतामनंगः॥२२॥किमर्थमिहसंगतानिजपतीन्भजध्वंनिर्गम भोव — पृथ्वीवृत्त

दृतिकांगतिहीनमुखपंकजानःसुभ्रुवः॥ समेवउगतोपतिःप्रियइतिभ्रुवंसोवयंसमीक्ष्यतारणा 32
गताःसुकृतवर्धितापरांतुनः॥२३॥इत्थंभ्रुवंतीमुदयासमुद्धःश्रीमन्मुकुंदोवनितासुतासु।
क्रीडोत्सुकानंगकुतूहलेनकुर्वन्ररतंपातुविशालवंशः॥२४॥एणीत्रावविलोचनादरगल — शार्दूलविक्रीडित
द्धेणालसत्केतकस्त्रग्श्रोणि...रालसामलसुधावाणीकृपाणीवसा॥राधानंगनृपस्यवी
निघुरचलद्धाधास्वबोधान्मुधाकृत्वोत्तुंगसदंगसंगमदरंगात्तांमुदेसुंदरी॥२५॥सर्वासुतासुव्र — इन्द्रवज्रा।
जसुंदरीषुराधामुदेभूत्सुरनायकस्य॥ वल्लीःसमस्ताअपिसंविचिन्त्यभुंक्तेमिलिंदोवासिनी
सरागां॥२६॥तारंतुकामाअपिगर्वयुक्ताविलोक्यराधारमणस्तिरोभूत्॥राधापिदूरीकृत — इन्द्रवज्रा

Marginal notes: बीजेची उपमा; हनाच्या दृष्टीने हे शब्द अनावश्यक वाटतो

इथपासून राधेचा उल्लेख आला आहे

॥ ह०ली०॥
॥१७॥

कामबाधाभारब्धमेवात्रजयस्यपारं ॥ २७ ॥ अथतामदनानलेनदग्धाःपदहीनांबुजरुरुघवन्कमा
लाः ॥ अभजन्नहरिमात्तदुर्भ्रमास्तांसजलेंदीवरतुल्यलोचनास्ता ॥ २८ ॥ उत्फुल्लकमलमपिप्रियं
नच्यासीदालोलकमलकुलंचभृंगमाला ॥ कालिंदीजलमपिचंद्रबिंबमासीद्दुःखांद्रमनानि
सुखंचदुःखरूपं ॥ २९ ॥ भ्रमद्भ्रमरभांकृतैरहहकोकिलाकूजितैरदभ्रमदनावलीमणिन्मन्य
स्यबाणोपमैः ॥ नवांकुरसरद्भैःसुरभिभिःप्रसूनैरिदंवनंकलितस्सहनंबलमिवाबलाःकं
तति ॥ ३० ॥ आनीलनवमभिनःस्थितंतमालंश्रीखंडंविपिनमथाम्रकेतकादीन् ॥ दृष्ट्वासोम
दनविलोललोचनास्ताःकालिंदीतटमिदमेसमंजगुस्ते ॥ ३१ ॥ अयेसुरतनाथतेवरणचेटि

कापेटिकारहस्यपरिपाहिनश्चटुलवीटिकाःस्वीकुरु ॥ अपारतिरुजरारुजरसआविरासां
मुहुस्त्विदंककरुणाजयितंमगदत्वांसमुजृंभतां ॥ ३२ ॥ उद्दंडदंडधरदुर्धरचंडमारझंकारभारदरदा
रितकोमलांगीः ॥ रक्तांकुरंगितविघूर्णितलोचनास्ताजीयाद्गुरिःस्वकृपयासुधयाविलासी ॥ ३३ ॥
तमालनीलंमृदुनीलवालंश्रीनंदबालंवनिताविलोलं ॥ गतंप्रियंप्राणमियागतंताःस्त्रियं ॥ आ
रात्करूपंतुमोदं ॥ ३४ ॥ चुंबंतीमुखकुसुमंस्तकमल्लारमणस्पर्धीटिकासुरसं ॥ मदनाघूर्णितनय
नाततनुत्रापनेवमोहमपहरतु ॥ ३५ ॥ कांचनकांचनभूषांकृतहरितोषांविचित्रधृतवेषां ॥ कं
ठालिंगनपोषांप्रणमततोषांतरस्तनवयोषां ॥ ३६ ॥ मंजुलवंजुलकुंजेकलगुंजाकरमिलिंदि

33 कृष्णागमनवार्ता

34

३४

वर्णानुप्रास
छेकानुप्रास

छेकानुप्रास

18

कापुंजे॥ विरचितगुंजापुंजेगोपतमालेमुदेस्तुपरंपती॥३९॥ काचिद्गोपतिनंदनचंदनमालिंग्य
गोपिकालतिका॥ मदनघनानलसंज्वरस्तुस्संतीपुष्पितेवजयतितदा॥४०॥ विजयतिहरितनु
संगात्कान्चिदनंगांगदाऽगदागोपी॥ निबिडांबुदांतरंगे चलछटान्वंचलेवतन्वंगी॥४१॥ रासासक्त
मनाःस्वयंप्रभुरपिस्वकरपुष्पसंतर्पितरत्नासायावदभ्रकंदंबकमंतावद्दधानमानः॥ कुंजेको
मलनागवल्लेमरवधूःसंमोहयन्वेणुनाजीयान्मंगलकारुसंतांमतिपतिश्रीनंदगोपालजः॥५०॥ग
द्यं॥ श्रीमद्गोपतिगोपिगोवत्ससुभगचरणमंजुरणन्मंजुमंजीरध्वनिपुंजीभवत्कलहंसं॥क
लहंसायितभक्तजनमानसमानसं॥ विकचकुसुमपरागपरंपरापरिमललुब्धषट्पदक

35 शृंगारीक

लगुंजानुरंजनशोभमानस्थलविशेषं॥ निःशेषच्युतधैर्यतयाशिथिलजघनदुकूलस्खलना
विरचितगानरहस्यविशेषं॥ गोपीभिःस्वीकृतविचित्रवेषं॥ क्वचिन्मृदंगवीणादिवाद्यसंपद्य
मानगद्यपद्यं॥ परमहृद्यं॥ परमसुंदरतरकुंदरदनगोविंदवृंदसमगोपिवृंदनृत्यसंगीतलीलं
जयतिरासमंडलं॥४१॥ द्वयोर्गोपीद्वयोर्गोपीत्येवमाकल्प्यमंडलं॥ वादयन्मुरलींमध्येरममा
णोमुदेस्तुनः॥४२॥ मुदेस्तुकरभननंदगरविंदसंमीलनंनितंबलघुचालनंहसितरोचिरव्यं
चलं॥ चलंचकुचकंपनंतनुलतामतांदोलनंकपोतरवकूजितंमृगदृशांरणन्नूपुरं॥४३॥ वृं
दावनोपकंठकदंबकभ्रमिरामाभेणीदृशांचकितलोचनजैःकटाक्षैः॥ श्रीमच्छचीपतिमणि

36

प्रकेरेरंदमंपूर्णवभान्तिपरिपूर्णहेत्राममनस्तु॥४४॥सुभगपवनलीलालोलवल्लीप्रवालछवि
हरसुरगारिम्राणनाथस्यचारु॥ वितरतुमुदमाराल्लस्तकांचीगुणानांरुचिरकटसरोजाद्
न्ननंसुंदरीणां॥४५॥ दरुन्मीलनंपातुमदालसानांलावण्यघूर्णन्नयनारिकानां॥ महार्हपल्ल
वृत्तलेस्वराजरत्नालित्रोभाजिदनेकभावं॥४६॥ आंदोलनंश्रीअंगसुंदरीणांनितंबबिंब
स्यमुदंतनोतु॥ सुवर्णरत्नाकलितेचदोलाश्रीमीनकेतोर्महतेमहाय॥४७॥ गोपांगनानां
स्मितमातनोतुकल्याणमव्याहतमर्जितोषं॥ मुक्ताफलंविद्रुमसंस्थमानजहासयत्पल्ल
वगंचपुष्पं॥४८॥ वासांसितासांरुचिराणिकृष्णाद्दीसेवलोलानिजयंत्यतृष्णात्॥ प

— ३७ पृथ्वी वृत्त

३८

चौर्यवक्रानिपयोदकृष्णात्पूर्वंकदंबेस्त्तभक्ततृष्णात्॥४९॥ अभिनवकदंबकानांस्तबका
इवचित्रवस्त्रविछन्नाः॥ जांबूनदवर्णानांरमणीनांदंजपंतुकुचकुंभाः॥५०॥ विरचयन्मदनर्त
नकौतुकंमगदत्रांकुचद्वंद्वमिवादरात्॥ हरिरिवामणिदर्पनलोभितास्थपटारब्धमुगावलिरा
वभौ॥५१॥ नंदात्मजमभिषेक्तुंसुवर्णघटद्वंद्वमादरान्विचितं॥ रतिपतिनेवमृगाक्षीकुचनिकु
रंबंनःसंमुदेभवतु॥५२॥ जयंतितनुसल्लतास्तरुणसत्कृतामंडलेसमुच्छ्रितविभ्रमाःप्रवृ
ढगर्वखर्वश्रमाः॥ अकांडजलदांतरेप्रचुरलोलताडंबराःप्रखंडिततदंतराद्भुततडिल्लताः
काननेषु॥५३॥ कपोतरवमाधुरीकलितसाधुरीतिर्जयत्यनंगनृपतेरियंकमललोचनानांमु

— ५३ पृथ्वी

वोर्वची ३४ nr

सुरुचिभरणीगेहिमानसमदीयस्खेव॥५९॥ गतमायारागैर्विगलितमदद्रोभवनवभैवाशी
म्लानोराजागलित्तविभवोभूदिवनभः॥सरःकुंचसम्भ्रमगथारहितंनैवत्क्वसन्निभप्रभातंसं
जातंनयमिवसमुज्जृंभतइदं॥६०॥ अथप्रभातेसार्विसंघसंवृतःसुरेयनगोवंद्युतोरमा
पतिः॥कलिंदकन्यातटमेसमादरंउपःसुरेयच्छुदलयसमंगलं॥६१॥ दिनमणिंदयितं
प्रसमीक्ष्यसारसयुनैवजयस्यापिपूर्वदिक्॥कमलिनीमलिनैवसपत्निकाविकसिता
करपल्लवरंजिता॥६२॥प्राचीनगंधपरिमेदुरवायुवृंदनोयातिसुप्तकुमुदांतरियप्र
लीनं॥प्रातःसजृंभणसरोजवनादमीतुयातांकुराःसमुदितगइवमोदयंतु॥६३॥बा

४० शिखरिणी

निसर्गवर्णन

॥ ह०ली०॥
॥२०॥

॥म्रत॥

कुःसुबंधुरघनस्तनस्तभ्र्युकंकुलीनामिवमवर्द्धयन्तुमंगलंस्वलितमंभ्रयणाबलि॥५४॥च
लन्मंजुमंजीरपुंजध्वनीनांसुधास्वादमाधुर्यधाराधराणां॥समीक्ष्यालयःसंजकुर्गुंजितंत
च्चरित्रंविचित्रंपवित्रंमुदेस्तु॥५५॥अतिमंजुलगीतमाधुरीश्रवणेनास्तमितस्वराकोकि॥म
विटपेषुवसंतआदरस्तुनयोयोगपराइवाबभुः॥५६॥मृदुलांगवदंगसंगिनीरसरंगाप
रिणाद्विभंगिनी॥तरुणीव नवीनसंगिनीमुदितामोदयतुमवाल्लिनी॥५७॥ झर्झरसल्ल
रिकिंकिणिडिंडिमघटवृंदडमरूतालानां॥झंकारेणापूर्णंविपिनंमुदमातनोतुनृत्यदिव
५८॥अनुनृत्यवेणुमुदितंसकलंमृदुनृत्यगानकुतुकंसकलं॥ध्वनिभिस्सरीतिविधिव

३८

- क्रमभङ्ग,
- विविध वाद्यांचा ध्वनी.

लातपेन पृथिवीनिचितेव भाति रक्तैर्मणीन्द्रनिकरैर्यमुनातटस्य पा प्रभानिकरविस्फुरणेन नीलरक्तेन रंजितमिव मददात्तुभं ॥ ६४ ॥ रवेरुदयरोचिषा निबिडचर्चितान्वया मरकतकाननलसच्छविप्रचुरचातुरीहारिणा। हरेर्जयति सुंदरी तनुरनुमदो घनासलीलजलरंजितागगनगेधकादंबिनी ॥ ६५ ॥ आखंडलदिक्कुंडमिदमिव मार्तंडमंडलं जयति ॥ इदमपि परिहृतविभयं रात्रिबिंबं नृपतिमंडलं सादिवा ॥ ६६ ॥ रचिरयमयमस्मिन्नुष्करेर्व र्वरीतिप्रचुरकलितपापस्तापमेति दूरेषः ॥ इदमिदमुपकंठे लोकवृंदं समंताद्व्रजतनिजगृहाणीति ब्रुवन् पात्वधीशः ॥ ६७ ॥ आलप्ताहरिणा गणैवमदनेनाक्रांत

चित्तालसाः प्रातः सांद्रतदीयमुग्धचरितान्यालापयंत्यश्च ताः ॥ मंदं मंदममंदकुल्लकमलस्मेननागोकुलं मैत्रवक्त्रेदकणार्द्रिताः प्रचलिता गोप्योऽनुदेस्तंतुनः ॥ ६८ ॥ एवं रासे गीतनृत्यादि हासैर्लब्धानंदं नंदसूनोः प्रकाशात् ॥ गोप्यो गत्वा गोकुलं नंदिसगणिगायंत्यस्तं पांतु लोकं पुनानाः ॥ ६९ ॥ ततः सगोमनोहरिर्वनाद्व्रजं सुहृद्वृतः ॥ समेत्य पूर्ववत्सुखं भजन्पुनात्तु मामकान् ॥ ७० ॥ पर्वण्यंबावने सर्पसंदष्टं पितरं स्वयं तत् ॥ सर्पेण संस्तुतः पायादपायादनिशं हरिः ॥ ७१ ॥ खेलं च्छीघ्रजसुंदरीभिरभितो गोपालवृंदैः समं श्रीमच्छीरकरेणदुग्धनिवहं तं शंखचूडादिकं ॥ वैकुंठाधिपतिर्हरन्व्रजमनेकाव्रीर्युतं रंजयन्पायान्नीकगलाभिपूजितपदः सद्वृंदाचूड

॥ हल्ली॰॥
॥ २३॥

वर्णानुप्रास

॥ सूत॥
४३

मणिः॥७२॥ पिष्ठातु दुष्टं हरिरप्यदुष्टं तत्सिरमादाय निगेर धृष्टं उदूर्ध्वकृष्टं विरचय्य तुष्टं पु
ष्पंच लोकं परिपालकष्टं ॥७३॥ व्योमासुरमपि केशिनमहन्नसोयं पुनातु रुक्मिणीभर्ता॥ यस्य
कुसुम सुतनु साभीतस्फीतस्मितः कृष्णः॥७४॥ अक्रूरमालोक्य विशालबुद्धिं प्रणम्य
पादौ च तदीयकोयः तत्कल्पभादभिनीय यथ नंदसूनुरिपोः पातु हरिः सदानः॥७५॥ उ
षसि स्वरथे कृष्णं निधाय मार्गेण गोकुलं पश्यन् सबलं यमुनानिकटं गच्छन्नक्रूरकःपा
यात्॥७६॥ अक्रूरमुद्वीक्ष्य हरिं नयंतं गोपांगनाः क्रूरतरं विविच्य॥ यस्मात्स रः क्रूरं
हैयनास्ती स कृष्णात्तु युक्त्या शिथिलाः पुनंतु॥७७॥ शृण्वन्गीतं कामिनीनां मुखेभ्यः

४४

पश्यन्मूर्तीर्देवयोः स्यंदनेसः॥ कुर्वन्गाथां कंसनिर्याणकर्मी मक्रूरं स्वांतं सतुमोदबुद्धिः॥७८
निमज्ज्य यमुनाजले हरितनुं भगल्भां मुहुः सकंबुरिगदाधनुः सुभगपीतवस्त्रावृतां॥ निरीक्ष्य
शिरसा नमन् स्तवनचातुरीं व्यापपन्समेत्य बहिरादिषां निधिरसौ सम्मुग्धंभर्ता॥७९
समेत्य मथुरां प्रभुः सबल ईश आद्यः पुमान्निहत्य रजकं तदीय पटगुंठितः स्वेच्छया॥ सुदाम
करसंपुटाहृतिमाल्यचाठ्यं सुतस्तदीयमनसेप्सितं वरमसौ ददन्मातुनः॥८०॥ कुब्जा
करारविंदे हृतचंदनकर्दमेनलिप्तांगः तत्तनुकौटिल्यहरः सबलः पद्मापतिः पायात्
८१॥ आगस्स चापशालां हत्वारक्षान्सो धनुर्भंगं विरच्य नगरशोभां पश्यन् राधाप

सु॥

अक्रूर॥
भागवद्
दर्शनि.

तिःपायात् ॥ ८२ ॥ यदाज्ञयानंदसुनंदगोपकाः समेत्य बाह्योपवने प्रसंस्थिताः ॥ तदीयपादां
बुजसन्मरंदके मदीयचित्तालिरसौ विजृंभतां ॥ ८३ ॥ दष्टारिष्टभयं स्वमेकं सोरंगमचीकर
त् ॥ यन्मायया बलहरः करिहा रंगगोवतु ॥ ८४ ॥ रंगंगत्वा मधुरिपुरसौ मुष्टिकादींश्च मल्लां
श्चाणूरादीनपि सहलधकः सूर्यसूनोः क्षयेष्टन् ॥ नीत्वा कंसं गुरुकचभरकर्षयिला निह
त्य स्वः सुःपायात्कौरीकलितरदस्तद्धूबोधकारी ॥ ८५ ॥ आस्तिप्राप्तीकंसभार्ये मागधस्य
पितुर्गृहं ॥ यन्मायया कथयतां गत्वा दृष्टांसनोवतु ॥ ८६ ॥ आश्वास्य नंदपत्नीं नंदमपि श्री
यलोकसंघट्टं ॥ सत्कृत्य सवरत्नसंपत्संपत्सारं जयन्विजानवतु ॥ ८७ ॥ गद्यं ॥ अथ उप

मत्वर चरितचातुरीधुरीणलोकविलोचनकृतकौतुकः श्रीपतिः प्रचुरसुख्यखर्वीकृतासर्वदा
रितदितिसुतगर्वपालितपर्वकालद्विजवृंदाश्रितद्वारावादिदेयनिवासीभूतस्वर्गसुखवर्गः ॥ अ
विरलनिर्जितकोमलकदलीकंदलीगर्भांतरसारविदारितकरभभारमाधुर्यं ॥ अधिष्ठितो
जयति पित्रंकं ॥ ८८ ॥ ससांत्वयित्वा पितरौ वचोभिर्नयादिमाधुर्यकलाकलापैः ॥ कलानि
धर्होद्यचयचारुचूडस्ताभ्यां समाश्लिष्टतनुर्मुदेस्तु ॥ ८९ ॥ अथोपनीतः सबलो मुरारिस्त
दोग्रसेनं त्वभिषिच्य राज्ये ॥ सांदीपिनेः प्राप्य कलाः समस्ताः श्रुतिं स्मृतिं चाप्यवधुत्प्रग
ल्भः ॥ ९० ॥ समर्प्य गुरवे सुतं समधिगम्य तस्मात्परं विलक्षणमलक्षणोप्यरिकुलस्य

५२

॥मूल॥

रत्नाकरणः॥क्षणेक्षणविलक्षणंचरितमाचरन्लीलयासमेत्यनिजमंदिरंजयतिसाधुचेतोहरः
९१ सरसीरुह सुंदाहरलोचनगोपालकामिनीनांयः विरहज्वरमपहर्तुंप्रेषयतिस्मोद्धवं
वसनःपातु ९२॥नंदंसभार्यंबतगोपगोपीवृंदंवियोगज्वरपीडितंयः॥आश्वास्यसन्मानि
ततश्चरित्रैःसकौतुकःपातुसकृष्णभक्तः॥ ९३ मथुरामुपेत्यनमवेक्ष्यहरागमणीपस्यतच्च
रणतामरसे निजगाद्धवृत्तमथगोष्ठगतंसमुदामुदारनिधिरस्तुमुदे ९४ कुब्जालयंप्राप्य
तदीयकामंसंपूर्यतस्सेवितपादपद्मः अक्रूरगेहपरिणाहिरूपस्तद्दर्शितोभा तुमस्मन
स्तु॥९५॥अक्रूरमक्रूरमतिंफणींद्रपुरींचरित्रंमगयन्सखीनां॥संप्रेषयामाससमा

४७

विप्रलंभ
शृंगार

५२

नसेमेसदासमुज्ज्वलमुकुंदभारिः॥९६॥अथतच्चरितंकलयन्नुत्रामयन्जननीसुतपांडुसु
तान्सुमतीन् धृतराष्ट्रमयंससुतंवचनैःपरिबोध्यमुदेस्तुपुरींचलितः ९७॥रदनिर्जितमृ
दुकुंदसन्मनाःश्रीपतेःमुनयमुकुंदे॥तच्चरितंगोविंदेकथयन्नास्तांमुदेक्रूरः॥९८ निज
जनपालनशीलंभजअपगतिबालंगुणांबुधेलोलं॥हतदुर्जनबकुलीलंकुंचितवालंननना
मितनलीलं ९९॥घनसुंदरतनुयष्टिंकृतखलयष्टिंसरोजमृदुदृष्टिं स्पर्शीकृतनिजतु
ष्टिंपुरीकृततलोकमीश्वरंवंदे १००॥ताततोमस्यमहानशेषविदुषांमान्योस्तिसद्विलोमा
तायस्यसुरुक्मिणीत्यभिधयाख्यातापियस्यापिच॥श्रीमद्दोरयदोगिरिदोगुरुवरःश्रीवि

४८

श्वनाथाभिधः सोयंगंगकविः सुमंगलतरं भक्तस्तुस्तुकः श्रेयस्तु॥ ३॥ इति श्रीमद्विमणाड्यावादेशासुखप्रवरोद्योतितश्रीरुक्मिणीवल्लभसूरिसूनुश्रीमद्विश्वनाथसूरिच्छात्रावर्यगंगाधरकविभणिते हरिलीलामृताख्यकाव्ये मंगलांकिता कृष्णचरितवर्णनं नाम द्वितीयास्वादः २॥ श्रीमद्भवान्यैवंभनित्रूभहंत्र्येकामपूरिण्यै नमोस्तु॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥

श्रीगणेशायनमः॥ अथ हरिलीलामृताख्यस्य काव्यस्य तृतीयास्वादः प्रारभ्यते॥ अथ नमामि रमापतिमीश्वरं प्रणतपारदपारदपारदं॥ कमललोचनलोचितचेटकं विजितशारदचंद्रमुखांबुजं॥ १॥ मगधवंशविभूषणमागतं बलयुतं प्रधनेषु मचीकरत्॥ बलयुतस्तुप

अनुप्रास

जरासंध ... आक्रमण

कालयवनाचे मथुरेवर आक्रमण

५०

वि२

रास्त्रमशास्तकंहिनयवारमहप्रणमामितं॥ २॥ यवनदारणकारणमीगितेदोगिरिबिलं मुचुकुंदनृपाश्रितं॥ गतइताततइतींगितः सुतोजलधिपूरवरीवंगरीवदः स्यतु॥ ३॥ मथुपुरीस्थितबांधवसंग्रहं जलधिपत्तनगं विरचय्य यः॥ द्विजमुखादधिगत्य वलभांगिरं कलितभीमसुतां स्मरितो वतु॥ ४॥ विजित्य सर्वान्नृपतीन्गृहीत्वा स्वयंवरे भीमसुताकरांकं॥ विरूप्य तद्बंधुमभिर्द्रुतः स्वैः कल्याणमव्याहतमातनोतु॥ ५॥ सभीमपुत्र्या सहितो रथेन सद्वारकामेत्य विशालबुद्धिः॥ विवाहमंगल्यलसद्विलासो मुदे सुसंसारितवोगकरान्निः॥ ६॥ रुक्मिण्या उदरे विलोक्य मदनं तं त्रांबरः प्रोच्चलसोदं द्रोहकटाक्षतस्तदपि संविद्यापिनिक्रास्यपः॥ ७॥ वा

रुक्मिणी हरण

प्रद्युम्नाचा जन्म

॥ह०ली०॥
॥२६॥

॥मृत॥

धौसंत्यजतिस्मभीनजठरेस्थइंगतः सोपितंरत्सापतःपरिहृत्यप्रद्रहमगात्तंसज्जनीनंभजे ७॥सत्राजितमणिजनितामपकीर्तिंक्षालयन्निजांतृष्णीं॥ ऋक्षाधिपतिसुतायाजगृहे पाणिंसनःपातु॥८॥अथदत्तानणिमस्मैविवाह्यतत्कन्यकांतदर्थंमृतं शतधन्वतोनुमास्यन्नूगालाक्रूरंसमा नयन्नव्यात्॥९॥कुरुपुरीमधिगत्यरवेःसुताकरसरोजमगृत्यतत्कामिना॥ धवलवाहूसखेनचफाल्गुनातमसनांचसतांचपतिंनुमः॥१०॥योमित्रविंदंपरिणीयसत्यांभद्रांचगार्हस्थ्यकृतश्रमोवै॥ सलक्षणांलक्ष्मणिकांविवाह्यरमन्नसपायात्करगीतलीलः॥११॥निहत्यनरकंमभुस्त्वयनिसंस्तुतस्तत्कृतंविधायनृपतेःप

५१
जांबवतीशी लग्न
मित्रविंदेशी लग्न
अनुप्रास

नरकासुराच्या वधानंतर १००० गोपकन्यांशी विवाह आणि पारिजातकाची प्राप्ति

देनृपसुतासहस्रैःसुतः॥विरच्यकरसद्रहंसुरतरुंगृहीत्वाययोस्वमंदिरमसोमनोमम सदाहरत्साग्निहः॥१२॥सोधेसुधाकिरणचुंबिनिशंबरारिदुर्लभमानत्रारकंपिलहसुरागिः न्यंचत्कधाधवलमंचतलेत्रायानोनर्माचरन्नकमलयाममत्रार्मकुर्यात्॥१३॥विवाहेनिरुद्धस्यत्रालंबलेनप्रहत्यात्मजाधैर्युतन्नांकदोतु॥ वधूसुन्वधूःसद्वधूंहारकांतांसुकांतांनकांतांगतोद्वारकांतां॥१४॥उषाकरग्रहेन्निवंसबाणमात्तकार्मुकः॥विजित्सयादवैःसमंपदंगतःसनोवतु॥१५॥अथकदाचिदसोरमयन्जनान्मृगमुदारमुदारसभाजनं निजपदंगमयन्यदुबालकान्प्रदामयन्परिपातुनिजानमन्॥१६॥बलोबलयुतो

५२
वर्णानुप्रास
अतिसहवासी विवाह
छेकानुप्रास

बलीबलेनबालिकांरवेः॥हलेनकर्षयन्भुजंगतःसपातुपोतकान्॥१७॥श्रीमान्घनन्त्या
मतनुःस्वचिन्हधारंबलंपौंड्रकनामभूपं॥हरंश्चकाशींमदहंस्तादर्थंसपातुकल्याणस्क
धासमुद्रः॥१८॥स्कंदक्षिणंतत्कृतमस्यहर्तुर्हरेःसमुज्जृंभितमंदहासः॥स्वभ कनोद्दार्तिक
रोधतान्नस्तमोपहःसूर्यइवोद्गतोसौ॥१९॥हलधरोप्यपरिवानरमाहनद्द्विविदसंज्ञमुरीकृ
तसत्कृपः॥ध्वजतडित्तनुलोलसदंगनागणयुतोस्तुनमोममतत्पदे॥२०॥अंबिकासुत
कृतस्यकन्यकांकृष्णसूनुरहरत्स्वयंवरे॥तद्विरोधिकुरुवर्गहृत्पुरंकर्षयन्हलधरः
श्रियंक्रियात्॥२१॥पारदोज्वलरुचिःकुशस्थलींनारदोरिदचरित्रवीक्षणे॥पारदो

प्यभिभजन्गतोभ्रमंसंजगामतदिदंजयत्यलं॥२२॥गार्हस्थ्यसूचयनृस्वानांगृहस्थाश्रममा
चरन्॥तुरंगरथहस्त्यादिरूढःत्रांसतुमंगलं॥२३॥जरासंधकारागृहस्थैर्नृपैर्यःसमभ्यर्थि
तोधर्मराजेनचेष्टे॥अगच्छत्ससंदेहकंचोद्धवात्तान्निरासंव्रजन्गंतुकामोभिपायात्॥२४
अथजरासुतमारणलालसःपवनसूनुसुरेंद्रसुताहृतः॥समभियाच्यसमल्लसमित्करस्त
मपतत्स्यसमांमुदितोवतु॥२५॥अथधर्मसुताभिवंदितश्चतुरोबंधुचतुष्टयेनयः॥अजय
त्किलदिक्चतुष्टयंयजतांयज्ञतनुःसदावतु॥२६॥राज्येभिषिच्यसुतमस्यनतोनृपांस्ता
नुन्मुच्यवायुसुतफाल्गुनयुङ्मुरारिः॥आगत्यहास्तिनपुरंकिलराजसूयेप्यग्रार्हणेरि

पौंड्रक राजाचा वध

वर्णानुप्रास

दोष यमक

बीजली तुल्य दुर्योधनकन्या

छेकानुप्रास

१७

१८

१९

२०

२१

५३

५४

छेकानुप्रास स्वागता

प्रथम आणि तृतीय चरणात

छेकानुप्रास

भीम अर्जुन

वियोगिनी — वृत्त भ्रमन्नाही

— उद्धर्षिणी/वसन्ततिलका

॥ह० की०॥ ॥२८॥ ॥सूत॥

छेकानुप्रास

यमक

महनस्सरिपातुनःस्सः॥२७॥ तत्रैवदुर्योधनमानभंगंकृत्वाजलेभूमिरितिभ्रमेण॥ सन्मानितो
धर्मसुतेनपायादपायतःश्रीमधुकैटभारिः॥२८॥ शाल्वोनामनृपःशिवाद्वरमवाप्याकल्पसौ
धंहरेरागत्यप्रचुरास्त्रशस्त्रनिवहःसद्वारकांद्वारकां॥ प्रद्युम्नेनसमिकरोपिबलवान्मायीह
रेर्बाणितोगच्छत्स्वपदमस्तुतन्मनगसिमेसच्चेष्टितंश्रीपतेः॥२९॥ शिशुपालबंधुमाराद्भियं
तंयःस्समाहनछीघ्रं॥ सविदूरथदंतमुखंपामान्मामात्तनुस्त्वपायान्मां॥३०॥ युग्मं॥ अथ
तीर्थव्रजार्थंबलोपिगच्छन्कुरोनसूतंयो॥ अनमस्कृतोरुडार्द्रस्तेनारण्येनिहत्यनैमिषके
३१॥ मुनिजनवंदितचरणःपातकनाशायतेरभिक्षसः॥ पर्वणिबल्वलहारीनिजस्कंसकारी

५५

यतिभङ्ग, दोष

छेकानुप्रास

अनुप्रास

गणसंख्या सम नाही

सुदामा भेट,

सनःपायात्॥३२॥ सख्येस्वदान्नेनववींगरिक्षांददन्नूसेहेमींस्रकगीतलीलः॥ ब्रह्मण्यतांस
ज्जनपालकोसौप्रदर्शयन्मोदतुमेत्वदज्ञे॥३३॥ अथस्यमंतपंचकेनिजेर्युतोजगामयोर
वियहेलसत्स्वसत्कयाश्रुतोलसघ्रुतिः॥ मुनींद्रबोधितस्त्वतातयज्ञभारकारकःपुनातुनी
लमेधकां तकांतितांतसत्ततनुः॥३४॥ गच्छसुसर्वेषुनिजांश्चदेवानूस्वतातमात्रादिसुतास्व
कीयां॥ पुरींभजन्मातृनिदेशतःस्वान्समानयन्पातुमृतांश्चबंधून्॥३५॥ इंद्रसुतोपिस्व
भद्रांहरण्यादेशाद्धरन्रथेननिजं॥ नगरंजगामशीघ्रंतादिदंचरितंहरेःपातु॥३६॥ गत्वा
मिथिलांनगरींमैथिलभूपेनवंदितस्वपदः॥ तत्रैवद्विजपूजांभजन्हरिःपातुमांविलम्

यतिभङ्ग

५६

~~यतिभङ्ग~~

यतिभङ्ग

स्यमंत पंचकात ग्रहण स्नानाकरिता आले त्या नंदांनी चर्चा केली

देवकीला मृत पुत्रांचे दर्शन

सुभद्राहरण

ब्रह्मा विष्णु आणि शिव यामध्ये कोण श्रेष्ठ आहे असा भृगुऋषींच्या प्रश्न

॥ह० ली०॥
॥ २१॥

विष्णूची स्तुति.

॥मूल॥

ति२

तिः ३७ श्रुतिसंस्तुतपदकमलः कमलारमणः श्रीचंद्रकेण बहु। पीडितमुन्मुच्यासील्लसतु हरिर्मेहृदंबुजे सततं ३८ हरिहरविधिसुरमध्ये कोऽस्ति महानिति विचिन्वता भृगुणा। पदताडितहृत्कमलः कुर्वंस्तत्पदस्महर्हणं पातु ३९ मृतविप्रकृतानयनेनुद्दं पार्थं तदर्थमतवन्निं दहस्त्वा भेनिजामूर्ति मदर्शयन् स कृतयुगागतः पातु ४० अथ स्वमायाल्कस्तितात्मकर्निस्कीनीरगतिं कलयन्मुदार्द्रः सुतात्सुतेनैं दसुबंधुशालीपायादिहालीकृतकीर्तिचंद्रः ४१ इत्थं कृतसच्चरितः स्कंदरनुराश्रितास्मरु तबंधुः रमयान्निजजनसंघं श्रियंत्र मत्कांकुरोत्वं सोऽलक्ष्ण ४२ गद्यं॥ नमस्तुंगांगकांतकांतिच्छटाच्छपटावृतकटितटाश्रि

तोद्भटभटादिसंशोभितटकटकारुतिष्टतनामध्यघटितनीलमणिवच्छोभमानकिरणाय तुच्छीकृतषड्गिपुजनभवणाय। व्याकोचितोचितामलकमलविलसितनीलकोमलकमलकलकलारावकलितत्रिलीमुखमुखरीकृतकूलशालियामुनजलविलासलालसोत्सुककामिनीजनमनोहरणाय। स्मरमणाय। जितखंजरीटांगकांतिसौभाग्यभाग्यशालिलोकावलोकचातुरीधुरीणनयनभ्रमणाय। रमारमणाय॥ ४३॥ त्वदीयपदपंकजं लसतु मे हृदब्जे मुहुः त्वदीयमुखपंकजे नयनखंजनस्तुष्यतु। त्वदीय हृदये ममाकृतिरियं स मुज्जृंभतां त्वदीयकरपल्लवे मम करो त्वलोलाकृतिः ॥ ४४॥ अयेनृपतिमंडलीमुकुटको

पः२

५७ — अक्षर संख्या बरोबर नाही
अक्षर संख्या बरोबर नाही

काव्य गद्य उना-याचा कठोर आणि कोमल वर्णांचा समन्वय साधला आहे

५८

कवीने केलेली भगवत्स्तुति
पृथ्वी वृत्त

टिकोट्याहृतोत्कठोररविसस्मभाजिदनुसस्तुनाधस्स्तलः। रमारमणराधिकाकरसरोरु
हमंछित्तरस्त्वदीयपदपल्लवोल्लसतुमेहृदंभोरुहे॥८५॥ त्वदीयजनचातुरीकलितसाधुरी
तिःपुनस्त्वदीयमुखमाधुरीसमृतमाधुरीहारिणी। त्वदीयजनमंदिरेसुकृतकंदरेसुंदरे
समुल्लसतिसुंदरीसुचलदिंदिरात्तेहरे॥८६॥ मंदरधरतेमुरलीसुंदरनादोप्यसुंदरंकुरुते
कांतानांचेतःखलुपर्यंकोल्लिरुचिरकांतानां॥८७॥ ममममनसिसमुल्लसत्तस्लतेरुचिर
तराचिरलःस्फुवरानादः॥ अतिचपलविलोललोचनास्ताविदधातियत्रमुदंतमस्परं
कं॥८८॥ सुरनरसेवितसलिलेकमलावलिलोलभृंगतुंगरवे॥ चंचन्मुचिरतरंगेयमुना

५९ — चरणांना सुंदर या विशेषणाची द्विरुक्ति
अक्षर संख्या समान नाही
कृष्ण स्तुति
यमुनेचे वर्णन

कूलेचलन्नहरिःपायात्॥८९॥ नानावतारस्त्रातैकैःकृतसाधुमोदेदारिद्र्यनीलतमसिश्रितसूर्य
मूर्तौ॥ देवारिमारणसमुल्लसितास्मबुद्धौश्रीकेशवेममममतिःसततंत्रभास्तु॥९०॥ गद्यं॥ श्री
मन्मंजुलवंजुलकुंजलसद्गुंजारवकारिसरसमनोहारिचपलमनोभवचातुर्यकारिमिलि
ताविरलमंदसमीरणोज्जृंभणोदंचद्दरदलितसुललितविलुलितकोमलपल्लवालीविल
सत्कमलासौभाग्यधुरंधरारविंदामंदमरंदमाधुर्यानुभवधन्यकमनीयालिकुलस्वीकृ
तकीर्तिसारे॥ मर्दिताभ्रमुपतिपदविन्यासगर्वभारे॥ चंदनचर्चितसुरासुरार्चितनीलां
गकांतिविजितसौदामनीस्फुरच्चापाश्लेषविलक्षणसजलांभोधरे॥ ममममतिःसमुज्जृं

६० — भगवत्प्रार्थना

वीजेची उपमा कृष्णरूपाचे

॥ हृ॰ली॰॥
॥ २९॥

॥ श्री ॥

भतां श्रीधरे ॥ ५३ ॥ सुरार्यसितयामिनीकलितभामिनीकामिनीरसेप्सितस्कदयिनीसरसमा यिनीश्रीहरेः॥ तनुर्भयतुरंगिणीरुचिरकृक्मिणीसंगिनीकुभृपवक्रभंगिनीममकुलावली संगिनी॥ ५४॥ सुधांशुमस्फुमाहरेकलितसद्वेगधरेरसस्यमिलदिंदिरेनयनसुंदरेश्रीह रेः॥ सुखेममममतिः सतीभवतुवैपिकालीवसद्रसालमृदुगुच्छकेगलदतुच्छसाराच्छके॥ ५५॥ तडिच्चपलचक्षुषेप्रणतसत्पदां दानक्षस्वभक्तहतयस्सेममनमोस्तुनक्तंदिवं॥ यदीय भजनाद्रुजोगलदहेवयोगिश्रितंपदंमधुकरवत्कृतःसचविनिर्गतोगर्वतः॥ ५६॥ नारायणा भिधस्कतस्यसनामधेयान्नीचोप्यजामिलद्रुतिश्रुतमात्तमुक्तिः॥ तस्मात्त्वदीयपदपंक

जसेवनाययुक्तोहमत्रभगवन्परिपाहिदीनं॥ ५५॥ सखेयदुकुलांबुजभ्रमरत्रावैचेतोहरत्वदी यचरणांबुजेलिचरितंसदामामव॥ त्वदीयभजनेथवापदसरोजसंसेवनेत्वमोस्मिनचतेच दाश्रयणतस्तथास्मीतिच॥ ५६॥ संसारतापपरितापितमानसानांमोहांबुधिभ्रमणखिन्न मनीषिकाणां॥ श्रीमन्मुकुंदमतिसंदतचंदनस्यसारूप्यमावहसिसंप्रतितापनाशे॥ ५७॥ सन्मतिजलधिसुधांशुःस्फुरद्रिपुसंतापतिग्मांशुः॥ षड्रिपुवह्निःप्रांशुःपायान्मा यातन्तूरपायान्मां॥ ५८॥ पदंतुकमलायतेतवकरःप्रवालायतेवचोप्यमृतमाधुरींकलयतेपिबंध्य यते॥ मुखंचजलदायतेतनुलतायदूत्तंसकप्रभोमयिजडेधुनात्हृदयमत्रमसारायते॥ ५९॥

६१ वर्णानुप्रास पृथ्वी वृत्त

वसन्ततिलका

६२ पृथ्वी

वसन्ततिलका

अठार अक्षरांच्या समान नाही

पृथ्वी वृत्त

६१ श्लोक अपराधक्षमापन या स्तोत्रात आलेला आहे

पांच श्लोक पृथ्वी वृत्ताचे सातत्याने

॥ह०ली०॥
॥कृ०॥

सदैव शब्दाचा अनुप्रास

॥मृत्त॥

घनोऽपितनुतेकृपावसतिवर्षमस्तूनमंसदैवपुरुषस्यनोविधिहतस्यपत्रास्तिअने॥तथैवतवसद्या
चरितमेतदालोच्यतेपरंतुनचतेर्हमेतदितिवेद्मिविश्वंभर॥६०॥सदैववकुचिंतनंतवपदांबु
जस्यास्तुमेसदैवममजिव्हयाभणनमस्तुनाम्नांचते॥सदैवतवसत्कथांश्रुतियुगंपिबत्वा
त्मेसदैववकरपल्लवोममशिरस्यसेोऽज्रंभतां॥६१॥तवाधरदलेमलेमुरलिनादलोलेमुहुःस्
बिंबफलसुंदरेमृतरसमदानोहरे॥मनोभवतुलालसंममसदामुदाराधिकामुखेंदुमृदुचुं
बितेरुचिरगोपिकालंबिते॥६२॥मृदंगरवमाधुरीरुचिरवीणयासंगताकरोतुजनचेतसां
रमणामत्रमन्यामहे॥तथावदराजतेसुजनभक्तिसाराहृताजयस्यनुदिनंसदासमुदिता

६२ भगवत्प्रार्थना पृथ्वी वृत्त
पृथ्वी

राधेचा उल्लेख आलेला आहे

नाम अवगत
नित्य तुझ्या चित्ताचा
व्यास राहो

दया श्रीहरेः॥६३॥मथुराजनभागधेयगोप्यःसदयालंकृतचेतसस्तवामूः॥पदपंकजसौ
रभानुपानान्मुदमापुःश्रुतमेतदत्रलोके॥६४॥अतनुज्वरपीडितामुरारेःस्मरतेकोत्रलले
लनेत्रभृंगा॥मृदुकुंतलमंडिताननाख्यकुमुदंकानचुचुंबगोपकन्या॥६५॥अधरेमृतमस्ति
कामिनीनामितिकेचित्सवदंतिसोरतज्ञाः॥मतमित्यपहृत्यमीदृशानांचरणस्तेजयतीवसा
धुमान्यः॥६६॥नवकिसलयलक्ष्मींजेतुकामोथयायंनवकमलविकासाल्हादलक्ष्मींद
यालोः॥सुचरितजनमान्योधन्यसामान्यपालो॥मिलदजितनखश्रीश्रेणिनालीत्वदंघ्रिः
६७॥असुरसुरनरालीराजमुद्राकिरीटज्वलदनुपमशोभात्रालिमाणिक्यकांतिः॥वि

६४
विषम वृत्त ११/१२

— मालिनी

तरतुदमस्सहं दासज्जन्भिनं तेत्रितकिसलयकांतिःत्वांतिदेंघ्रिर्मुकुंद॥६८॥लोकत्रयमा
क्रांतंयेनैकेनैवधन्यजनबंधो॥सोयंजगत्सुहृदकोचरणश्चरणोकृतागिजनसंघः॥६९॥अ्रिं
वर्ण्यपरवत्तुभाग्यमघममतातावत्तयास्तेहरेत्वस्वप्रेममयस्यलोलकमलश्रीमुग्दशः केवलं॥
नाभीपद्मभवःप्रजापतिरसौविश्वंखलस्कौतुकंकुर्वन्नैवयदीयशक्तितरणेयोग्योप्यभाग्य
भवत्॥७०॥तपश्चरतिकश्चनव्रतमथीरवेताःकरोत्यनेकमतभेदतश्चरतिकश्चिदिज्या
विधिं॥परंतुतवपादयोर्विधिसकैरवेतोहतोनचान्वरतिप्रजनंमृगजलेक्षुरस्तास्मधीः
७१॥तथाधुनानायककीर्तनेनमनोलुभेतुश्मतीवचारु॥यावत्त्वदीयांघ्रिसरोजरेणु

स्पर्शोभवेन्मस्तकषट्पदस्य॥७२॥यावत्त्वगुणकीर्तनंनहिभवेद्यावच्चनामस्तवोयाव
त्त्वत्स्थलसंगमश्चविपदस्तावमयंतीस्यपि॥सर्वैःत्राल्भकलाकलापविलसच्चिन्तैर्मुकु
दर्पितैःज्ञास्तापिभवांबुधौपरिपतंत्येतत्सखेकौतुकं॥७३॥अहहयदुकुलांभोधार स
चंद्रकृष्णत्वयिगतवतिधामत्र्यामममाचिस्तामोभद्र॥हृदयगगनसंस्थाकारिणस्तेजसा
तेसकलमपिविनात्वांप्रापितंत्वस्वरवीनां॥७४॥सतांमनःस्वरूपमभूदुदारंसदास्वबोधे
नमहोदयेन॥ममापिदासस्यमनस्त्वदीयासमस्तमायोत्सवदर्शनेन॥७५॥अयियाद
वकुलदीपकमामुद्धरसर्वदापदासक्तं॥विमुखेत्वयिमयिकोवाभयतिसमर्थःकृपावरदा

६५ — शार्दूलविक्रीडित
भगवान भाक्तिच्या पद्धती
उपेन्द्रवज्रा
६६ — शार्दूलविक्रीडित
मालिनी
उपेन्द्रवज्रा
उपगीति

तुं॥७६॥अपराधानांव्रातकंराधारमणक्षमस्वममसर्वं॥अंकास्थितनिजबालकमूत्रंचविसर्गादि
ननिकःस्वांकं॥७७॥गृण्हामिनामकृष्णचिरंकालंगमयामितावकीनमहं॥इत्थंसदैवभगवन्
कारुण्यादेवदेहिमह्यमिदं॥७८॥कःखलुकल्पलतातलवासीसंकल्पपूर्णचेतान॥प्राप्नो
तिकामनांस्वांतदपिसखेवकर्मसर्वतोमुख्यं॥७९॥कःखलुसर्वदास्यनियाचकलोकायलो
केत्र॥इत्थंमयिनानियमनसिजेनदासपालकःस्वामी॥८०॥वृंदावनभुविबालानखेल
यतस्तेचरित्रमविगीतं॥कस्यनविदितंहरहरकपटंकिंचेटकेचरणलोले॥८१॥नचनी
तचौर्यकारीसेवंजानन्नहंत्वमसिकृष्ण॥निश्चिंतोपिसचिंतःस्वदयाचौर्येद्यतेसखेवम
वति॥८२॥किमकारिपुण्यममुनायादववर्येणयत्कृतस्त्वमसि॥रोमांकुरबिलविलसत्को
टिब्रह्मांडभांडपिंडोपि॥८३॥धन्योगोपतिभूपोनंदःपत्नीयुतोपियल्लीलां॥पश्यन्नकिं
मपिस्वकसंयत्स्वाराज्यादधिकमाययौतदपि॥८४॥किंवर्ण्यंव्रजचरितंयत्रविभोत्वंतनो
षिनिजलीलां॥सुरनरकिंनरकरिपुविधिभवशौनकनारदादिनुतचरणः॥८५॥वृंदाविपि
नचरित्रंव्यासादिभिरपिसदासनिर्वाच्यं॥यत्रभवानखलुरमतेस्फुरल्ललनागीतकीर्ति
मृदुवेणुः॥८६॥गोवर्द्धनगिरिपुण्यंकिंखलुवर्ण्यंचगण्यमप्येतत्॥यत्रभवध्वजपद्मांकुश
चिन्हितचरणनर्तनंभवति॥८७॥कलिंदाससजातीरवानीरकुंजेमिलन्मत्तगुंजद्भ्रमद्भृं

६७

६८

२२

॥ कृ०ली० ॥
॥ २१ ॥

॥ ५१ ॥

गसुंदे॥ वसंतेपसंतंलसंतंहसंतंसदागोपिरंदेर्मुकुंदंभजामि॥ ८८॥ कदंबवनचारिणीकृचि रस्पसिनीविलासिनी॥ मदस्सरुचिकारिणीप्रचुरभोगसंलासिनी॥ अमंदमुरलीध्वनिःप्रचु रगोपिकालंबिनीमदीयतनुसंगिनीभवतुदेवनारंगिणी॥ ८९॥ दंततद्युतिजितकुंदमुकुंदमा रदनंदनमंदं॥ कंदरतनुरुचिलहरीजितघनरंदंनमामिगोविंदं॥ ९०॥ बकुलन्मार्जितकृ कैतैः कृष्णकथारंगभंगसंगमतिः॥ सजानजनबहुसंगात्काव्यंकृतवान्नमामिगुरुन्वयं ९१॥ श्रीविठ्ठलगुरुचरणेभवहरणेस्वीयलोककृतभरणे॥ हरिलीलाश्रितकविताभवतु मदीयासमर्पितामुदिता॥ ९२॥ यत्कृपालेशमात्रेणत्रैलोक्यंमनमतिस्थितं॥ तस्मैश्रीविश्व

६९ . देवीची स्तुति.

काव्य. गुरुचरणी समर्पित केले

५।

नाथायगुरवेपिनमोस्तुमे॥ ९३॥ संभूर्येतुक्षितनैःसमंताद्व्याख्यज्ञाणेगह्निखितोहमत्र प्रकाशमानोनिचितःस्तवर्णेतांमातरंसन्मणिबृन्दमामि॥ ९४॥ नुमस्त्रिपुरसुंदरींगतिषु कुंजरींमंजरींरसस्यप्रतिहारिणींस्वजनतारिणींसारिणीं॥ तडिच्चपललोचनांभजकमो चनांत्रिभुवनांकणदुचिरभूषणांकविजनोल्लसत्तोषणां॥ ९५॥ येयेगुणिनोलोकास्तांस्ता नहमतिकृपार्द्रेनतिभूपान्॥ संप्रार्थयेमदीयांकृतिमतिरम्यांविविच्यकुर्वंतु॥ ९६॥ खलज नममसकलांकृतिमविविच्याराद्धसप्रभुगुणार्द्रां॥ यद्यपिनमतिमोहितस्तथापिगुणकीर्त नंनदुष्यतिरे॥ ९७॥ यमुनोदककृतलीलेचलदलकावलिसमंडितोद्दंडे॥ ब्रह्मांडभांड

६०

वीजेची उपमा
— कृतप्रमत नाही.

पिंडेस्सरलामतिराविरस्तुरुष्णसंवेघ॥ ९८॥ राधारणपदाब्जेसुंदरकरूणार्द्रचेतसांपदके
ममभानसकलहंसेरमतजनाः श्रीसरवाङ्गे॥ ९९॥ श्रीमद्रामाधमानंरमणचलतरंगाकृतिं
श्रीनिकेतंश्रीमच्छ्रीदेवदेवंप्रभुयरमवलोडारकंश्रीकरंतं॥ श्रीमच्छ्रीवाब्जमालाविलसित
निजसत्कंठमुत्कुंगकांतिंश्रीमच्छ्रीनारदेरीशप्रनिममुखसमहंभावयेरंगनाथं॥ १००॥ तातो
यस्यमहानशेषविदुषांमान्योस्तिसद्धिङ्कोमातायस्यसरुक्मिणीत्युभिधयारव्याताप्रिय
स्यापिच॥ श्रीमद्भैरवदेरिदेगुरुधरःश्रीविश्वनाथाभिधःसोयंगंगकविःस्वमंगलतरं
भक्त्युत्सुकःखेलतु॥ ३॥ इतिश्रीचिमणाज्याबादेरामुखमचरोद्योचितश्रीरुक्मिणीच

शुभसूरिसूनुश्रीमद्विश्वनाथसूरिछात्राचार्यगंगाधरकविभणितेहरिलीलामृतारव्यकाव्ये
मंगलांकेश्रीढचरितवर्णनंनामतृतीयास्वादः॥ ३॥ हरिलीलामृतारव्यकाव्यंसमाप्तिम
गात्॥ श्रीललितांबिकाप्रसन्नाभवतु॥ इदंपुस्तकंशाके १७७६ वर्षेआनंदनामाब्देश्रा
वणमासेशुक्लपक्षेदशम्यांगुरुवारेचतुर्थप्रहरेसमाप्तंलिखितंचचंद्रशेखरमंगळकरे
णस्वार्थंपरार्थंच॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥

कवीचे शास्त्रीय ज्ञान

श्रीगणेशायनमः॥ अथविलासगुच्छकाव्यंसटीकंप्रारभ्यते॥ श्रीशिवंरामचंद्राख्यंगुरुंवाणींविनायकं
विश्वनाथंगुरुंनत्वातंविल्वककार्यसिद्धये॥१॥ नत्वाकरोमिटीकांहिकाव्यस्यास्यस्फुबोधिनीं॥२॥ चिकीर्षि
तस्यकाव्यस्यनिर्विघ्नपरिसमाप्त्यर्थंइष्टदेवतानमस्काररूपंमंगलंशिष्यशिक्षार्थंनिबध्नाति॥ श्रीदक्षि
णामूर्तिमिति॥ अहमितिशेषः॥ नविद्यतेशेषःउर्वरितंयासांताः॥ अशेषाःसमस्ताः विद्याःचतुर्दशविद्याः
तासांदातारंदायकमित्यर्थः॥ शिक्षाकल्पोव्याकरणंनिरुक्तंछंदोज्योतिःइत्यंगानिचत्वारोवेदाःपुराणंध
र्मशास्त्रंमीमांसान्यायश्चइतिचतुर्दशविद्याः॥ ईशंअगन्नियंतारं सांबं अंबयासहितं॥ अनेनसानंदम
र्तित्वंसूचितं॥ दक्षिणाभिमुखीमूर्तिर्देहोयस्येति तंशिवंप्रणिपत्यसमर्थैःनत्वा॥ चपरंविश्वस्यजगतः

नाथंनियंतारंगुरुंउपदेष्टारंविद्यादातारंचनत्वा॥ किंभूतं [illegible]लुंदयालुंशीलं॥ इदंचाशिवेपि॥ विश्वनाथ
मितिच॥ ननुइष्टदेवतानमस्कारेणैवमंगलसिद्धौगुरुनमस्कारस्यकिंप्रयोजनमितिचेन्न॥ यस्यदेवे
पराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ॥ तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनइतिश्रुत्यागुरुनमस्कारस्य॥
श्रीदक्षिणामूर्तिमशेषविद्यादातारमीशंप्रणिपत्यसांबं॥ श्रीवि
श्वनाथंचगुरुंदयालुंकरोमिकाव्यंतुविलासगुच्छं॥१॥ श्रीशिवे॥
प्यवश्यंकार्यत्वात्॥ सुविलासगुच्छंशोभमानाःयेविलासाःतेषुगुच्छंस्तबकभूतं॥ स्यात्गुच्छकस्तु
स्तबकइत्यमरः॥ एतन्नामकंकाव्यंकरोमि कुर्वेइत्यर्थः॥ इदंचउपजातिवृत्तं॥ तल्लक्षणं॥ स्यादिंद्रवज्रा

यदितेजगेगगउपेंद्रवज्राजतजास्ततोगो अनंतरोदीरितलक्ष्मभाजोपादोयदीयाउपजातयस्ताइ
ति १ अथतत्काव्योपक्रमायद्वितीयंपद्यमारभते कश्चिदिति कश्चिदनिर्दिष्टनामायुवातरुणः व
यस्थस्तरुणोयुवेत्यमरः विलोलेचंचलेनेत्रेनयनेयस्याःसातथोक्ता लोचनंनयनंनेत्रमीक्षणंच

कश्चिद्युवाकामशराभिविद्धोविलोलनेत्रां तरुणींसमीक्ष्य
वसंतकालेबहुयुक्तियुक्तांगामब्रवीत्तांविलसद्विलासां २

स्तुरक्षिणीत्यमरः तरुणींयुवतींकांचिदितिशेषः समीक्ष्यदृष्ट्वेत्यर्थः वसंतकाले पुष्पसमयकाले
वसंतेपुष्पसमयइत्यमरः तांकिंभूतां विलसद्विलासांस्फुरल्लीलामित्यर्थः इतीतिशेषः इतिचस्य

मालप्रकारांगांवाणीं अब्रवीत् अवदत् स्वर्गेषुपदखाम्बज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजले लक्ष्यदृष्ट्योःस्त्रि
यांपुंसिगौरित्यमरः किंभूतांयुक्तियुक्तां तयासहभाषणेहेतुमाह कामेति कामोमदनःतस्यशराःपं
चबाणाः अरविंदमशोकंचचूतंचनवमल्लिका नीलोत्पलंचपंचैते पंचबाणस्यसायकाइत्यमरः तै

अयिमानिनिपंकजाननेसुकुमारांगिविलोललोचने अनु
लंविदधासिकौतुकंसुचलल्लोचनविस्फुरत्कटाक्षैः ३

रभिविद्धस्ताडितः अतएवतामब्रवीदितिभावः इदंचउपेंद्रवज्रावृत्तं २ तांवाणीमेवाह अयीतिको
मलामंत्रणे पंकात्कर्दमात्जातंकमलंतद्वदाननंवदनंयस्याइतितत्संबुद्धिः सुकुमाराणिकोमलानि

सुकुमारं सुकोमलं मृदुलं मृदु इत्यमरः। अंगानि अवयवाः यस्याः इति तत्संबुद्धिः। अंगं प्रतीकोऽवयवः इत्य
मरः। विलोलेषु चंचलेषु लोचनेषु अक्षिणी यस्याः तत्संबुद्धिः सम्भिन्निति शेषः। सुतनोः चलनयनेतत्र सकलनीचैलो
चनेनयोः विस्फुरंतः येकटाक्षास्तैः। अतुलं अनुपमं कौतुकं कुतूहलं विदधासि करोषि। नवलोचनन्तम

> अयि कोमललोचने मलोविलसद्धौरदुकूलशोभिते॥ कु
> सुमैरुपशोभितानमूनवलोकय प्रिये॥ ४॥

स्फोरेरेषाहं संतुष्टः किंपुनस्त्वदंगसंगेनेति ध्वनिः॥ २॥ पुनस्तां संबोधयन्निलाबकुचतुरभाषणैः प्रार्थय
ति। अयीति। कोमललोचने मृदुलनेत्रे अमले निष्कलंके। मलोऽस्त्री पापविट्किट्टानीत्यमरः। विलसत्

देदीप्यमानं गौरं अरुणं। गौरोऽरुणे सिते पीते इत्यमरः। गौरः करीरे सिद्धार्थे इत्येके पीते अरुणेपि चेति मा
लती माधवाद्यं। यद्दुकूलं क्षौमं तेन शोभिते भूषिते। क्षौमं दुकूलं स्यात् द्वे तु निवीतं प्रावृतं त्रिष्विति समरः।
कुसुमैः पुष्पैः उपशोभितान् अमून् समीपस्थान् वृक्षान् अवलोकय। वृक्षो महीरुहः शाखी इत्यमरः। अयलो

> अयं रसालो बकुलमंजरीभिः सुगंधिताभिः परिपूरयन्नवे॥
> दिशः सदा सर्वजनाभिरामकस्तथापि दुःखं प्रददाति मत्यं॥ ५॥

कय। इत्यत्र इति संबोधनं॥ ४॥ ननु केते वृक्षाः तेषां अवलोकने किं फलमिति चेत्तत्राह। अयमिति। अयं सं
निकृष्टः। इदमस्तु सन्निकृष्टं समीपतरवर्तिनि चैतदो रूपं। अदसस्तु विप्रकृष्टं तदिति परोक्षे विजानीया

दिति वचनात् रसालः आम्रवृक्षः आम्रश्चूतो रसालोऽसौ सहकारोऽतिसौरभः इत्यमरः सुगंधिताभिः शो
भनगंधयुक्ताभिः मंजरीभिः वल्लरीभिः वल्लरिर्मंजरिः स्त्रियामित्यमरः सदा सर्वकाले सर्वदा सदेत्यमरः
दिशाः काष्ठाः दिशस्तु ककुभः काष्ठा इत्यमरः परिपूरयन् परिपूर्णाः कुर्वन् सन् सर्वे ये जनाः लोकाः तेषां अ
भिरामः मनोरमः भवति तथापि मह्यं दुःखं पीडां पीडा बाधा व्यथा दुःखमित्यमरः प्रददाति अयं चूतवृ
क्षः स्वगंधेन सर्वेषामानंदकारकस्तथापि मे दुःखं प्रददातीति किं कर्तव्यं इदमस्य अनुचितमिति ध्वनिः
इदं उपेंद्रवज्राख्यं वृत्तं लक्षणं तूक्तमेव ५ ननु एतादृशोऽपि रसालः ते दुःखं कुतः प्रददातीत्यत आह प्रि
ये इति मंजुले मनोज्ञे मनोज्ञं मंजुलं मंजुलमित्यमरः प्रिये इति संबोधनं त्वं इदमिति शेषः शृणु ननु किं

शृणोमीत्यत आह इह रसाले स्कंधं यथा स्यात्तथा स्थित इति शेषः मंजरीगंधतुष्टः वल्लरिसुगंधतुष्टः
अयं कोकिलः पिकः वनप्रियः परभृतः कोकिलः पिक इत्यपीत्यमरः प्रियां दयितां दयितं वल्लभं प्रियमि
त्यमरः कोकिलां प्रति गां वाणीं ब्रवीति किंभूतां मंजुलां रमणीयां यद्वा मंजुलां गामिति छेदः किंभूतां

प्रिये मंजुले मंजुलां गां ब्रवीति प्रियां कोकिलां कोकिलोऽयं शृणु त्वं
रसाले स्कंधं मंजरीगंधतुष्टः सदा रंतुकामः प्रियां चुंबतीह ६

कोकिलां मंजुलां गां रमणीय नारी रामित्यर्थः सदा रंतुकामः रंतुं क्रीडां कर्तुं कामः मनोरथो यस्येति सन् प्रि
यां चुंबति पक्षिजातिरपि अयं कोकिलः स्वकांतां चुंबनं देहीति तु क्वापि स्वयमेव तां पुनः पुनश्चुंबति अहं तु मान

योऽस्मि तन्मध्येवसंतः तत्रापि तवसमागमः कुतइछानस्यात् अतस्त्वमपितुं वनंदेहि इदमेवोऽचितमि
तिध्वनिः इदंच भुजंगप्रयातं दृत्तं तल्लक्षणं यदाद्यं चतुर्थं तथा सप्तमं चेत्तथैवाष्टमं हस्वमेकादशाद्यं ग्रा
दश्चेद्विदिप्रियकारविंदे तदुक्तं कवींद्रैर्भुजंगप्रयातं इति ६ इत्थं तामुक्त्वा कोकिलंप्रतिवदति हे कोकि

हेकोकिलललंबकुदुःखकर्ता वाण्यासदामंजुलयानराणां
प्रियावियोगेन सुदुःखितानां गच्छद्वितीयाम्महीरुहंत्वं ७

लेति हेकोकिलेति संबोधनं त्वं प्रियावियोगेन स्त्रीविरहेण सुदुःखितानां पीडितानां नराणां बहुदुःख
कर्ताऽसि ननु पीडने किंकारणमितिचेत्तत्र मंजुलया वाण्या इयंच हेत्वर्थे तृतीया अतः द्वितीयाम्महीरु

हंगच्छ ननु तवतु स्त्रीवियोगोनास्तीति पश्चाद्विरहस्य किंकारणमितिचेत्तन्न किंतु स्त्रीसंयुतोऽपि
विरहिवदस्मि इयं मानिनी मयासाकं किमपि नभाषते तत्र ब्रह्मवाणेन तु सकलरां कामः पीडयति अत
स्त्वमेवगच्छ पश्चात्सुखी भविष्याम्यहमिति चव्यंग्य इयमुपजातिः ७ एवं कोकिलं प्रार्थयित्वा पुनस्तां

विलोलचोलसंयुते विशिष्टभूषणान्विते विचित्रवस्त्रसंवृते तपल्लवांतविलोकय
अशोकमंबरंगतं नवल्लकपसिसंयुतं सदाचलसलतांत्र्यास्तवीरुधास्वलंकृतं ८

प्रसाह विलोलेति विलोलं चंचलं पल्लवोऽलकं तेन संयुते युक्ते इत्यर्थः विशिष्टानि यानि भूषणानि आभ
रणानि अलंकारस्त्वाभरणं परिष्कारो विभूषणमित्यमरः तैः सहिते विचित्रनानावर्णसंयुक्तयद

टी॰

वि॰मु॰
६

स्रंचेलं तेन संवृते आवृते इत्यर्थः पलाशीनं पलाशानि पर्णानि संति यस्येति तं पत्रं पलाशं छदनं दलं पर्णं छदः पुमान् इत्यमरः अनोकहः कुटः शालः पलाशी इत्यमरः अशोकं न विद्यते शोको यस्मादिति अनेन एतद्दर्शनेन शोको नश्यतीत्यर्थध्वनिः किंभूतं अंबरंगतं अंबरं व्योम अंबरं व्योम्नि वाससी इत्यमरः गतं प्राप्तं पुनः किंभूतं चलैः चंचलैः पक्षिभिः मयूरादयः तैः संयुतं अनेन पक्षिस मूहेन शब्दकृता कुसुमदः क्रियते इति सूचितं सदा चलंति पलाशानि यस्य इति अनेन कामोस्य सारत्वादरूपिण्या अपिलतायाः चंचलत्वं सूचितं सुवीरुधा उरमलता मालतरामलंकृतं ल ताप्रतानिनीवीरुत् गुल्मिन्युलपइत्यपीत्यमरः अनेन वृक्षाणामपि मदोत्पत्तिर्वसंतकाले किंपुनर

९१

१२

स्माकं मानवजातीनामिति व्यंग्यं ४ सखीति किंच हे सखि द्रुमे अशोके स्थितमिति शेषः अमुं समीपवर्तिनमित्यर्थः स्फुटतरां परिपक्वं अशोकफलं मुखे दधतं धारकं ननु भक्षयंतं कीरं शुकं किं भूते [illegible]मुखे स्वस्य आत्मनः या वनिता योषित् स्त्री योषिदबला योषा नारी सीमंतिनी वधूः प्र

सखि विलोकय कीरममुं द्रुमे दधतमंजनपूर्णविलोचने सु

परिपक्वमशोकफलं मुखे स्ववनिताविरहादतिदुःखिते ५

तीपदर्शिनी वामा वनिते इत्यमरः तस्याः यो विरहः तस्माद्धेतोः दुःखिते संजातव्यथे म्लाने इति पा वत् ति उ बाधा व्यथा दुःखमित्यमरः अनेन तिर्यग्जातिशुकादीनामपि स्त्रीविरहः किंपुनरस्मा

कमितिध्वनिः किंभूते सखि अंजनपूर्णलोचने अंजनेन कज्जलेन पूर्णे विलोचने नेत्रे यस्यास्तं संबुद्धिः अनेन विशेषणेन नेत्रयोश्चलत्वमुपमानं गम्यते अतस्त्वमेव चलनमानयेति भावः द्रुतविलंबितं वृत्तं ९ एवं अशोकदर्शयित्वा बकुलदर्शनव्याजेन स्ववशां करोति अयीति किंच अयीति कोमलामंत्रणे हे पद्मपलाशलो

अयि पद्मपलाशलोचने मृदुलापांगि सुबंधुरस्तनि रटदच्छम

यूरशोभितं बकुलं पुष्पयुतं विलोकय १०

चने कमलदलसदृशनयने किंभूते मृदुलापांगि मंजुलनेत्रभांते अपांगो नेत्रयोरंतावित्यमरः किंभूते सुबंधुरस्तनि सुतरां बंधुरावुन्नतौ स्तनौ कुचौ यस्यास्तत्संबुद्धिः बंधुरं तून्नतानतमित्यमरः समितिरो

षः रटंतः केकारावं कुर्वतः केकावाणी मयूरस्येत्यमरः ये अच्छमयूराः बर्हिणः मयूरो बर्हिणो बर्हीत्यमरः तैः सेवितं आश्रितमित्यर्थः बकुलं वृक्षं विलोकय किंभूतं पुष्पयुतं कुसुमसंभृतमित्यर्थः अनेन बकुलेन मयूरयुतेन पुष्पयुतेन च वृक्षेण सुरतो[illegible] सुकं भवत्विति ध्वनिः १० ननु तद्दर्शनेन किं फलमिति चेत्तत्राह

अयं बकुलपादपः कुसुममालतीसंयुतः करोति मदनज्वरं विरहियोषितां संततं

तथापि मयि दुःखिते सकरो भवसे पंचेचिरं तनसुसंगमात्तव सरोजवक्त्रे सखि ११

अयमिति हे सरोजवक्त्रे हे सखीति संबोधनं अयं समीपवर्ती बकुलपादपः बकुलनामा चासौ पादपश्चेति मध्यमपदलोपी कर्मधारयः शाकपार्थिवादिवत् द्रुमः कुसुमैः पुष्पैः सहितायां मालतीलतायां सं

मुक्तः सन् विरहिण्यः याभिर्दिलितास्तासां यद्वा विरहेण विधेतेयेषामिति विरहिणः पुरुषास्तैश्च योषितश्च तासां संततं निरंतरं मदनस्य ज्वरस्तं मदनकर्तृकज्वरमिति कर्तरि षष्ठी यद्वा मद नेन आत्ममानो यो ज्वरस्तं करोति मालतीलताप्रसुप्तेन विरहिणां मनसि अयं स्थायरोपि व संतेस्वयं वनितामालिंगति हृत सम्म्सारयं ऋतिदुःखं संचवतीति ध्वनिः यद्वा बकुल योषितामि तिपाठे योषितां मदाविर्भावेन रसनेनिरंतरं दुःखप्रदानमुचितमिति ध्वनिः तथापि विरहिदु खप्रदात्वेपि दुःखितोपिभवि इयं विषयसप्तमी एवः तरुः सुखकरो भवति अपितासुख वतिपुरुषेतु सुखकरो भवत्येव दुःखितेसुखकर्तृत्वं कुदुर्लभमिति सूचितं सुखकर्तृत्वे हेतु

माह नवचिरंतनः चिरंजायमानोपि संगमः तस्मात् अनेन योषित्सहायेन सर्वदुःखतरुणानां नश्यतीति सूचितं इयं पृथ्वीवृत्तिः ११ हंसस्थं मयूरं वर्णयति अयमिति बकुलस्तद्वृतिरोषः अयंमयूरः प्रियांप्रतिवदति भाषते इतीति दोषः इतीतिकिं अयि प्रिये दयिते संदरि रमणि

अयंमयूरोवदतिप्रियांप्रति भरस्तुतारुण्यक लंकं कृतां अयि
प्रियेसुंदरिदेहि चुंबनंपदेपदे भस्खलितोभवत्यसौ १२ ७

सुंदरी रमणी यामिसमरः चुंबनं देहि इत्युक्तेति दोषः पदेपदे स्थाने स्थाने पदंव्यवसितत्राण स्थानलक्ष्मांघ्रिवस्तुष्विसमरः असौ प्रकर्षेण स्खलितः स्खलद्रूपः भवति अनेनतिर्यग्जाति

वि॰गु॰

८

सटी॰

१७

विशिष्टमयूरस्यैवं गतिरस्माकं मानवानां काकयेति ध्वनिः किंभूतां मरूद्धतातालस्पस्यकलापस्या मिति पुनः किंभूतां स्तनरामलंकृतामित्यर्थः एतादृशीं स्त्रियं प्रति पुनः पुनः स्तुवतीति भावः चेत्रा रुचंस्तं अतोनुवंशस्कंदुदीरितं जरावितितलक्षणात् ११ ननु बकुल एवात्र वर्णनीयः नान्योहू

अयं नीपोनृस्पर्शमरूभरालंकृतवनः क्वणद्भिर्गकूंगस्तकुवरवरिष्ठो विजयेते त

भव्येकोदाप्यस्तिहस्तकुसदानीयकुसुमैःपरेषां हृदयेविततरतिस्फुरंवविरहिणां १२

क्षः किमिति त्रोकं निवर्तयति अयमिति अयंपुरोवर्तीनीपः सर्जवृक्षः तरूपुंगवः श्रेष्ठस्तेपुरि ष्ठः विजयते सर्वोत्कर्षेणवर्तते तत्र हेतुमाह परिमलः सुगंधः तस्य योभरः भारः तेन अलंकृत अ

१८

लंकारयुक्तं कृतं वनं येन स तथोक्तः पुनः किंभूतः क्वणंति गुंजारवं कुर्वंति ते क्वणंतः रिंगंतिनेरिंगंतःभ्र मंतः तेचतेभृंगा द्विरेफायस्मिन् द्विरेफपुष्पलिट् भृंगभ्रमरः एतेन मधुलिहोपि मधुपानार्थं अत्रा

पृ॰३

गत्यैव येच्छक्रीडंतीति भावः खपुपांतित्वेपि सर्वगुणसंपन्नोपीत्यर्थः तथापि द्रुहास्मिनतेरोएकस्तु एकएवेत्यर्थः तुरेवार्थः दोषः दुर्गुणः वर्तते खलु निश्चये तंदोषमेवोपपादयति परेषां विरहिणां लोकानां हृदये हृदयकमले दुःखंमदनजनितपीडां सदावितनरतिविस्तारयति तत्र करणमाह स्तीयकुसुमैः स्वनिष्ठपुष्पैः अनेन किं सूचितं विरहिणां पीडाजनकत्वेन ममापि एतद्दर्शनमात्रे णैवकामाविर्भावो भवतीति स्वयावविलंबितव्यमिति ध्वनिः १३ एवं नीपं दृष्ट्वायिसाचंदनावलोक

सं०गु०
१०

सं०क
१९

नव्यांजनेनोद्दीपयति अयमिति अयंसदेववंदनीयः नमस्कारयोग्यः चंदनः चंदननामा हसः अयांरशं
सावरणकदंबेन सर्वः मल्लिकां एतनाम्नीं वल्लीं वदति किंभूतां सतनीसकनन्नी पुष्पनिष्ठां अस्त्रां किंवदति
तदेवाह हे भजनेन मेनजनपर्णसंपुष्पहासैः पुष्पाण्येव हासाः हास्यानि तैः सदा मेदुरतिशेषः कत
अयं चंदनो वंदनीयः सदैव मंत्रिमाम ल्लिकोसवैवल्लीं वदिति बदल्लजनेत्रे
सदापुष्पहासैः कटुमेकरोषि प्रियेतेन योग्यं १८

१०

रेकुः मंकरोषि दुदतेन योग्यमंप्रियइति … तिसंबोधनं कूसोप्येयं वदति किंपुनरहं मनुष्यइति भावः १८
एवं बोधयित्वा पुनर्वदति अयि इति अयि चंदनेन चर्चितानि लिप्तानि अंगकानि अवयवा यस्याः

२०

संबुद्धिः विलसत्सत्कोमलहास्यं तेन संयुते त्वं यद्वा अयीत्यत्र मयीति पाठः चंदनचर्चितानि अं
गानि यस्य तस्मिन् पुनः विलसत्कोमलहास्यसंयुते सति निस्संतं नवाः नूतनाः ये चंपकाः हृसाः न
पुष्पकेः शयनं वाप्यां कर्तुं अर्हति प्रियेति इंद्रसप्तमी वा संबोधनं १९ पुनः सांत्वनप्रकारमाह अयी
अयि चंदनचर्चितांगके विलसत्कोमलहास्यसंयुते नवचंपक
हृसपुष्पकेः शयनं कर्तुमिहार्हसि प्रिये १९
ति किंच अयीति कोमलामंत्रणे कंदुकवर्तुलस्तेन गेंदुकवर्तुलकुचे वर्तुलेस्तनबंधुरे स्पपिपाकः
अत्रास्मिन्नसन्नदीति संबोधनं गेंदुकः कंदुक इत्यमरः मया सह अत्रास्मिन् कुंजे निकुंजे निकुंजकुं

श्रोयाद्भिर्बिलसितादिपिहितोद्देस्थसर: खककाव्यकोकिलाश्चसारिकाश्चतासांध्वनेनविघ्नभवतिसाति
विहर्तुंक्रीडितुंअर्हसि सर्वत्तेनवरक्कादिध्वनेर्विघ्नेनस्यातिरमणीयसंसूचितं १६ नाहन्नास्तीयस्वामि
अधिकंकुसमतुलस्तनिसाग्रिकुंजेनितरामयासह खककोकिलसारिकाध्वनेोत्र
भयलधापिहर्तुमर्हसि १६ इतितस्यवचोवकुमंजुलकंश्रवणेविनिधायहितंपर
मं अवदन्मितमंजुलयास्कगिरायपरिनम्रमुखीवकुसम्यगिदं १७ श्रीअंब
थाणिश्रवणानंतरंतस्याअभिभाषणलक्षणायप्रसमारभेत इतीति पतिलोनम्रंनतंमुखंवदनं
यस्याःसातथोक्ता सेत्तिशेषः इतिपूर्वोक्तंतस्यपत्युः वकुमंजुलकंस्वार्थेकप्रहितंदृष्टं परमंश्रेष्ठं

वचःवचनंश्रवणेकर्णेविनिधायचित्तेविधेयस्थापयित्वेत्यर्थः मिताचासौमंजुलाचतया स्कगिरा सम्य
ग्वाण्येत्यर्थः वकुसम्यगिदमेकंपदंवाद्वयं इदंवक्ष्यमाणंअवदत् १७ तांवाणीमेवोपपादयति अ
तनुज्वरपीडितेति मनोरमस्यतेतिमनोरमस्तस्संबुद्धिः स्वगुणेरित्यप्यत्रपूरणीयं हेप्रियनाथ प्रि
अतनुज्वरपीडितास्मितन्वीवकुरम्यंचवनंमनोरमं प्रियनाथतवास्मि
वल्लभाइहकार्यवकुसंमतंभवेत् १८
प्रश्चासौनाथश्चेतिकर्मधारयः यद्वा प्रियेषुविशेषुनाथःश्रेष्ठः सर्ववल्लभाधिराजइत्यर्थः तन्वीअहं
अतनुज्वरपीडितास्मि संजातमदनव्यथास्मि इदमितिअध्याहारः वनंअटवी अटव्यरण्यंविपिनं

वि०गु०
१२

गहनंकाननंनत्वमित्यर्थः चतुरमंत्र मणीयं असि तवचाहंवल्लभाप्रियास्मि अतउभयश्रीतिसाम्येन
इहस्थनेकार्यंकर्तुंयोग्यं यत्काननस्यवर्तते तदितिभावः बहुसम्मतं भवेत् बहुमान्यंभवेदित्यर्थः १८ उ
पसंहरति इ तीति बहुमदस्वेदसंयुतापि चाप्यर्थकः अंबुजाक्षिकोयं कमलसदृशनयनसंयु
इत्युक्तासपदिहितंप्रियानवीनासंजाताबहुमदस्वेदसंयुतात्र आलिंग्य
प्रियकरमंबुजाक्षियुक्ता अंभोज भवविरचितेचमंचकेस्मिन् १९ श्रीसाव
तेत्यर्थः इत्थसत्यमोदत्यपिवाच विकसितसरूर्षमित्यर्थः इतिपूर्वोक्तंहितमुक्ता अंभोजैःप्रविर
चिते अस्मिनमंचके प्रियंकरोतीतिप्रियकरः तंस्वपतिमित्यर्थः आलिंग्यच परिरंभणंकृत्वा

सं०क०
२३

वि०गु०
१३

पीत्यर्थः प्रियानवीनापूर्वंवन्नृत्यनेत्यर्थः संजाताबभूव इयंप्रहर्षणीवृत्तिः अत्रकाव्येकिंचिद्
लक्षणानिनोक्तानिविस्तरभिया १९ इत्थमिति सर्वस्पष्टं ॥२०॥ इतिश्रीविश्वनाथशिष्य

इत्थंतस्मिन्नूपवनेरम्येविहृत्यचयथेच्छितं ॥ तौदंपतीपुनःस्वीयं
सदनंसमुपागतौ ॥ २० ॥ इतिश्रीविश्वनाथशिष्यविठ्ठलसूरिसू
नुगंगाधरकविविरचितंविलासगुच्छकाव्यंसंपूर्णं ॥ श्रीरस्तु ॥

विठ्ठलपंडितसूनुगंगाधरविरचिताविलासगुच्छटीकाविलासमंजरीसमाप्ता ॥ छ ॥ इदंपुस्तकं
द्वेतारव्येणलिखितंराक्षसनामसंवत्सरेचैत्रकृष्णपंचम्यांसमाप्तिमगात् ॥ श्रीललितामसन्नास्तु ॥

सं०क०
२४
१३

कर्पूरवीटिका. चंद्रचूडाच्या मंदिरांत [illegible] आहे. 1

श्रीगणेशायनमः॥ अथरतिकुतूहलंकाव्यंप्रारभ्यते॥ वंदेवंदारुमोदप्रकंदमिंदीवरेक्षणं॥ चंद्रचूडसुतंशांतंश्रीमत्सिंदूरभूषणं॥ १॥ सोमंप्रसन्नवदनंबिंबाधरमभीष्टदं॥ श्रीवंनत्वागुरुमर्भिक्रुवेरतिकुतूहलं॥ २॥ येनाक्रांतमिदंसमस्तभुवनंतन्वाविहीनेनयःपुष्पाणांधनुषाम्रपाणिजरतश्चतन्यदातामवत॥ यस्त्रीपुंसमेरविजितस्तललनाक्रीडामृगंसंव्यधात्सोयंश्रीरतिसद्मभोगविजयेतश्रेयोज्ञ्यवीरःस्मरः॥ ३॥ अपिच॥ मदीयधिषणाम्बपिप्रबलजाड्यतोनिद्रितांस्वकीयरससारतःसमुदितःसमुज्जीवयत्॥ निज्ञामणिरिवाधिकंकमलिनीसंदोयैःसदासुमीनकृतकेतनोरतिपतिःसमुज्जृंभते॥ ४॥ किंच॥ प्रार्थना॥ भोभोसकलकलाविदःकामकलाविलासकलनचतुरागं

१ सकलसज्जनानांआयःलाभरूपःरतिरस॥ [illegible] त्वात् १

गदाधराच्या प्रभावाचे वर्णन

१ काव्यमारभ्यतेहीनमेकांकंहास्यसंकुलं॥ खंडमात्राद्विपदिका
१ भग्नतालेन [illegible] कृतं॥ वर्णमात्राद्विगणिकायुतंशृंगारभा [illegible]
१ नेतास्त्रीचाप्युदात्तात्रसंधीआद्यांतभौतिमः वृत्तिसात्त्विक रूपगे॥ २

गाधरकविःसरसकवित्वसमुत्सुकःकिमप्यभिनवंरतिकुतूहलंकाव्यंरचयितुंभवतामाज्ञामाकांक्षते॥ आकर्ण्यकर्णंदत्वा॥ साधुगंगाधरकवेसाधु॥ एह्येहिसभामध्यमध्ययनविधिभागस्यमंगीकुरु सविनयमंजलिबध्वा तथास्थिति॥ गत्वाचसभासदसमीपमीषत्स्कंधरामानमय्यभवतामनुग्रहादिहोपेतःसदोगृहमागतोस्मीति॥ श्रुत्वेतिवाक्यंसभासदःकिमपिनवीनकविताचातुर्यावलोकनाद्रायेयाममंगलमंडपमध्यमध्यासितास्संप्रतिनरपलुकुत्रचिरसः येतावा [illegible] र्यमिति॥ कविःसामाजिकवाक्यश्रवणानंदबंधुरोप्यापाततएवसकलकाव्यनाटकचंप्रभाणादिदर्शितविचारणादिभिःसहृदयोसनन्तिकिंचिदिवध्यात्वाभोलनभिमुखीकृत्सकिंचिदिवस्मित्वा [illegible] मपूर्वमप्यपूर्वं

र० कु०॥

॥ २॥

मिव सभसंगमस्तोति॥ प्रस्तावना॥ अस्ति किल सकलसकलप्रविकलसुकृतपुंजद्विजवृंदाध्य नचा
तुरीकलकलायमानं॥ अभिनवविलाससालस्यशालिनरुणीकदंबजृंभमाणकांतिछटापूर्णघटाव
घूर्णित तरुणजनं॥ अलस्वचविद्रुमद्रुमस्त्रंभजादिप्रावसमाजागरगविहरणापूर्यमाणमरक
तमणिस्तंभ रजतकुड्यस्वर्णविंदुसंशोभमानमुक्ताजालामल्यपटावृतोर्ध्वभूविवरवरगवा
क्षादिदेदीप्यमानानेकमंदिरसुंदरं॥ निस्तनवीनोल्लवावलोकनधुरीणजनपरितांगणबं
धुरं॥ पातालमिवभुजंगमर्पितं॥ कमलारमणविहरणमिव नानांगना परिवेष्टितं॥ विकसि
तोपवनमिव कुजद्विजवृंदं॥ गोकुलमिव यशोदयालंकृतमपि श्रीपतिमोदकंदं॥ निर्मलतटाक

हं०च्य॥

3

॥ इदं रतिकुतूहलं काव्यं प्रारभ्यते॥ श्रीरस्तु श्रोतॄः॥

दिलश्चार्वरीकांतकांतकीर्तिधवलीकृतदिगंततांतशांतिकादिपुण्यकर्मवितरण॰ गणगणगरिमगरि
ष्ठः॥ वसिष्ठइवपोसिहिसंतुष्टरामः॥ युधिष्ठिरइवधर्मानुयायी॥ भीमइव नइवसक्षपि॰ दुर्योधनः
दुःशासनोपिकृष्णानुयायी॥ कर्णइवकृतवितरणोपिकृतधवलवाहस्तुतिः॥ धृतराष्ट्रोप्यंन
धः॥ संपदाजितयक्षपतिः॥ लावण्येनविजितमदनोपिरतिराजः॥ कल्पवृक्षइवपूरित
जनकामः॥ हिरण्यकशिपुरपिनृसिंहःस्वीकृतप्रल्हादश्च॥ कामइवमनोहारी॥ रामइ
वसत्यसंधः॥ लक्ष्मणइवरामभक्तोपींद्रजित्॥ दुर्योधनइवार्थसंग्रहीस्वीकृतानेकसेन च
एवंहिमतिसिंहसंपदग्निमानुहीस्पयसाधिपःक्षीणोभग्निजमानसेःमरनृपोपि र्यसंवी

क्षणात्॥ शौर्यवीक्ष्यनृपाःपलायनपराःकेचिन्मनाःसंस्थिताबुद्धिंवीक्ष्यपरांगुरुर्गुकरभूल्लाय
एयतोमन्मथः॥ १॥ अथसकदाचिद्धर्मवर्द्धिन्यांसभायांसंस्थितःसकलमंत्रिगणाधिकारिप
विचारवारदुर्वारबुद्धिभारोहल्लसितमनाःसर्वानभिमुखीकृत्यसमुवाच॥ अहोश्रूयतामि
ति॥ सर्वे ०॥ सांजलिबंधं॥ आज्ञापयध्वमिति॥ भूपः ०॥ किं. चेच्छिरोव तंसमानमन्यसगद्ग
दं॥ अहह॥ किमितिममदुर्भाग्यस्यपूर्वमसुकृतंयेनसकलसमृद्धिसत्वेपिपुत्राभावः॥ तत्र
बुद्धिसिंहोनाममंत्रीसबुद्धिविलासं ०॥ अहोराजवर्यससंस्वलुश्रीमद्वचनं॥ यतः॥ हस्त्य
श्वादिकसंपदापरिचयोप्यैश्वर्यमेकांतिकंसत्ताशास्त्रकलाकलापकलितासद्बुद्धिरप्युत्त

२० कु०॥
॥४॥
॥काम॥

4

मा॥ कांतामन्मथसंगवोचितकृतिः शय्यागृहं कांचनं नस्युत्रस्य भवंति मानसहराण्येतस्सुनिष्फलम
तं इति॥१०॥ अपिच॥ चंद्रेणनिशारत्नमहोविवस्वान्नरत्नं दिवाभूपवरःअआसु॥ कलासुगीतं
शयनेषुनारी सदःसुविद्वान्सुकुलेसुपुत्रइति॥११॥ अन्यच्च॥ पुत्रीकुलमुद्धरतेनरव्याप्तिंप्राप्नोति
विंदतेशर्म॥ सफलतरंबहुमनुतेलोकोनतुनिष्फलंहिकश्चिदपि॥१२॥ किंच॥ नापुत्रस्यच
लोकोऽस्तिपुत्रवान्लोकमश्नुते॥ तस्मात्सुपुत्रंसमुत्पाद्यलोकंगत्वासुखीभवेदिति॥१३॥ अतोरा
जन्सुप्राप्यपुत्रेष्टिमंगीकृत्यविज्वरंभवितव्यं॥ भूपःसोत्कंठं॥ [illegible]किंचिदांदोलयन्
सत्वंखलुपुत्रेष्टिरंगीकर्तव्येवेति॥ अथच॥ वेदवेदांगपारगंश्रीलिंगैद्विजवृंदमादरादामंत्र्य

६

४

नी
लियपर्णिरागामुरक्तरागहंसकुलं॥ संगतश्रीरंगांरंगपत्तनंनामनगरं॥५॥ अपिच॥ यत्रानेक
नृपालपालनपटुःपाटीरशांतःप्रभुःश्रीमद्विक्रमतिम्मसिंहइत्यभिधयाप्रख्यातकीर्तिःक्षितौ॥ अस्ति
श्रीपतिवद्विभोदयितवारक्षनप्रजाःपूर्ववत्धीमत्यामरसुंदरीपरिवृतःत्र्याव्यवस्तेस्वयंप्रभः॥६॥
किंच॥ निस्संनित्यममंदसुंदरयशःकांतिच्छटापूरितैःत्रैलोक्योरिपुमत्तवारणमहाकंडूतिकंठीर
वः॥ उद्यद्भानुमरीचिबिंबरुचिविलसद्धारांगसितांदर्शयन्सोयंहिमतिम्मसिंहभूपतिपतिर्जीयादलो
लाकृतिः॥७॥ अन्यच्च॥ यःखलुसमस्तामस्तकमणिस्तवकपालिदीपालिनीराजितचरणक
मलः॥ कमलारमणारुणारुणकिरणतरुणचरणकमलविचरणकरणार्हणीयशीलः॥ समु

मितिप्रबलत्वात्स्मरकृतं समर्तं इति॥१९॥भवतु तावत्कथमेतत्प्रभवितव्यं रंगराजेनेति॥ कविःसब
हुमानं श्रोतव्यमिति॥ यदा रंगराजस्तारुण्यात्कान्तस्तदा तस्य चिरतराभ्यस्तमिव स्वशा
स्त्रमाप्तवशेन मदनसार्वभौमविलासकलावलोकनं च तुरीधुरीणतामुदपादयत्॥सा
माजिकाः कथं कथमिति॥ कविः श्लोकं॥ नवीनजनमंडलीकलितमंडलः कुंडलीकृता
भिनवसुंदरीललितचेष्टितैर्मंडितः॥ सुधाधवलमंदिरे स्फटिकरत्नमुक्ताफलप्रवाल
मणिजालिकारचनसुंदरे रंबते॥२०॥ सामाजिकाः सहर्षं सत्यमित्ति॥यतः॥मुक्ताजा
लवितानतोरणमणिव्रातप्रभाभासुरे चित्रादर्शमहार्हकांचनसुधासंक्रोभिकुड्या

मंदिनं दानकं दं दः सुंदरतरकस्मितयज्ञोपकरणोधौतकरचरणः सुमंगलनिजद्वारणएवमंड
पतोरणवितानभासमानस्थानविरचितस्थंडिले खंडितरोचिषमग्निमधिष्ठाप्य स भार्यो हिम
तिसिंहः सुस्वरोपक्रमगतिभिरुच्चारितसमंत्रश्रौषड्वषट्कारपूर्वकाहुतिभिर्दत्ताभिर्ब्राह्मणाग्रये
वाग्निकत्वाद्धिगतचरुभागस्तं च तथैव धीमान्सयंदिव्ययावभृथसुस्नातोऽमूल्यवासोलंक
रणधेनुस्वर्णदक्षिणादिभिर्ब्राह्मणान्संतर्प्य यथापूर्वमखंडदीक्षितराज्यमंडलमपालयत्
अथ च सुमुहूर्ते शुभतरलग्नप्रसंगे धीमती सुषुवे पुत्ररत्नमिति॥ कविः॥ उच्चस्थे ग्रहपंचके
शुभदिने लग्नेऽनुकूले धीमती श्रीमत्पुत्रमणिं सुमंगलतरं दैवाद्यसूतोज्ज्वलम्॥ सामाजिकाः सा

नंदं०॥ कथंकथमिति॥ कासोरस्सनसीकहंकमलिनीचे खंडिताकामिनीकामानंदमिवानिस
रूनमनसः पुंसोव्यथा मानिनीति॥ १४॥ जातेयस्मिन्सुभगपवनः संचचेमेघवृंदंमंदंमंदंकिमपि
वद्वेपेबिंदुसंदोहकंदं॥ ग्रांतंदांतंकिमपिवकवभेश्रलद्वंद्वरामंताल्वणीकीर्णकुवलयमभूद्दुंदु
भिध्वानआसीत्॥ १५॥ किंच॥ सुतजनिसमुदंचितोमहीपः किमपिददौबकुरत्नहेमभारान्
सामाजिकाः०॥ किंअर्पीपीति॥ कविः०॥ नभयानिखलुकः स्वकामपूर्गोबकुवसुदोहिसुकृद्धि
जनानां॥ १६॥ एवंहिंमतिसिंहः स्वसुतस्यरंगराजइतिनामचकार॥ कविः०॥ सत्यंखलुरंग
राजइति॥ यतः॥ इंदोरल्हादरंगंसमहरदनिशंयःकलानांसुखेनप्रोद्दंचत्यभ्ररंगंकाचेदन

पन्नतोवंतनः कुंदरंगं॥ वृसराणांत्रेगर्यरंगमनसिजनृपतेर्मोहरंगंनगानांरंगंधैर्यस्यरंगंविबुधज
वमतेजृंभतेरंगराजः॥ १७॥ कविः०॥ यः खलुप्रतिदिनंशुक्लपक्षचंद्रइवकलाभिर्वयोवस्थां
प्रापेति॥ तदा॥ यंदृष्ट्वातरुणीकदंबमनिशंसाकूतमालोकते श्रीमल्लामनृपालकोमलधनु
र्दंष्कारमाकांक्षते॥ किमेतस्यान्यदपिभाग्यमिति॥ इंद्राणीसुरराजमुल्लसयतिज्योत्स्नाहि
मांशुंप्रभास्वर्यंश्रीस्वतिचंचलानिजपतिंनिद्रादरिद्रीकृतं॥ १८॥ सामाजिकाः सत्यंखलु
भवतस्तत्रभवतः [illegible]भवचनं॥ यतः॥ सितादध्यदधिदुग्धवद्भवतिकूर्चकानंकितः सएवत
दलंकृतोलवणतक्रपिष्टोपमः॥ सएवपलितांकृतिः क्वथितगुग्गुलेंद्वोपमः प्रियोमृगदृशां॥

मिरिति मवलक्ष्मास्मत्कल्पमतं इति॥१९॥ भवतु तावत्कथमेष भविता यं रंगराजेनेति॥ कविः सब
हुमानं श्रोतव्य मिति॥ यदा रंगराजस्तारुण्यांकान्तस्तदा तस्य चिरतराभ्यस्तमिवरसशा
स्त्रमारमर्मेण मदनसार्वभौमविलासकलावलोकनचातुरीधुरीणतामुद्भावयत्॥ सा
माजिकाः कथं कथमिति॥ कविः सोत्कंठं०॥ नवीनजननमंडलीकलितमंडलः कुंडलीकृता
भिनवसुंदरीललितचेष्टितैर्मुदितः॥ सुधाधवलमंदिरे स्फटिकरत्नमुक्ताफलप्रवाल
मणिजालिकारचनसुंदरे रंचते॥२०॥ सामाजिकाः सहर्षं सत्यमिति॥ यतः॥ मुक्ताजा
लयितानतोरणमणिव्रातप्रभाभासुरे चित्रादर्शमहार्हकांचनसुधासंत्रोभिकुट्या

वृते॥ दीपैः काचकरंडमंडितनिजश्रीभिः सुशय्यावृते लोलाक्षीरतिकेलिनर्मकलनालोकोच
यस्येर्ष्यपात्॥२१॥ तत्र रंगराजः शृंगाररसास्वादतरंगभंगितमनाः साभिप्रायं नयनतनकिनवि
कासचमत्कारेण वयस्यगणमभिमुखीकृत्य सरागगद्गदं०॥ अहो श्रूयतामिति॥ शृंगाररसा
स्वादरसंगलरंगितात्मेतेकामिनीमभिमतां बहुमानयंति॥ उद्यानमंगलविहारसमुद्यताहि न
प्राप्नुवंति फलभोगमृते प्रमोदं॥२२॥ तत्र रंगराजसचिवः कलहंसो नाम सबहुमानमापस्ता
मितिस्यनं०॥ सत्यमत्र भवतां मतमिति॥ यतः॥ दुःखप्राय भवांबुधाविह सखे सारं सुखं श्री
हरेर्नामांकीर्तनमित्यलंपटतया केषांचिदास्तां मतं॥ रंगराजः सविस्मयं०॥ अये कलहं

१३

किंब्रवीषीति॥ कलहंसः सरागं॥ निष्टंकातनुसार्वभौमधनुषष्टंकारवत्कोकुलप्रौढस्त्रीमृदुलांगमर्दनसुखंशृंगारिणांसंमतमिति॥ २७॥ अपिच॥ शृंगाराह्वयपादपस्यमनसामूलं विचारोभवेद्दणासौगुणकीर्तिरंकुरजनिः पोषःस्मृतिःशाश्वती॥ शाखादर्शनमिंगितंकिसलयंवाणीतुपुष्पोद्गमःपीनोत्तुंगकुचांगमर्दनविधौकामस्यपूर्तेःफलंत्विति॥ २७॥ रंगराजः सोत्कंठं॥ तर्हिकथंफलतुमनोरथः॥ कलहंसः॥ सखेगंतव्यंकेशवाटिकायां॥ तर्हिसद्य उदिनमपिनाडीचतुष्टयावधि॥ यतः॥ प्राचीभोगपरास्तत्रास्तमदनस्यक्रीडाचतांकामिनींस्नात्वारक्तिमवाप्यपुष्करनदीमुत्तीर्यनीरेरुणः॥ संजीव्याखिलविश्वमेतदमलैरस्त्रैरज

१४

स्रंस्पृशन्पद्मिन्यांघर्मसौगमिष्यतिदिशंरंतुंप्रतीचींपुनरिति॥ २७॥ किंच॥ प्रसार्यचंडातपतंतुजालंसंगृह्यपुंस्कोकिलबोधपोतान्॥ कामानलेविश्वघनेप्रदीप्यविभायसुव्याधरहातलंगता॥ २२॥ कलहंसः॥ तर्हिगंतव्यमिति॥ इतिविचार्यपरस्परंविलोक्यनवीननमणिगणविरचितोचितपल्याणखलीनमौक्तिकाभरणमंजीरगुंजाविजितपुंजीभवद्भ्रमरसमरसमरसगतिकलाविजितहंसराजहंसमनोहंसाह्वयतुरंगौसमानय अयेचेटकमणिचंद्रगुणिचंद्रेणसमंमंक्षुत्वर्यतां॥ मणिचंद्रोपिमानयन्प्रणम्यगत्वातुरगद्वालंगुणिचंद्रमवदत्सखेत्वर्यतामिति॥ कविः॥ यत्रानेकतुरंगरंजितखुरप्राग्राधिसंकुट्टितक्ष्माभाग

मुद्रित कल्याणी पद्धत

का० कु०		काव्य
९		१८

स्तनं स्पृशः खलु यत्र कामकलनां कुर्वंति कामाकुलाः॥ २७॥ साभाजिकाः सत्यं न तथापि वेश्यागमनमर्हमिति॥ यतः॥ कलंकस्याङ्को निबिडवसुदाहित्यममलं यत्नो नत्यस्यासदभिजनजुगुप्साभयमपि॥ वयोहानिर्मानो विगलति गुणग्रामविरतिः पणस्त्रीसंसर्गो धिक् तत्मनस्कः किं फलमिह॥ २८॥ किंच॥ पणग्राह्यप्रेमरसो न यत्र स्वाधीनताधीरपि नैव किंचित्॥ वारांगनानां सुरतं तदेतत्कथं मनोहारि भवेज्जनानां॥ २९॥ अपिच॥ उपरि स्नेहकलाः प्रायो गणिकास्तु णस्य कणिकाश्च॥ रसिकानां तत्र मनो भवतु कथं कालसंस्वरसात्॥ ३०॥ कविः॥ सत्यं खलु तदपि रसज्ञा स्वस्य यथार्थानुभवोपयोगि गणिकासंगस्य किमिति माहात्म्यमनुवर्णनी-

य मिति॥ यतः॥ स्वसुंदरीसंगतिरर्हतीयं वंशायतादृङ् न च कस्य पुंसो॥ परांगनानां सुरतेन पुण्यं सुखं च नो लोकभयात्मनस्ता॥ ३१॥ अपिच॥ निस्वं स्वकांतासुरते सुखं किं किंचित् सरस्त्रीसुरते भवेत्तत्॥ अनंगरंगाकुलचारुकांताकांतांगसंगाद्बहुमानयंति॥ ३२॥ अन्यच्च परस्त्रीणां संगे गुरुजनभयात्कंकणरवो न मंजीरध्वानश्चटुलवचनं नापि करणं॥ न तांबूलास्वादः क्षणमपि न विश्रामपदवी न सम्यग्लीलापि प्रभवति तदेतत्किमु रतं॥ ३३॥ स्वकांतायाः संगे फलमिह सुतोत्पादन संतानचान्वये पुण्यं किमिति करणीयं तदिति तत्॥ कदन्नं नित्यं तस्य भवति बुभुक्षाक्षममलं सिता ... ज्येऽन्वेन चनवरुचिं को न कुरुते॥ ३४॥ प्रस्तुतं तु किं

वर्णनीयमितिसानंदंरोमं(कुरो)ल्लसितततनुः किंचिक्तवककमलमुत्तंसयन्न०॥ सरागकरताडनेललित
नर्मसंभाववर्णनेरंकुम्नानवबंकुरकरणचातुरीनिर्भरं॥ अक्कम्रगलितांवरं प्रबलचुंबनाडंबरं प्र
हृदरसवंधुरंपणयघूरतंमन्महे॥ ३६॥ किंच॥ प्रभवतिचतुरस्तुरूये ॥गणिकाजनभाषणांगसं
गभरात्॥ सामाजिकाःकिंकवीषिकुतइति॥ कविःसहर्षं०॥ यतः॥ नभवतिकिंनवबालःसर
सःकवितारसस्यपानेनेति॥ ३५॥ भवतुतावत्प्रकृतमनुसरामः॥ अथरंगराजःसकलहंसःप्र
शंसितरतिराजचरणःस्तरुणकृतिविचरणकरणस्तुरंगावधिकृत्यजग ॥भवेशवाटिकाचमि
तावलोकनेच्छुर्घटापथेनेति॥ तदामनसिध्यायति॥ अनंगोप्यंगनासंगाज्जगायस्तकलंजग

त॥ कामोवामरतिःकामंकल्लोलयतुमंगलंइति॥ ३७॥ अनुमार्गेस्विचमत्कारं०॥ कविः०॥ किमि
तिकथनीयंतस्यमहत्वमिति॥ यतः॥ विश्रृंखलमनोभवप्रबलचापशंकाकुलानवानमणिम
यलांछककलापभासांचिताः॥ सरोजदलखेलनप्रचुरचातुरीबंधुरोहकुसन्नयसमीक्षणेनर्न
गरयोपितस्तंपपुः॥ ३८॥ अपिच॥ लीलाचंक्रमणेर्विजृंभितखुरैःक्षोणीतलंलालयन्नुत्तु
गंगसमुच्चलद्गतिभरादाकल्प्रामंदोलयन्॥ हेषाभंगकृतिभिर्दिगंतरमसावास्वानयन्श्वासतो
वायुंसंभ्रमतिकुंचयन्नहयवरोमार्गेसमुज्जृंभते॥ ३९॥ रंगराजोपि०॥ कल्याणपल्याणकृताकभा
रःखलीनलीनांगुलिनर्मशाली॥ तुरंगलीलागतिवीक्षणेनमुदंभजन्गच्छतिरंगराजः॥ ४०

स्वभावोक्ती
अश्वाचे स्वभावावर शोभे

एवंपथितादकगतिविलासकलाभिः कलहंसेनानेकसुंदरीमंदिरवीक्षणक्षणिताक्षिपंकेरुहः शृं
गारकथाःकल्पयन्नागरिकजनचरितसुदीक्षन्वेश्यावाटिकां प्रददर्श॥ साखलुनानाविधशृंगा
रभावरसोदारसारभृतमारवारकांतासुंदरतनमंदिरलसद्दिंदिरमणिपंजरकृतमंजुलरववंजु
लवनकुंजलसत्कुंजारवमधुपगर्वहारिशुककसारिकामनोहारिकूजितमोहिततरुण[illegible]॥ प
द्मिनीपरिमलासक्तभुजंगरतिवारणकरणा॥ मदचटुलदूतिकाकरकलितवीटिकापात्रवि
स्नस्तकेतकीपत्रसुरभीकृतमहामार्गविगलिततांबूलपेटिका॥ घाटिकामणिहेमकंकणक्ष
णत्कारचकितनयनतरुणानयनातिस्मितचेटिकापदविगलितमंजीरमणिपुंजीभवज्जन

वाटिका॥ प्रतिमंदिरसुंदरकुंदादिसुललिततरुलताविकसितकुसुमरसपरागपरंपराधीकृ
तपुष्पंधयसंकारवांकाकुलबालिका॥ रतिपुष्पवाटिका॥ विलसतिवेश्यावाटिका॥ ४१॥ रंगरा
जःसानंदं०॥ अहह किमितिभाग्यंवेश्यावाटिकापाइति॥ यतः॥ यत्रासंख्यमृणालकोमलवपुः
कांतिच्छटोज्जृंभणाप्रावारस्यांकुरनिर्जिताघनतडित्स्फूर्जत्प्रभामंडलाः॥ स्वादुस्वाधरचुंबनाम्
तरसप्राणप्रदाःकामिनांतन्वंत्योनियसंतिसा[illegible]र्पिशृंगारिताजृंभते॥ ४२॥ तर्हिसखेक
थागंतव्यंयत्रखलुसमीचीनसारस्याविष्करणमिति॥ कलहंसःशिरआंदोलयन्०॥ सखे
सत्संसरसस्परसांगीकरणमिति॥ यतः॥ चित्रिण्यादिनितंबिनीसमुदयहृद्वंदसुबिंबाधरंस्य

धरणिः २

२१

२२

स्फाकामकलाविलोकनपटुस्त्वाकांक्षतेपद्मिनीं॥ मालस्याम्रमुकुलतकीपमिमलं ह्यास्वादतेषट्पदस्तावद्यावदमुष्यनेचविसिनीस्वादोस्तिजिव्हांकुरे॥ ७३॥ किमितिपल्लवितेनवर्त्ततेतावदत्रैवलवंगीनामवारांगनास्वामिनीपद्मिनीजातिरिति॥ तर्हिंगंतव्यमितिविचार्यप्रविष्टौचेन्नावाटिकांतरालं॥ यत्रनानाविधश्रृंगारशास्त्ररसचातुरीधुरीणविंसिनी॥ अनन्यचमत्काराईनानाभ

कारकाविलोकाद्भुतचमत्कारकलकलावलोकनकुशलगणिकाजनः सौधाट्टालहर्म्यावलीद्वारदेहलीगवाक्षादिषुक्षणनयनचमत्कारपूर्वकगतिविलासादिभिःसक्षणमालोकतेतरुणजनं॥ गृहीत्वाचमुकुरव्यंजनगणं॥ विघटय्यवक्षोंशुकपि धानं॥ कृत्वाचप्रसन्नंतामरससमाननं॥ विकसय्यमंजीरकंकणादिध्वानं॥ कृत्वाचपरस्परोपहासमानं॥ मृदंगवीणादिवाद्यध्वानं॥ विलोकतेचसाकूतसाभिलाषमध्यानमिति॥ रंगराजःसविलासंसर्वतोवीक्ष्य॥ सखे॥ क्षणक्षणविलक्षणप्रचलदक्षिश्रृंगारितंचमत्कृतयपःकला किरणभंगिकालंकृतं॥ अनंगचरणार्चनोत्सुकतयासमुद्यसरंविभातितरुणीकदंबमतिचंचलंसर्वतः॥ ७४॥ अपिच॥ नितंबिनीनांनकदंबमेतत्समुच्चलत्कांतिकलाकलापं॥ कलहंसतर्हिकिमिति॥ रंगराजः॥ भूमंडलेऽयातरदंतरिक्षात्ताराकदंबंतरुणार्कतप्तमिति॥ ७५॥ कलहंसोमानयन्॥ सत्यंसखेताराकदंबमिति॥ अंगुल्यागगनमंडलंनिर्दिश्य॥ यतः॥ मदननृप

मित्रप्रेमपात्राद्भिंनोतिगगनरुचिरहर्म्यतारकावृंदमेति॥ दृ... कोयं ... धि... तपस्विनियमकालिलं ... तिग्मभानुः ॥ ४६॥ रंगराजः सोत्कंठंदिनकरमंडलमव ... विरहरुद्रोयमितिपदेन मनुजरी ... धानसीति॥ यतः॥ नालि ... तंनिविडतुंग कुचोन्नमंगंदोचुंबितंमधुरदं तपत्रवालं॥ नालोकितापितरुणी ... ०॥ यत्कल ... वचिंतयतिमेत्हृदयंतथापि॥ ४७॥ तग ... प्रतिचालितबुद्ध्यार्य्येति॥ नावदेवव नवाटिकादृष्यपथेरंगराजः सचकितं ०॥ ... कोयंकलकलः पौरवाल ... नामिते॥ कल हंसः सोपहासं ०॥ भवतुकश्चनचमत्कारइतिपौरवालमंडलीनिकटमेसरंगराजः को

पतितन्नाचरितः सुमानइति॥ कलहंसः ०॥ कथमिति॥ रंगराजः सवर्णनं ०॥ घूर्णल्लोचन ... चंन ... श्लेष्माकृष्टादंचितैः फेत्कारैः पुरि ... जनम्लानमृत्स्नागंधेनांचितैः किंचि त्किंचिदवाकिरन्हिचणकान्दासोगलहूतपन्गच्छत्संचितचंदनो ... ततिथि नः॥ ४८॥ कलहंसः सांगुलिनिर्देशं ०॥ अयंकिलकपटपुण्याहवाचनचांगलिकादिबाले कर्मैकरणीयशीलोवंचितदासीजनः पुरातनपंचांगसमिलज्जूरादूर्वांचितपात्रकरः कुंभहरिद्राचंदनाक्षतादिभिरंचितललाटतटः शाठोपिपाटीरकर्दमभस्मपुंड्रां॥ किंत तवः परंपरागतसहस्रग्रंथिग्रथितनागीसंरोभिस्कंधोगणिकापुरोहितः प्रतिगृह ... न

पुण्याहवाचन या वैदिक कर्मकांडाची उत्प्रेक्षा

परिलब्धचणकतंडुलादिधान्यग्रंथिमंत्रो॥ भिन्नप्रावरणावरणकरणाहीणो मंगलभट्टश्चं
पिका भिधवेश्यागृहांतःसंचितमदिराकुंभमामूलमभिप्राश्य नरकृतपूजनो गच्छतीति॥ अ
यंच दिवसे चरितमीदृशं दर्शयन् रात्रौ तु दासीजनमंडलीमध्ये कश्चित्पुरातनवृत्तांतःप्र
स्वापमंडेजगतिसुरतानंदमनुभवतीति॥ रंगराजः सस्मेरं॥ यतः॥ दृष्ट्वा केन्वनकृष्णपक्षर
जनीतार्तीयियामेमिलसंध्यावंदनसाधुकर्मैकपटाहृत्तंपुरासंभवं॥ निर्दृश्य प्रबलातनु
ज्वरवन्नागल्के प्रसुप्तेषु नस्तुंगानंगभरांगनारतिसुखं भुंजंतिरज्यंति च॥ ८९॥ अपि च
आपांडुगंडपरिमुंडितनवक्रतुंडाग्रंखांडभांडपरिपूजितकर्मकांडाः॥ तेऽन्कांडमारभर घू

र्णितबालरंडायोनौस्वपंसभिनिधायसुचर्मदंडानिति॥ ९०॥ कलहंसः॥ नाय्यमेवेहत्राः
किंत्वस्ययोषिदपि प्रस्तुतं पतिव्रतैवेति॥ रंगराजः सरागं॥ किंब्रवीषि इति वा॥ सत्यंस
प्रतिपतिव्रतानतु पूर्वमिति॥ यतः॥ अनीतं यत्तस्या किमिह खलुवाच्यं मृगदृशा न तत्सा
पं किंतु प्रबलमदनाज्ञानुसरणं॥ गते तारुण्ये सा प्रभवति सती स्वामिचरणे रता भृंगे
र्मुक्ता हरिचरणयोग्येव विसिनीति॥ ९१॥ भवतु तावद्वृत्तमेतद्व्यलपंगीसदनमिति चालितो
प्राप्य च गगनांगणमीषदूर्ध्वदृष्टिकथं चिद्विलोक्य तावदेवदर्शनेर्गभास्तिमालिबिंस
मकलभ्रमंडलमध्यात्स्थास्तमस्तकमवतीर्णश्रीमदिंदुराजामंदप्रकाशत्रासुंदरगगनमं

दिरतारंगनाचंक्रमणायलोकरंजितमनारंगराजश्चंद्रभ्रमणव्यस्तोजातिर्बंधं॥ श्रीमत्का
मन्पालमित्रपतयेताःरंगनासंगिनेसुस्निग्धामलचंद्रिकाप्रसिञ्जरंत्रैलोक्यसंजी
विने॥ मोदंत्वद्धिसिनीरङःपरिमलाक्रांतेर्मयूखैर्वरैरिंदंबिम्बंद्योतयतेकृपार्द्रलहृदे
चंद्रायतुभ्यंनमः॥ ५२॥ कलहंसः॥ तारांगनासंगिनेइत्यत्रतारांगनासंगिनेइति
वक्तव्यं॥ रंगराजः॥ धूर्तकिंद्विजराजमप्युपहसन्नसि॥ कलहंसः॥ भयतिसवत्वि
दमपिप्रसंगानुसारि॥ रंगराजः॥ किंचिदिवमानयन्॥ आगत्यलवंगिकांगणस
मीपमीषत्स्वामिनयनंकलहंसंप्रतिसखेकिमिदमेवलवंगीमंदिरमिति॥ कलहं

सः॥ किंब्रवीषि॥ इदमेवेतिकथंचमित्रवर्येणज्ञातमितिपत्राण्युकुंठनं॥ रंगराजःसा
नंदं॥ सखे॥ पतः॥ यादृग्यस्यगुणस्तादृग्वर्णरीतिनचान्यथा॥ काचमंडलमध्ये
पिरलतेऽनुमीयते॥ ५३॥ अपिच॥ निंबार्कबिल्वकरवीरवटादिसाद्वृक्षेष्वली
नमपिविंदतिलब्धवर्णः॥ ज्योतन्मरंदरसबंधुरसुंदरालिव्रातप्रगीतपत्रांसंललि
ताम्रवृक्षं॥ ५४॥ अन्यच्च॥ चंद्रमंडलंसमीक्ष्य॥ मंगलकविगुरुबुधरविसुतमंड
लमध्यगस्तुधाराङः॥ परिभूयसर्वतेजःस्वतेजसाराजतेगुणवान्॥ ५५॥ अस्तुता
वदेतत्प्रमित्युत्थायदुत्तीर्यलवंगीद्वारनिकटमेत्यसकलहंसोरंगराजःसचकितं॥

३०

ज्योतिषशास्त्रातील ग्रहकांचा उपमे करिता उपयोग

वेश्यामन्दिराचे वर्णन

किंवर्ण्यंखलुलवंगीमंदिरंयद्द्वारएवेदृशीसंपत्तिरिति॥ कलहंसः कथमिति॥ रंगरा
जः॥ प्रद्योतन्मणिपुंजरंजितमहाजांबूनदप्रोज्वलसोपानांगणशोभमानमरर
प्राकट्यसंराजितं॥ स्वर्णःपूर्णसुवर्णकुंभविलसद्वेदीसमुज्जृंभितंमुक्ताजालसु
धूपतोरणयुतंद्वारंसमुद्दृश्यते॥ ५६॥ यत्रच॥ मुक्ताफलगुच्छछविराजमानचंचूपु
टाश्चुंबितपक्वबिंबाः॥ हरिन्मणिप्रायरुकाःशुकीनांमनोहरंतीवनिजांगभंगैः
५७॥ अपिच॥ स्वर्णाकीर्णसुवर्णकंकणरणत्कारक्षणोत्कंपितभ्रूचापप्रहितैः
कटाक्षविशिखैर्लावण्यभोग्योद्गिरितैः॥ यूनांचित्तकुरंगवृंदमभितःसंविध्यचेत्तु

लवङ्गीच्या सौंदर्याचे वर्णन

पनर्जीविस्पपनवेत्तिपभनयनाःपश्यंतिनृत्यंतिचेति॥ ५८॥ इतिनिर्वर्ण्यमंदिरांतरंप्र
विश्यचंद्रिकाप्रसरधवलितस्फटिकचंद्रशालायांवसंतमहानुभावानुभवास्पदमप्य
जनंगस्थितांलवंगींसुंदरांगीमपश्यत्॥ कविः॥ किमितिनिसौंदर्यंवर्णनीयमितियतः
यस्याःकुंकुमपत्रपंकरचनासंक्षोभमानंसुवासंवीक्ष्यामलकंचुकांतरलसद्रम्यप्रभा
भासुरं॥ पीनोत्तुंगकुचद्वयंपुलकितंश्रीमीनकेतोर्महद्दुर्गद्वंद्वमिवाधिजेतुमनेत्रां
साकूतमाकांक्षते॥ ५९॥ अपिच॥ लावण्यांबुनिधौस्मरेणमथितेरोमावलीभो
गिनामंथानंविरचय्यचंद्रवदनारम्यांगयष्टिप्रभः॥ आतंलोचनवीचिकासुगरलं

बिंबाधरेचामृतंप ख्यापीनपयोधरामलतटीरोमांकुरेमोदते॥ ६०॥ अन्यच्च॥ येयेरंकतरिसु
कृतंकिलतीर्थयात्राभूदेवतर्पणबलिप्रमुखंप्रथिव्यां॥ तेषामिहैवफलभुक्तिकृतेउक
रोरुकिंमन्येमृगांकवदनांसुदतींविधाता॥ ६१॥ किंच॥ यास्खलुमन्नयतांपुंसां॥ तुंगानं
गभरांगसंगविलसच्छृंगारनाडिंधमप्रेंखूर्णन्नयनभ्रमद्भ्रमरिकालीलारसालंकृ
तैः॥ लोलच्चोलचमत्कृतैःप्रविलसत्कांचीलतांझंकृतैर्नृत्यत्कंचुकबंधबंधुरकुचैर्ला
स्यैर्मनःकृंतति॥ ६२॥ विलोक्यलवंगिकाचरंगराजकलहंसोसबहुमानंसांजलि
बंधमुत्थायप्रणम्यकिंचित्प्रार्थयतितावदेवसकलहंसोरंगराजःसोपहासं०॥ स्त्री

यतांरुछीयतांकांतेर्बहुमानैरलंप्रिये॥ केदंकुचभरालस्यंकेदंसाहसमुत्थितेः॥ ६३॥
श्रुत्वालवंगीसादरं०॥ सत्यंखलुश्रीमद्भ्यनंकुचभरालस्यमिति॥ यतः॥ तावत्कुचभ
रालस्यंयावन्नतरुणागमः॥ तरुणीतत्रमनुतेपश्चादालस्यमंजरोगेतो॥ ६४॥ रंगराजः
कलहंसंप्रतिसखेज्ञातमिति॥ कलहंसःशिरआंदोलयन्०॥ सत्यंलवंग्याश्चतुरवच
नंकुचभरेणआलस्यंतरुणागमनपर्यंतमागतेचतस्मिन्कुचभरेआलस्यमनुतेइति
स्वयमेवकुचोगनिरलसोभवतीति॥ यतः॥ दयितविरहभाराद्दीनरोमांकुरालिप्रहत
चुचुकरोभंभारभृतंरुवांग्याः॥ कुचयुगमपितस्मिन्नागतेप्राणनाथेभवतिनिरल

संतलंगहर्णीतिंहुगमिति॥६५॥भवतुलवस्ठीयतामितिपरस्परमुच्चार्यमणिगणकि
रणलुब्धमानगगनांगणमहार्हमंचोपरिसंस्थिताविति॥ लवंगीसामिनयनं॰॥फलि
तंपूर्वसुकृतमिति॥कलहंसःसादरं॰॥किमिति महाभाग्यस्यरंगराजस्यचरणतरो
रुद्दर्शनेनेति॥ लवंगीसादरं॰॥ ईश्वरतस्करतिम्मभानुतत्रत्रिभुवनपा[illegible]कार
णेर्मयूखैः॥ वितरतिपरमांमुदंचकोरेहिमकरएषदयार्द्रधीःकदाचेः॥६६॥ रंगरा
जःसरंगं॰॥ अयिसुगुणतावत्सल्लावण्यमेयसकलतरुणमनोहरत्तयासमाव्हय
ति॥ यतः॥लोलप्रवालविकसन्मदुमंजरीभिर्माकंदवीकदियमाव्हयतीवरागात्

चेतन्मरंदरसपानससुधतान्हिपुंस्कोकिलान्कलकलध्वनिसंकृतास्यान्॥६७
कलहंसःसखेकिंब्रवीषिसद्दन्नाएवमाकंदलतायांकोकिलस्यरागानुबंध[illegible]स्त
स्याव्रतस्मिन्निति॥ यतः॥परिहीय द्रुमसंघंकुसुमरजःपानमत्तषट्चरणं॥ चूत
लतामनुगच्छतिकोकिलतरुणोऽनिद्रोविषयी॥६८॥ आकर्ण्यरंगराजः॥ किंचेद्र
ष्टव्यप्रसरंचंद्रमंडलंसमीक्ष्यकलहंसंप्रतिसखेनायंखलुचक्रवाकमिथुनस्य
चंद्रोभवतिइति॥ यतः॥मोदंप्रापचकोरीप्रापविकासंसरोजिनीचंद्रात्॥ मुद
तंजगदपिसकलंनहंतमुदितंतुचक्रवाकयुगं॥६९॥ कलहंसः॰॥ससंसरसेना

॥रं०कु०॥
॥६१॥

काव्य॥

यंचंद्रइति॥ यतः॥ गगनसरसिजस्मोमीनकेतुर्द्विजस्यस्नपनसुकृतकालेभग्नगे
लोगतिरुभ्यः॥नमिहरजनिहंसोस्वीचकारभ्रमेणस्थिरतरनवनीतस्यापविरास्तेत
देतत्॥७०॥अपिच॥ यांतिविहायसिविहायरवौप्रतीचींप्राचींस्वभोगविरहा
कुलितांतदास्याः॥ नासापुटाद्विगलितंप्रविभातिरम्यंमुक्ताफलंविधु[illegible]त
गत्सिद्धं॥७१॥लवंगी॰॥सत्यंसंतुसर्वेपि कवयःस्वस्वमतेनरचितचंद्रसमिसमस्य
काःभवंतुममतुतावन्मतमतिनिश्चितमिति॥ रंगराजकलहंसो॰॥ अयिकिंब्रवीषि
कथंकथमिति॰॥लवंगी॰॥किंचिद्विरोनमयंतीसबहुमानं॰॥ श्रीमन्मन्मथराजकेलि

चंद्रावर केलेली उत्प्रेक्षा

३८

कलानिदिष्टकमुकंवितताञ्चाख्यासक्तमंसुसहस्त्रनयनंस्सहसासमुधस्सरा॥ ऐंद्रीदिग्द
यिताभिसारमकरोनुविस्मृतसमुक्ताक्तजंसेयंभासुडुचंद्रमंडलमिषात्ससंभ्रमंदंमतं
७२॥रंगराजः॰॥अयिसस्यस्यपतिमुस्स्वापजारगमनंमतिसस्वरसानंदकामिनी
नांमनोभवतीति॰ यतः॥दिनमणिचुंबितवदनाहरिसनातीचीगतेक्वचित्तस्मिन्॥प्रा
चीभोगरतेंदुवीक्ष्यपुनःसापिरंतुकामास्ति॥७३॥ कलहंसःसबहुमानं॰॥भवतु
तावदालेडितेनयदुक्तंतत्रभवताभवतानहंतमुद्दितंतुचक्रवाकयुगमितितदस
द्दितिमन्ये॰॥रंगराजः॥ किंब्रवीषिसखेसंखलुचक्रवाकमिथुनस्यनाल्हादकरश्चं

३८

द्रः॥ यतः॥ संतापितजगदपितत्सूर्यकरमासीद्दिवस्वनोबिंबं॥ रथचरणदंपतीनामस्तक
रंचंद्रबिंबमिदमस्तीति॥ ७४॥ आः किमिदमुच्यते मद्वचनमसत्करदिति॥ कलहंसः०
सत्यमेयात्यंते असदिति॥ सखे॥ यतः॥ यशःकिरणकैरवयाकलितलेखयालंक
तेचमत्कृतमतिछटारुचिररोहिणीपूजिते॥ विकासमन्मथसंगतेनलयिधिधोलवं
गीकुचौपरस्परमचुंबतामुनस्सिकोकजायापती॥ ७५॥ लवंगीसचकितं०॥ किंवि
लंबदगमानमम्यकुचौवीक्ष्यसाकूतं०॥ सत्यंवरतुभवद्वचनंरंगराजचंद्रोदयेकुच
चक्रवाकानंदइति॥ यतः॥ दृष्ट्वांगणेबकुधनप्रदमाज्ञवेणीबंधंमुमोचतरुणंहरिणी

दृशीयं॥ रोमोद्गमोविलसतिस्तनतीम्निकांचीसंकारमापजघनंत्सघनंनतांग्याः॥ ७६
कलहंसः रंगराजंप्रति०॥ सखे॥ सत्यंनतांग्याःलवं ग्याःवचनंवस्तुयत्बकुधनप्रदत
रुणागमनेगणिकाजनस्यपरमामुत्प्रभवतीति॥ यतः॥ गणिकास्त्रेहकलापिप्रभव
तितरुणेवसुमदेमधुरं॥ रंगराजःकिंप्रदीपियत्रधनकपटमेवस्फुरतं अत्रकोवास्त्रेह
पाशःपणाद्र्यास्सर्वंपरिहीयतएवेतिवारकांतासंगमसत्करतयापरिहेयमेवमन्ये
इति॥ कलहंसःसोत्कंठं॥ सखेश्रुण्वुतावदिति॥ स्वकुलव्रतेनकोवाभवतिप्रवणो
यदाकदाचिदपि॥ ७७॥ तर्हिकुलव्रताचरणप्रवणतयैवलवंगीवदन्तिनान्यथेति

सर्वथा भवतान्नशंकनीयेति॥ रंगराजः सरागं॥ कथमस्या अपि बहुदिनागतगणिकाप
द्धसंगद्रव्यबालाया अपि धनार्द्रेति॥ कलहंसः किं ब्रवीषीति॥ अस्ति खलु बीजमेकमि
ति॥ रंगराजः सोत्कंठं॥ किं ब्रवीषीति॥ कलहंसः॥ श्रूयतामिति॥ अस्ति खलु कस्मि
न्नगरे धनदो नाम वणिक् सच नानावाणिज्यव्यवहारनिपुणतया सर्वत्रैव सुवर्णम
णिरजतसंग्रहसंग्रो भ्रमानमंदिरं॥ तस्य च सकलभुजंगशिरोमणिः मुरारिनामा पु
त्रोस्ति॥ स तु नूतनयौवनपरांगनापरिभोगकुतूहली चंद्रचूडनाम्ना मित्रेण कस्मादे
व कदाचित्सेवंतिकायाः गणिकायाः मंदिरे गणिकासंगकौतुकतया गच्छति स्म॥ स

81

वंतिकापि विलोक्य बहुमानपूर्वकं मुरारिं सचंद्रचूडं स्वमंदिरांतःपुरे निनाय॥ मुरारि
स्तत्र गत्वा नवीनानंगभरघूर्णितांगीं तन्वंगीं मंजरीनाम्नीं बालामस्वतमदनमंदिरां समी
क्ष्य तस्यामेव सकामो भवत्॥ रंगराजः सस्पृहमुग्धायामेव तरुण्यां तत्करणमनुसर
णोत्सुकं भवतीति॥ यतः॥ सर्पिः क्षीरयुतासि तेभमदनि श्रेदं चितासुंदरीजंबीरावलसि
तस्तनीलवणयुक्तकाकृतिः सा भवेत्॥ नारिंगाल्लसितस्तनी कथितसच्छुंठीकठोरा
कृतिर्यूनां श्रीफलनालिकेरसुस्तनयुता कांताप्यका सा भवेदिति॥ ७८॥ भवतु पश्चात्कि
मकारि मुरारिणेति॥ कलहंसः किं ब्रवीषि शृणु तावदिति॥ मंजरीं विलोक्य सेवंतींप्र

82

तिमुरारिः सोत्कंठकरमुत्तंसयन्॥ अयि केयं कंदुकाक्रांतकरामुग्धेति। सेवंती सबहुमा
नं॥ अयमार्य मिश्रमेवादरआमंजरीति। तत्र चंद्रचूडः मुरारिमतमभिज्ञाय सेवंतीं प्रति
अयि केनापि मधुपेन मंजरीपरिभुक्त रजोरसा किमिति॥ सेवंती सोपहासं॥ अस्याः ख
लु महद्भाग्यं यतो भवादृशा मधुपेनैव अस्या रजोरसः परिभुज्यत इत्यत॥ चंद्रचूडः॥ तर्हि
कथनीयमिति यत्किंचित्सगुणादिय तो स्मान्मित्रवर्यस्य मुरारेर्मानसभ्रमरो मंजरीमनुर
क्त इति॥ सेवंती॥ सत्यं मंजर्याः प्रथमरजःपानाय प्रचुरं वस्त्वपेक्ष्यते यतो गणिकाजन
कुलाचारः प्रथमपतिः सर्वथापि यदा कदाचित्स्वेच्छं परिभोक्तुमर्हतीति तर्हि किमिति वा

च्यं पापादिसेव प्रसत्त्येति॥ मुरारिचंद्रचूडौ मंजरीनिकटमेत्य कंदुकाक्रांतकरां तामेव सरा
गं॥ अयि साधु मंजरि साधु किमिदमकरणीयं करोषीति॥ सुवृत्तः पदलग्नोपि गुणवान्
सकृत्प्रिये॥ कंदुकः दारगः कोपेतेताड्यते किमिति स्फुटं॥ ७९॥ मंजरी सरागगद्गदं॥ च
रणसरोजे पतितमुत्कुरुसत्तनस्वभावममविलंबं॥ कापुरुषं कंदुकमिव करलग्नं कानता
न ताडयति॥ ८०॥ मुरारिः अये चंद्रचूड सकलमनोविहगपंजरी मंजरी कुचकंदुकद्वंद्व
पि किमिति नीषन्दृसतीवेति॥ चंद्रचूडः सरागं॥ किं ब्रवीषीति समीचीनमेव कर्कशा
कुचनर्तनमिति॥ यतः॥ अस्मत्कांतिमपाहरं तमबलासं ताडयंतीं चिरादस्मसालन

कारणेकनिपुणाचंचलकरांकंदुकं॥ पादेगोरमसुकरेलुचिलसद्दक्षंगरागंपुनर्नेत्रेनील
मिलितंनृत्यसितकुचद्वंद्वंकरांगोप्याममुद्रेश्वा ८३॥ मुरारिः नहिनहिकिंचिद्वीत्याकंपतीविस्मिय
तः॥ अबलाकरलग्नोयंकंदुकस्ताउयतेमुहुः॥ स्यात्कथंनोगतिरिति कंपतीवकुचद्वयं
८४॥ चंद्रचूडः॥ नहिसखेकुचयोः कार्कश्यमेवेतिमयतः॥ कंदुकमीष्यतरुण्याकरतल
ताडितमयंतुकुचभारः॥ नृत्यतिमुदितोभीरुणं॥ मुरारिः किंब्रवीषि॥ चंद्रचूडः॥ सत्यं
सखे॥ यतः॥ कठिनत्वंतस्यमार्दवंकान्ते॥ ८५॥ मुरारिः सोत्कंठं॥ विकसितगुणमा
लाकामकल्लोललोलामधुरमधुरसालाकाकलीमालिकंठा॥ सुरतकरणलीलाद्वय

८५

तिमंजरीयंनवकिसलयवृंदेमंजुलामंजरीयेति॥ ८६॥ आकर्ण्य॥ मंजरीसरागमद्भदं
सत्संखलुमंजरीभोगमधुपएवाहंतीतिसर्वेतीवचनंमयाकर्णितमेवपरंतुनेयंमंजरीप
र्णविनेति॥ मुरारिः चंद्रचूडसबहुमानकथयतावत्कमेवेति॥ मंजरी॥ ममत्रभ्रमरओभो
जनेमधुपस्यसहस्रस्वर्णमुद्रादानप्रतिमासिकःपणइति॥ आकर्ण्य॥ मुरारिः॥ सखे
तर्हिसम्यककथितंमंजर्येति तावदेवनेवंतीसमीपमेत्यताद्वक्रपणपत्रलेखायमुरारि
रुधुक्तोभवत॥ तदासवंतीमकरध्वजेनामधूर्तराजसाक्षिणानानीतवती॥ अथचमुरारिः
पत्रंलेखयन्ती॥ रंगराजः कश्यमिति॥ कलहंसःशृणुतावदिति॥ श्रीमत्समस्तविमि
चंद्रचूडहस्तेनेति।

८६

नीमस्तकस्तबकनीराजितचरणो भुजंगशिरोमणिर्मुरारिर्मधौ सितपौर्णमास्यां सकलम
धुपोपभोगार्हां मंजरीं सेवंतिकानुजां प्रथमरजःसेवनकामः स्वकामपूरणाय याभीष्टमंगीच
कार॥ तत्र पणां मंजरी छंदयैव प्रतिमासं सहस्रस्वर्णमुद्रादानमिति॥ यदि न दास्यति तर्हि स
मात्रागमो भविष्यतीति॥ अत्र साक्षी सेवंतिकाविष्कृता महाभ्रमाणां मधूनां रंगराज इति॥ गृही
त्वा दलेखपत्रं सेवंतिका निशीथे मुरारिं मंजर्यो समीकुर्वती॥ तदा चंद्रचूडोपसेवं स्वा
समं सुरतानंदमनुभवतीत्येति॥ श्वस्तने तु दिने गभस्तिमालिनि प्रशस्तास्तगिरिमस्त
कादवतीर्णे प्रकान्ताचलं मुरारिश्चंद्रचूडो गतौ स्वमंदिरमिति॥ प्रतिदिनमामासं मंजरीमु

पभुज्यागते तत्र पणदानदिने स्वर्णमुद्रिके सत्रैव पणकारे समा त्वागमो भवदिति स्वर्णो मुद्रि
कादानमुदकमुद्रिकादानमित्यर्थे सकलाधिकारिजननिकटमेतस्यापि तथैव करोन्मुरारिः
अधिकारिजनाश्च सक्षिणमपि महाभ्रमं मत्वा सर्वमसत्यमिति निर्णयमाजनुः॥ समंज
री सेवंतिका निर्वेदमाप॥ स चंद्रचूडो मुरारिः पुनस्तत्कर्मणि निरलसो भूदिति॥ कलहंसः
अत उच्यते सबीजमेव लवंगीवचनमिति॥ रंगराजः नीरआंदोलयन्॥ सत्यमिति
आकर्ण्य लवंगीका सबहुमानं रंगराजं प्रति सत्संख्यलु कलहंस प्रोच्यमानं कथानकं
तथापि श्रीमदार्यपुत्रस्य भवतो निकटमीदृशां शंकाविष्करणं नार्हतीति॥ यतः॥ येषां के

मलकाव्यपद्यललिताबाणीसमुज्जृंभतेयेषांपुण्यकलापलापितकुलेजन्मापिसंहृत्रय
ते॥ येषांसज्जनभाषणामृतनदीपुरेणमुक्तंतितेकस्यांतपिभवंतिनोकपटयुग्वाणीयु
ताःकन्धराः॥८५॥ अस्तुतावदस्मन्मंदिरेशठाअशठाअपिनिर्यांसायांतिचेत्तिकिंतत्रत्रां
कनीयंयतस्तेषांतथैवफलमिति॥ मयाप्यार्यपुत्रनिकटेद्दष्टागणेषुकुधनप्रदमिसने
नद्रव्यलाभएवनोक्तः किंतुसामान्यतोगणिकाजनेकौतुकमुपपादितमितिनचकुलाचा
राविष्करणमपि॥ यतः॥ भवच्चरणसंगतिर्गतिरनल्पदैन्यापहानवीनपणसुंदरीरुचि
रसंहतेःसुंदरा॥ अमंदमदमाधुरीममपिबाक्रुपश्चाद्दसुमदेहिकिमुपद्मिनीमधुपका

मिनीनोभवेत्॥ ८६॥ आकर्णरंगराजोमानयनूकलहंसमतिस्वकिमितिवदतिलवंगीति॥ कल
हंसः किंब्रवीषिफलितस्तावन्मनोरथः॥ परंपरागतमुकृतवशात्किमितिलवंगीकृपाकटाक्ष
वशादेवेति॥ कविःसानंदं०॥ धन्यंरंगराजस्यभाग्यमिति॥ यतः॥ यालीलांचितविभ्रमक्कणि
तसन्मंजीरसुंजीभवत्कुंजामंजुलपुष्पकिण्णतद्दिशोवल्लेत्तरांपूज्यते॥ यानिष्किंचनका
मिलोकविचलत्कृत्कर्तनेकर्तरीसाप्यंगीकुरुतेस्वयंपणवधूर्यंतस्यभाग्यंमहत्॥ ८७॥ सा
साक्षिकाःसोत्कंठं०॥ अयेकिमिति॥ कविः०॥ कलहंसःपरमानंदभरेणलवंगीरंगराजो
समीकृतवानितिस्वयंचचंपकमालिन्याःगणिकामातुरनुग्रहेणलवंगीमंदिरएवमंजु

वाण्यावेत्यस्यासाकंपरमांमुदमापेति ॥ रंगराजः स्वैरंगरंगमंदिरे सुंदरतरमल्लिकाकुसुम
जालिकाविरचितकरणोचितसुवर्णमणिकिरणजृंभमाणमंचकोपरिसमुपकास्ते ॥ तदा
लवंगीसुंदरांगीसंगीततरंगरंगा...मंजुवाण्यानिकटवर्तिनींहिंदोलिकाभिधांचेटिकांत
रसमूचे ॥ हंजेश्शृंगारेपरिकामानयेति ॥ हिंदोलिकाप्यादिष्टानीतवती ...नानानान्य
स्पिचतुर्यापूर्यमाणश्शृंगारालंकारालंकृतांगीलवंगीभृंगीयभृंगराजोरंगराजोहिंदोलि
कानीतनानाविधमारसहकारिहारगुच्छचंदनागरागतांबूलचर्वणादिभिःसाकू
तंसमंदहासंसामिनयनंसभ्रूणयंचानुससारेति ॥ रंगराजःकामकल्लोलकलाकुलोल्लसि

तनयनः ॥ ध्... करेणसुदतींमुकुरालपंतींमिथ्यानिषेधवचनान्यपिकल्लमानां ॥ किंचि
न्नमन्मुखसरोजमवेक्षमाणोगमे चेवचोमृतरसे जगृहे लवंगीं ॥ ९८ ॥ अपिच ॥ आलिं
ग्यांगलतांमुखेंदुमसकृल्लंचुं व्यपीनोस्तनोसंमर्याततुरंगसंगवन्नातःसंश्लिष्यगाढंपु
नः ॥ नीवीविश्लथनेनृपंसमुदितंसंवीक्ष्यमीनध्वजस्तस्याःकूजितकाकलीनिषधनुष्टं
कारमानादयत् ॥ ९९ ॥ लवंगीसामिनयनं ॥ अहोरंगराजकिमिसकरणीयंक्रियतइति
श्रीमत्कामनृपालराज्यमनिद्रावर्वर्तिसर्वेपिरिश्रीमच्चंद्रमसिप्रसारितकरेजागर्तिता
...गणः ॥ प्रोदेयंरजनीसरोजनयनेःसास्यमालोकतेष्केदंनिस्त्रपकांविकापसरणे

प्राबल्यमास्तितवा। १०॥रंगराजः० अयिकिंअवीचितेयामनुग्रहविनोयेणेवेदं सुकृतमिति
यतः॥भाङ्गामीरतिसार्वभौममनृपतेर्वर्वनिर्सिर्वेपरिश्रीमष्ठर्वरिसार्वभौममनृपतोसाहाय्य
मातन्वति। माध्यस्थमअनीसमुत्कलयतिप्राणप्रियायाःपुनःपीनोत्तुंगकुचंगमर्दनविधो
किंयाभयंकथ्यतां॥ ११॥अलमनयाप्यमरुतप्रक रणावगाहिन्यामतिछटयाफलितंनु
स्मयितवैवकृपाकटाक्षेणभविष्यतीतीति॥ कविःसानंदं०॥उत्तानंविनिवेश्यकंचुकजनग्रं
थिंविनिष्पाट्यच भां कृभ क्षणेमेखलाकतिकयावासोपिनिष्कृष्यचा॥ गाढं ।ि ललितस्त
नंचकदलीस्कंदलीकोमलावूरूदूरमपास्यचोर्ध्वमसकलकामा हि जेतंवते॥ १२॥अपिच

बिंबाभोरुहखंजरीटविकसत्कुंदादिरम्याटवीमास्वाद्यमवलाधरकृष्णविकलोदुर्गहृद्यादुत्त
रन्। नापिछावलिशोभमानविकसद्दाप्यांविगाह्याप्यहो भोदं वकदलीद्वयांतरकुटीको
णेसंविश्राम्यतीति॥ १३॥एवंसणक्षणाविलक्षणरतिराजानुग्रहवशात्सर्वमपिसेरत्नानंद
मनुभवन्रंगराजोलब्धंयासमंनिन्नामतिनिनायेति॥ प्रातस्तनं तरुणकुक्कुटकंठनादमा
कर्ण्यसंभ्रमसमुद्भसदंगरंगः॥ आहूयतत्रकलहंसमुदारवीर्यागंतुमनस्तुकुरुतेस्म सरंगरा
जः॥ १४॥ तावदेवलवंगीसबहुमानमंजलिंबध्वा प्रणम्यममयिदास्यांप्रीतिरिस्थंसदेवकार्ये
ति॥ रंगराजःसादरं०॥ अयिसदन्नाएवमाकंदलतायांकोकिलस्यरागानुबंधइतिपूर्वोक्तं

विस्मृतं किं॥ त्वमेव प्राणप्रियासि॥ नित्यं नित्यममंदसौरभसुखावासे समुत्कंठितं स्वांतं
स्वांतसमुच्चलदस्त्रभरात्तुभ्यं समभ्यर्पितं। नो पत्रेयसखि त्वमेव हृत मित्यार्त्तां त्वयि प्रे
यसि त्वं तत्सालय सर्वदा मयि कुरु प्रेमोल्लुकं मानसं॥ ९५॥ अयि गच्छावइत्ति निष्क्रम्य रा
अहं त्वमनोहं सोऽनुरागवतावारुत्यमार्गेणि स्वचमत्कारं०॥ रंगराजः अयि कलहंस प्रोच्च
मुखमार्जनादिकर्मकृत्वा कर्तव्यमिति॥ कलहंसः सखे किमिदमत्स्कारं महत्तामिति॥ अ
स्ति खलु शृंगारपुष्पवाटिका निकट एवेति॥ यत्रानंगभरोच्चलदृतिवत्राल्लावण्य शृंगा
रितं स्वैरिण्यादिनितंबिनी समुदयद्वंद्वं भुजंगाजना॥ प्रोद्दानंगनृपालबाणदलित

स्वांताः स्वकांतः पुरे स्वाः कांताः परिहीय चंचलदृग आंतास्तु भुंजंत्यहो॥ ९६॥ रंगराजः स
चकितं अहह्वा रजा रिणी दर्शनमपि तत्र भविष्यति किमिति॥ कलहंसः भविष्यत्येव। यतस्ते
कुक्कुटकूजितावधि तत्रैव रमंते इति। रंगराजः तर्हि परकीयासुरत शृंगारस्वादं तु र्युमभ्युवले
क्यमेवेति निष्क्रांतौ॥ आगत्य शृंगारपुष्पवाटिकां विलोक्य रंगराजः सानंदं०॥ एषा किल
मोषाकुलभाषावृत्तवेषायुतयोषाश्रितमेषाग्रितनवलोकाकृतिमंजुलमृदुवंजुलव
नगुंजितरवसंकृतपिककूजितबहुपूजितविकसितरसालसालतालमालहिंतालना
लिकूलकासारांबुकणासारपूरितमृदुपवनसंगहर्षिततरुणजना॥ प्रतिकुंजविगलितमृ

दुकिसलयमिश्रितकुसुम[illegible]रसौरभसंजातमारभागस्य हतरुणीजना॥ लंकेव मंदोदरीकेलिगृहा॥ अलकेव धनदविहारा॥ कैलासदरीव नरसिंहसमानकुमारमयूरा॥ पातालगंगेव भुजंगभूषणा॥ अलकनं[illegible]विम्बेभरतोषणा॥ मंदाकिनीवसुरत[illegible]विपाककारणा॥ सुरतपरवशांगनाकरकलितपरिकागलितवीटिका॥ शृंगारपुष्पवाटिकेति॥ कलहंसः स्मेरेकिंकवीथीति॥ यतः[illegible]यं शृंगारपुष्पवाटिका[illegible]शृंगाररसा[illegible]कान्तेव कव्या॥ यतः चंपककुसुमसुगंधामुद[illegible]ल्लासकारिणी रम्या॥ तरुणचयःपूर्णेव तरुणीवियंविभातिवनरेखा॥ ९७॥ अपि च॥ पुंस्कोकिलचित्तहरारवंजनलीलाविहाररमणीयपा[illegible]

डिमबीजसुरंगाविकसितकुसुमाविभातिरसवाटीति॥ ९८॥ पदांतरंगलारंगराजः अये केयं तरुणी[illegible]ति॥ यावत् खलु। स्वेदांबुसिक्तकुचकुंकुमरागरक्तां निर्व्यशिकंचुकमियं परिबंधमेति॥ दष्टाधरं रसनयापरिमार्जयंती कांतां विलोकय पतिकिं भवदीयभाग्यं॥ ९९॥ कलहंसः किमब्रवीषिदृ यंखलु प[illegible]कस्यैवैरयपेतःकन्यकाकमलिनी[illegible]या॥ भ्रमरंमधुरं पतिमगपि चिरं भजंतीमिश्रथिकालासाक॥ निद्रितमभिवीक्ष्य[illegible]छलिरंतुविटैरियं तरुणीति॥ १००॥ रंगराजः[illegible]सर्वेसत्रागरूप्यमस्याश्चर्यमितिमिति॥ यतः। रीलंचसुरतानं रममंदसुंदरिलभेत॥ दिनेसाधीवकुरुते न कंत्वकुलटायते इति॥ ३॥ पदांतरंगलाक

कलहंसः सखेपश्यपश्य॥ कांचीगलितमधैर्यक्रमाकलयंतीनिकुंजगृहलीनानं तकुचकल
शांयुवतीजघनंसंवीक्ष्यसस्मिताभवति॥ २॥ रंगराजोवीक्ष्यसोपहासं०॥ किंब्रवीषि०
सत्यंसास्मिताभवतीति। यतः॥ स्वांवीक्ष्यालसगामिनींपरिपतन्मंजीरमंजुस्खलोच्चनेसा
यंजागरकैर्निरोधरदलंदंतस्तैर्दोषितं॥ वारंवारममंदघर्षणसमुद्भूतैर्मृगाक्षी
पुनर्जंघालेजघनेनुनस्मितमुखीकामेसकामेभवेत्॥ ३॥ अन्यतोविलोक्यरंगराजः अग्रे
भ्रमंपुरोवर्तिनीपश्य २॥ चंचत्कंचुकबंधबंधुरकुचालोलसटाग्रंकुटस्वेदार्द्रीकृतका
यकस्यलतिकामंजीरसंकारिता॥ संमीलन्नयनासोल्लसितसस्मितंभुजाग्रसवल्लरी

लक्रकरागरंजितनवनसोणीकृतंगच्छति॥ ४॥ कलहंसः किंब्रवीषिसरयेदृश्यमणिरामस्य
गुर्जरस्यगृहिणीमंजुयोषेति॥ किमस्याःलावण्यमहत्वं॥ यतः॥ यांवीक्ष्यमार्गेमृदुचंच
लांगींचलसदंचुंबितकामिचित्तां॥ लगंतिपश्चाद्धिकसदृगंगनानचीनलोकाःकलिता
वलोकाः॥ ५॥ अस्यांखलुभवतांसचिवोरत्नगुप्तःप्रतिदिनंरमते॥ रंगराजःसोप्यत्रभवि
ष्यतिकिं॥ कलहंसःकिंब्रवीषिभविष्यस्येवेति तर्हिद्रक्ष्यावइतिशृंगारपुष्पवाटिकांत
रालंप्रविश्यसचकितं०॥ अयेकोयंकलकलोजाराणामिति॥ कलहंसःकिंब्रवीषिग
लाग्रानस्य मितिविविच्यकलकलरवकलितविटमंडलीनिकटमेसरंगराजःकिमिद

॥र०ति०॥
॥३३॥

काव्य॥

६१

मिति॥ कलहंसः सोत्कंठं०॥ अत्र किल दिवाकरस्य गोपस्य रमण्यां प्रभायां नित्यमनुरक्तोऽपि हि
मकरभट्टो देवतत्नचूडामणिः प्रतिबद्धकरः क्रंदतीति॥ रंगराजः साश्चर्यं०॥ किं बीजमिति॥ क
लहंसः श्रूयतामिति॥ सा किल दधिदुग्धविक्रयशीला नित्यमरमाना प्रतिगृहं देवादस्य हिम
करभट्टस्य मंदिरनिकटमागतवती कलावतीति॥ तदा अयमपि॥ दृष्ट्वानंगभरालसां प्रि
यतमामानीलनीलालकां गव्योदंचितकुंभभारनमितामुत्तुंगपीनस्तनीं॥ एह्येहीति प
योधरं तव घटं गृण्हाम्यहं लीलया साकूतं नयगोपिकां मदकलस्तामाह्वयन्मंदिरे॥ ६॥
रंगराजः किमग्रे कारि हिमकरेणेति॥ कलहंसः शृणु तावत्॥ श्रुत्वा प्रभाषितदुच्चैस्तरं

६२

सुत्वरं मंदिरांगणं चलत्किमिति प्रभाषसे पयोधरं घटं गृण्हामीति न खलु मत्पयोधरघटस्य ग्रह
णकरणे कोप्यर्हइति च भाषे॥ सोपि सत्यमिति॥ यतः॥ अपयोधरमेव कुंभं देहीत्युच्चार्य मा
ऽतात्तयको धावेत्राः स्याद्दिति पयोधरमेव घटं गृण्हामीत्युक्तमिति॥ आकर्ण्य प्रभापि स रसं
[illegible] पयोधरं तु गृण्हंति घटमेव बहवो जनाः॥ अपयोधरदानाय न पश्ये कापि पूरुषमिति॥ ७॥
रंगराजः धन्यः खलु हिमकरभागधेयं॥ यतः॥ न द्रव्येण वचोमृतेरपि न यासे वाधिकौ र
पिनित्यं तत्रानंगौरवेण च नया स्वाधीनतामेति सा॥ रम्यापांगकटाक्षभंगुरदृगब्जानेक
भंग्यं तैः साकूतैर्वचनैश्च यस्य हृदयं गृण्हात्यसौ पुण्यवान्॥ ८॥ इति॥ भवतु पुरतः [illegible]

मिति ॥ कलहंसः सखेदं ॥ एवं परस्परकृतविद्वेषेण शृंगारपुष्पवाटिकां संकेत्य निःसंनिःसंर
त्रिसार्वभौमरागानुरागवशात् प्रभा हिमकरौ सुरतानंदमत्रैवानुभवतः स्मेति। ह्यस्तने तु दिने
ग्रामवार्तामधिगम्य दिवाकरः स्वयोषिच्चरितमीक्षितुं प्रदोषमारभ्यैव कुज्वरमिषेण निद्रितद
याभूत्॥ रंगराजः सत्यं सत्यं ग्रामवार्तेति॥ यतः॥ चिरमपि परकीयारतिरुदयति शुचीकृताज
गत्यस्मिन्॥ अंतःपुरपेटिगतास्तु कथं भणितिः किमात्मनोदयति॥ ९॥ अग्रे किमिति॥ कलहंसः
प्रभापि निद्राणं पतिं ज्वरितमेव विलोक्य हिमकरेण रंतुं शृंगारपुष्पवाटिकां प्रविवेश॥ तदा
सोपि स्वकलत्रचरित्रवीक्षणचित्रितांतःकरणो निलीयनिलीय तत्पृष्ठ्यादेव समागत इति॥ रं

गराजः अहह किमिति विश्रावयता मितद्युति॥ किं ब्रवीषि पुनः पुनः किमिति॥ कलहंसः॥ सा तत्र
उत्तुंगस्तनकोमलांगलतया संश्लिष्य गाढं पुनस्तन्वंगी परिहीयनीविरचनामापाद्य मामस्त
कं॥ स्वादुस्वाधरचुंबनैकनिपुणं कस्याणकार्यं भवत्तत्क्षणा॥ हंत किमिति वाच्यं लतया दुःखबी
जमिति॥ रंगराजः कथय तावत् किमिति प्रवचनेपि दुःखमिति॥ कलहंसः तर्हि कथयामीति
तावदमुं कृतांतमिव दुर्धर्षं समालोकयत्॥ १०॥ अयं च दिवाकरहतको मृत्पिंडशिथिलांगोप्र
भा हिमकरौ वीक्ष्य आः किमेतत्सा पापं कृतवती हुं तावदिति हुंकारपूर्वकं निर्भर्त्स्य प्रभां ताड
यति स्म ते च बबंधेति सोयं कोलाहलो जारराणामिति॥ रंगराजः किमियं दुर्दशेति॥ रंगराजं

भगतिकलहंसः सखे वेदयमीदृशं नोदुर्दशा ॥ यतः ॥ याक्षीना सा हीना नेयं हीना प्रकाशिताली
ला ॥ उदयंगतापि अलतः सरोजिनी भासते नितरां ॥ ३३ ॥ अथ तु नामकथं गतिरनयोर्भविष्य
तीति ॥ कलहंसः क्षणमत्रैव स्थीयतामिति ॥ कविः ॥ तावदेव शृंगारपुष्पवाटिकास्वामि
नी स्वर्णमाला समागमदिति सा च तं संवर्ज्य धिङ् मूर्ख किमकार्यमकारीति ॥ यतः ॥ स
ज्वरं भयंकरं वीक्ष्य पात्रीषधिग्रहणार्थमागतवतीं भामकस्मादेव कश्चन भुजंगो दशत्
अहमपि मृतां तां जीवयितुं दिष्ट्या वरिष्ठहिमकरदेवसंकथाप्रसंगसर्पविषहरणायानी
तवती ॥ किंचिदगदानयनायान्यत्र गतायां मयि हिमकरोच्चारितमंत्रबलात्सर्पः सकंपो भू

त्वामेव ग्रसितुं प्रभांगसंचारिसेन तदंगमारुरुहदिति धिक्पापपुण्यवशां परमेशांकितमिति ता
वदेव तद्वचनं गौरवपूर्णत्वं संमन्यमानो दिवाकरे हिमकरं प्रणनामकं तां च सतीं महागृहमग
र दिति ॥ एवं नित्यमेव प्रभाहिमकरयोर्मालिन्याः स्वर्णमालाख्याः कृपाकटाक्षेण शृंगारपुष्प
व. टिकायां कल्याणकार्यं समुच्चकासेदिति ॥ सामाजिकाः सोत्कंठं पुनः किमकारि रंगराजेने
ति ॥ कविः ॥ रंगराजकलहंसोपदिष्टं तरंगस्याविरहकृत्रांगारत्नगुणकामिनीमल्लापगंभी
रकंठं स चित्रं विलोक्यापि भ्रांत्या कलहंसं ॥ सखे कोऽयं विरहकृत्रां गोविलपतीति ॥ कलहं
सः किं ब्रवीषि रत्नगुरु एवं भवितुमर्हतीति ॥ रंगराजः हंत किमियं विरहसंतापदशेति ॥ म

त:॥ आपांडुतावपुषिकातर्यमुताचकास्तिवक्रे कुरेषपरिपिंगलितेोऽतिदीनः॥ हृत्सारसंविर
हसंकुचितंविभातिकेदंरुतांतवचरितस्यमदस्यदास्या॥ १२॥ अहहर्गंतव्यंतन्निकटमीति
निर्मलविरहस्थरंगरत्नगुप्तंयोगिनमिवैकाग्रचित्तं॥ दुर्योधनमिवपांडवकवलितांगं॥ धनरा
प्रतीकाहस्तविश्वनिकुरंबं॥ कौरवबलमिवभगदत्तविरहं॥ हिरण्यकशिपुमिवोत्कसितगा
त्रहृदं॥ भुजंगमिवोच्छ्वासकातरं॥ रावणमिवसविरहं॥ स्वीकृतमंदोदरीविलासं
रामचंद्रमिवप्रतिव्यूहसमन्वेषितयोषं॥ कंदर्पोषविरचितकुवेषपोषं॥ मित्रवर्यमासाद्य
रंगराजः॥ अयेरत्नगुप्तमत्प्रणयस्य सरंगराजेनेति॥ आकर्ण्यरत्नगुप्तःसंकोचितनयनएवस

...दं॥ किमित्तिकार्यंरंगराजेनेति॥ यतः॥ समुल्लासितरंगिणीसुरतरंगिणीनोभवेद्यदी
यपदपंकजस्मरणयोगतःसंभवं॥ नरंगनृपतिंकदाप्यविधिनामधेयंअकुरंगनृपतिंतु
किंतुबतहंतमन्यामहे॥ १२॥ रंगराजःसचकितं॥ अयेकलहंसमदनाधीनोयंकिमल
...तेति॥ कलहंसःसत्यंसखेरत्नगुप्तवचनं॥ यतः॥ रंगराजोपिकामोमरंगिणीविरहादि
ता॥ नरंजयतिकिंसखेनंसुदुःखंतनोतिरोगवदिति॥ १२॥ रंगराजःहंतकिमप्येनंभाषयेति
कलहंसःसादरमभ्याद्युच्चैर्यमदनसंतापसमुष्णांगरत्नगुप्तंकरकमलेनाभिस्पृश्य
सखेसावधानोभवायंरंगराजस्तवसचिवाग्रणीरोमाणिरागतइति॥ रत्नगुप्तः॥ किंवि

॥ र०कु०॥
॥३५॥

काव्य॥

[illegible]नसरोरुहेविकचय्यरंगराजकलहंसौविलोक्यसास्रंकिमितिभग्नभागधेयस्यममास्ति
नूडुःसहविरहसंतापसमयेश्रीमन्मित्रनिद्राममणिदर्शनमिति॥ रंगराजः किमर्थमीदृङ्म
दनज्वरसंतापइति॥ रत्नगुप्तःसास्रं०॥ अंगुल्या[illegible]टंताडयन्सखेकिंब्रवीषि॥ नखलुम
यापूर्ववृत्तंकथितुंपार्यतइति॥ यतः॥ अत्राकूतमिहेवचुंबितमिहाश्लेषात्सुखंप्रार्पितंतत्वं
ग्यात्रनिषिद्धमत्रशायितंचात्रैवसंभाषितं॥ हंतकिमितिपुरतोवाच्यमिति॥ रंगराजःसे
त्कंठं०॥ कथयतावत्धैर्यमाकलयेति॥ रत्नगुप्तःहंतकथयामितावदिति॥ मोदंच प्राति
वल्लभातनुधनुष्टंकाररवांकावशाद्वामाक्ष्यायदकारिकूजितमिदंतन्मेमनःकृंतति॥ १४॥

६९

किमिस्मर्तोवाच्यमिति॥ यतः॥ मिलिताकस्यमेमेसत्कामांचगताकवित्॥ रंगराजः०
अयेकिंब्रवीषिकावाकस्यवेतिकथ्यतामिति॥ रत्नगुप्तःसास्रगद्गदं०॥ मंजुघोषासखे
कांताभाणिरामस्यसुंदरीति॥ १५॥ रंगराजःसखेकथंवामिलिताकथंचगतेति॥ रत्नगुप्तः
सास्रंहंतसखेतत्कृतेमत्कृतायासोमयाकथ्यमानोप्यावर्षनक्तंदिनमप्येनपार्यतएवे
ति॥ रंगराजःसदयं०॥ कलहंसंप्रतिसखेमित्रवर्येरत्नगुप्तंसजलांजलिभिःसिंचेति॥ क
लहंसःसबहुमानंसजलांजलिना लोचनेप्रमृज्यतालव्यजनेनावीजयदिति॥ तदार
त्नगुप्तःसोत्कंपं०॥ हंतसखेमावीजयेति॥ यतः॥ वायुःसर्पकदंबफूत्कृतिविषत्सुष्णःस

७०

उत्कट विरहावस्थेची प्रतीति

मुज्जृंभते पाथःसेचनमग्निवर्षणमिवास्यं तं तु तुकं तनोति॥ चंद्रः सूर्यमिवोष्णेन तापमतिमां जाते
प्रभाते प्यर्यसोम्मीमत्कामरूपछलासितप्रतिगृह्णातिमेजीवितं॥ १६॥ रंगराजः कलहंसं सखे
अप्रतीकारोयं मदनज्वरसंतापइति॥ कलहंसः ससंसखेच॥ यतः॥ कथं मदनसंतापः प्रती
कार्यो भवेदिह॥ कांताकांताधरसुधापानं यूनो भवेन्नचेत्॥ १७॥ अयत्तु तावदन्यथा कां
तागुणानुसंधानेनैव प्रतीकार्य इति॥ यतः॥ संततस्याधरसुधापानं यूनो भवेन्नचेत्
कांतागुणानुसंधानाद्रंजनं तरुणः कियदिति॥ १८॥ रंगराजः श्रीरआंदोलमनूरत्न
गुप्तं प्रतिहंतसखे मदनज्वरसंतापहरणाय कर्तव्यं तावत्प्रियागुणानुसंधानोपबृंहि

७१

रङ्गेश्वरस्य माघाशित चतुर्दश्युत्स

तमंगलसमागमकथानकवर्णनमिति॥ रत्नगुप्तः कराभ्यां नमनारविंदे प्रमृज्य श्रूयतां ता
वदिति सप्रसंगं॥ पुरा किलाहं नानाविधतरुणजनमुखनिःसृतयत्कथानकश्रवणमन
ननिदिध्यासनादिभिर्योगींद्र इव ध्यानसाधनेनानेकं दिवमपि तामिव कांतां मनसा धारयन्
तद्दर्शनकृतोत्कंठः प्रतिदिनं माणिरामरखुअरस्यांगणमार्गेण गच्छन्नपि न तां मंजुघोषामप
श्यमिति॥ अथ कदाचित्पूर्वसुकृतविपाकवशाद्भगवतो रंगेश्वरस्य माघमासीतचतुर्दश्युत्
सवात् लोकनायागतव शीं भगवतीं मंजुघोषां विचित्रवेषां ध्यानीकृतस्वरूपपोषा
मपश्यमिति॥ तदेव तन्नयनकटाक्षक्षपितहृदयोहं कथं ममाकगता भविष्यतीति किं

७२

कर्त्तव्यंपकोवाकिंनियोगः किंवाभाषणीयमितिविचिन्त्यमकस्मादेवरंगेश्वरोपवनेपुष्पाण्यव
चिन्वंस्तावत्तस्याएवनिकटमेत्यसाग्मिनयनंसाकूतंयत्किंचिदब्रुवन्निति॥ रंगराजः किमिति
रत्नसुतः स्मितिरःकंपं॥ अयिविकसितमल्लिस्वल्लतेमदृपदोयंभ्रमतिनियमकारीयाच
मानोनिरांतां॥ कुसुमरसपरागप्राशनंतावदेतद्भवतिकिमितिनोवाजीवनंवाकथंस्यात्
१९ सरवेश्रुत्वातयातन्वंग्यायदकारितन्मेमनोध्यायत्येव॥ यतः॥ मोद्धास्योरुकूलांगी
पुनरपिद्रष्टिंतिमोन्नमय्यांगयष्टिंतिर्यग्व्यावृत्य कंठंकरगलितमधःपुष्पगुच्छंदधाना
कूर्पासंमार्जयंतीचलदलिसदृशंनेत्रयुग्मंक्षिपंतीमच्चित्तंकर्षयंतीद्रुतमतिचपलासंज

गामास्वगेहं॥ २०॥ अथचभगवत्याःस्वर्णमालायाःकृपाकटाक्षवशात्तामेवकांतांमंजुघोषां
मदर्थमेवास्यांश्रृंगारपुष्पवाटिकायांसमागतांकिमपिपूर्वसुकृतभरेणरंगभगवत्प्रणामानु
कूल्येनवावसंतवासरगणप्राबल्येनवापूर्वजानांपुण्यविपाकेनवामदनसार्वभौमस्यानु
ग्रहेणवाकिंवाश्रीमन्मदीयपल्लवकाश्चितत्वाय्यायाःसमधिगतभाग्यवशेनमल्लिकटव
र्तिनींदंतेंदुचंद्रिकाधवलितकुंजांतांसदयीकृतस्वांतामपश्यमिति॥ साच॥ उन्नीयनी
विरह्नानामपनीयचोत्संगादंमभंगलग्नितिकामुमुहुरालिलिंग॥ हंतकिमितिकथनीयंसास्त्रं
तावदेवेति॥ पीनोन्नतस्तनघटोपरिमर्दयंतंमामीक्ष्यपल्लवसुकाश्चिततल्पगाभूत्॥ २१॥

॥ र०कु॰ [illegible]

॥ का॰ ग्रा॥

७५

अपिच॥ उरूदूरमपास्य मन्मथरणच्छापोढ्रसांगमुहुः संश्लिष्योन्नत हेमकुंभसदृशौ संपीड्य वक्षोरुहौ॥ वक्त्रेंदुं परिचुंबितुं प्रियतम भ्याल्सेनैव तनुकेकारो [illegible] कार्मुकोद्भ्रम [illegible] संघ र्षणं साकरोत्॥ २३॥ अन्यदपि किं तस्याः [illegible] कल्पलते कायाः पुण्य [illegible] सामिति [illegible] यिनि [illegible] यमांत [illegible] दर्प [illegible] किलास्ते [illegible] कणज्झंभमाणवदनालोलालकालंकृता॥ किं चर्कैंचिदुदंचितानतकुचप्रोत्कुंथमाना मुहुः प्रोष्ठोत्कंपनितंबचालितकटिः सघट्टनं साकरोत्॥ २२ हंत किमिति [illegible] थनीमम वर्तिष्यत इति। किंतु तादृक्स्वरूपध्यानेनैवाहं चिरहां बुधिं तरिष्यामीति सा [illegible] इदं॥ यतः॥ तद्वक्त्रांबुरुहं तदूरुयुगलं [illegible] बाहुरोऊ [illegible] नःसाचे

७६

[illegible] कुचकोकयुग्ममः [illegible] तादृक्तलं [illegible] तन्मध्यं च गभीरनाभि [illegible] तादृङ्नि [illegible] स्तली [illegible] श्रीकामनृपालमंदि [illegible] मिति ध्यायामि तां सुंदरीं॥ २४॥ रंगराजः [illegible] न्यांनयन [illegible] लंमम ज्यसखेमा भैषीः मा भैषीः धैर्यमाकलयेति॥ रत्नगुप्तः सावधानं [illegible] वं तरुणी लावण्यलतिकाया एवेच्छया सर्वमपि रतिकुत [illegible] समधिगम्याहमप्येवस्मि [illegible] रतानंदे [illegible] यदेवा त्रजनकोलाहलचकिता चित्ता सा मम [illegible] चल्लभा प्रति [illegible] तिचेलांचलं [illegible] गतम [illegible] अ हह किमिति निर्वर्ण्य [illegible] पनः॥ स्य हा [illegible] चिरहांबुधौ रतिसुरापानेन पूर्णीकृतं [illegible] दीर्घिकाविषमैरें संमोल्लया ताव [illegible] हंत मृतोस्मीति तद्धृदयं [illegible] हृदयधैर्यमाकलयेय

॥ र०कु०॥
॥ ३९॥

॥ का०॥
॥ ३९॥

ति॥ उत्तुंगस्तनकुंभिकाश्रयणमनक्लेसंतरिष्येपुनस्तस्याश्चाधरपमरगचषकेणेधस्सुधांसंपि
बन्॥ २५॥ सखेनहिनांविनाविरहसंतापदूरीकरणमिति॥ रंगराजकलहंसौसादरं०॥ स
खेगताचेत्पुनरागमिष्यत्युसमयंकितयात्वदंकगतयैवमवितव्यंगच्छतावन्मंदिरमिति
निष्क्रांतौ॥ तत्रैवमरकतनाम्निसरसिकृतोदस्पंद्योझटितितुरंगवाकृस्यमार्गेणत्वच
मत्कारंरंगराजः अयेकलहंसाकिमितिमहाल्पंवसंतस्येति॥ यतः॥ मलयपवनवार
णाधिरूढोनवलतिकाकुसुमेक्षणेःसुपीतः॥ इहविहरतिकामिकामदातामधुनृप
तिःपिकबंदिसंस्तुतांघ्रिः॥ २६॥ कलहंसः॥ सखंसखेयत्किमितियसंतदिनभाग्यं०॥ य

७७

वसन्त ऋतु वर्णन

तः॥ लताःकुसुमिताःसरेवकमलत्लोचनाभिःसहप्रनर्तनपरायणोरतिपतिस्सुभृंगैःस
ह॥ पुनःकिरसमार्तवंमलयमारुतःकामिभिर्वसंतदिनमेरवसुकृतिभिःसदाभुज्यते
इति॥ २७॥ रंगराजः पवनमभिमुखीकृत्सकलहंसंसखेवसत्यंमलयमारुतस्यार्तवरस
पानमिति॥ यतः॥ कांचीकांचीकलापप्रग्रथिघटनपङ्केरलीकेलिशालीकर्णाटीकर्ण
भूषाविचलनकुशलोगुर्जरीणांकुचेषु॥ हत्वामोदंतुचोलीनिबिडतरलसच्चोलनि
कासदक्षोलाटीचंचलत्लाटप्रकटितकपटोवातिवातोवसंते॥॥ २८॥ कविः०॥ एवं
नानाचमत्कृतकथानुकूलोरंगराजःसकलहंसोनिजसौधमेत्यसुखंवताहम्ल

७८

उल्लेखनीय श्लोक

याठिकाणी रंगराजाची वेशवाटीकेची यात्रा संपली.

वंशीसंगेन मदनसार्वभौमस्य यात्राम् असंवाहयत्॥ सामाजिकाः सानंदं॥ साधु साधु रंगराज्य एवं एवं। एवं साधु सामान्यकुलवंशी रंगराज कवितम् आभाणितं तत्रापि सात्त्विकं॥ किमिति तादृक् राजवर्यस्य रंगराजस्य गणिका संगेनैव च योव्यस्य कामतः इति॥ कविः बाढम् आनंद हि नहीति॥ सामाजिकाः किं तर्हीति॥ कविः चित्र आंदोलयन्॥ भो भोः सकलकलाविद्वत्सलकुलवंशी संग चरितं रंग स्वशास्त्राभ्यासदाढ्यार्थमेवेति॥ किंतु सखलु गगनपुरवासी नो महाराजस्य कलानिधेः कन्यकां चंद्रिकानाम्नी प विवाहविधानं सार्धम् आवाहयदिति॥ सामाजिकाः कथं कथमिति॥ कविः सप्रसंग॥ श्रूयतामिति॥ अथ सकदाचिल्लवंग्या

80

साकं कलहंसेन नाथितेनैव सैन्येन मृगयामनीकरदिति॥ तदानीं किमिति वर्ण्यं॥ यतः भेरी भांकार झंकार डुमिडु डुमिडु डुमिता रावगंभीरघोषं भंभं भों ढ्रें ढ्रें सेर्घ भ प्रकटित निनदं वीरकोलाहलाढ्यं॥ स्पष्टाकृष्टासिचंचत्करचिकटभटक्रोदयं मृगेंद्रैः दृष्ट्वा दूरे स्वच्छचमानैश्चट चटितरथा ह्यस्मासीदरण्यं॥२९॥ अपिच॥ दूरादरण्यकुंजीविपिनविधौ रान्नमुनाधिष्ठिते कांतारे हरिणीजने हृद्यकुले भीतेः प्रकामं याहृतं॥ सक्के सप्रनिमालुषेविः हावतालयाः वंशी मर्म स्वार्थं प्रकटीकृत कुहस्वनेः भेरीं कुर्वाश्रितं॥३०॥ कविः॥ एवं मृगयामतिवाह्य हर्षितेन रंगराजेन लवंग्या समं सर्वमपि सैन्यं स्वस्थे च कस्मिं

श्चिदारामेगमनमकारीति॥ तत्रस्फुटकमलकमलंतटाकजलंयथेष्टंनिपीयलवंग्यास
मंगंतुकामोरंगराजस्तत्टाकनिकटेवसंतंत्रिविक्रमिवविभ्रतिधवलंकंचनयोगिजनंसारि
कापंजरकरंविलोक्याभिवादनपूर्वमपृच्छत्॥ अहोयोगिन्प्रणम्यसेरंगराजेनेति॥ को
वाभवानितिच॥ तदानतेनकिंचिदप्युत्तरंदत्तंपरंतुतन्निकटवर्तिन्यासारिकयैववाग्नि
यमयोगजितमिति॥ तदारंगराजःपृच्छति॥ अयिकासित्वमिति॥ सारिकावदति॥ भोरा
जवर्यनज्ञातंत्वयेति॥ रंगराजःसचकितंलवंगींप्रति॥ अयिकथमियंपक्षिण्यपिव
क्तुमर्हतीति॥ लवंगीसबहुमानंसखेएवमेवयोगिनिकटवर्तिनःपक्षिणःपश्वोपि॥ आ

कर्ण्यरंगराजःसारिकांअयिनज्ञातमिति॥ सारिकाशृणुतावदिति॥ अहंकिलसिंहल
द्वीपवर्तिनीमंजुभाषानामसारिकेति॥ रंगराजःकथमेतस्ययोगिनःकरंगतासि॥ सारि
का०॥ सखेअनेनब्रह्मचैतन्यनाम्नायोगिवर्येणयोगवशादकुंठितगतिभ्रमतास्वीकृ
तानीतास्मीति॥ रंगराजःसोत्कंठं०॥ अयिमंजुभाषेत्वयामत्करांकगतयाभवितव्यमि
ति॥ सारिका०॥ नाहंयोगिवर्यस्याज्ञांविनाक्वचिदपिगंतुंशक्नोमीति॥ तदारंगराजो
पियोगिवरंनिमीलितनयनंस्तौति॥ ज्ञानासिनाछेदितसंशयायप्रभवांबुधौतारकस
त्सदाय॥ कलंकहारायमहाव्ययाययोगिप्रवर्यायनमोनमस्ते॥ ३३॥ एवंतत्कृतस्तुति

॥र०क०॥
॥४२॥

काव्य॥

हर्षभरितांतःकरणोत्र्रलैचैतन्यो योगीचर्यः सारिकांरंगराजायददौ॥ गृहीत्वाचसारिकां
रंगराजःपरमानंदबंधुरांतःकरणःस्वमंदिरंलवंग्याःसंभ्रमप्ययौ॥ अत्र्रह अथकदाचिल्ल
वंगीसुंदरांगी शृंगारपर्यंकल्पमुकुरेस्वांतनुंवीक्ष्यपरमसौंदर्यगर्विता रंगराजनिकट
मेत्यसगर्वं॥ सवेषपद्यपद्य॥ सरग्विजजगनिकामिनमयंचेच्च कचिदपि [illegible] ह्यदृशीवला
किकांता॥ रंगराजोमानयन्नo॥ नहिनहिलत्तिकालवंगिकायाः क्व चिदपि सान्यमु
पैतिकाचिद्रीपत्॥ ४२॥ कविः०॥ श्रुत्वैवंलवंगीरंगराजवचनंमंजुभाषासारिका
तत्रूरुहाणिभिद्यास्यसन्निरंकंपहसितवती॥ तदाद्दैवतादृशींतांकिंचिन्छंकमा

83

84

नालवंगीयदतिकिमितिहसितमिति॥ सारिकाचनकिंचित्कारणमिति॥ लवंगीनहि
किंचित्कारणंविनेतिकथयतावद्धास्यकारणमिति॥ सारिकाराज्ञोपितद्देवमत्त
मभिज्ञाय्यवदतिकिंकथनीयंकथ्यमानेन्वानर्थोवास्तिरिति॥ रंगराजोलवंगिकायाः
प्राणनाथमाकर्ण्यवदति॥ अयिमंजुभाषेकथयतावत्कारणमिति॥ सारिकानिरु
पायंकथयति॥ शृणुतावद्राजन्॥ आस्तिकिलभाग्यनगरीलिलोकसेव्यमानं॥ सक
लकलानिपुणसुंदरीसंघभासमानं॥ मंदारकुंदकरवीरकदंबाम्रमालतीचंपकादि
कुसुमपरागनबधिरीकृतपुष्पंधयसंकारनादितारामशोभमानं॥ अभितःपद्मिनीम

सा.रिकेच्या मुखी, कविके मोठे
वर्णनात्मक संवाद अवास्तव वाटतात

करंदाविलो ऽकर्पूरपूरिततटाकराजिविराजमाने॥ पद्मिनीपरिमलासक्तभुजंगं॥ भुजं
गवल्लीफलचंदनांगं॥ अंगणेषुभ्रममाणपुष्पपरागरंगं॥ रंगाकुलचारुकांतानटनतुंग
तुंगांगणोभ्रमानमहद्दरंगं॥ रंगाद्रिस्थितगंधर्ववादितमृदुमृदंगं॥ मृदंगनादोभ्रमन्कु
लालांगणसंगं॥ संगतगिरिजावरं॥ गगनपुरंनामनगरं॥ कलानिधिरिवस्फुरत्कर
सुधाद्रवैर्मोदमन्तःकलानिधिनृपःसखेववसतियत्रपृथ्वीसुतान्॥ यदीयगुणकीर्तन
नृपतयःस्वमस्तोल्लसत्किरीटमणिकोटिभिर्निकटमानमंतिस्फुटं॥ ३३॥ तस्यखलु
कान्यन्यांभार्यायामुत्पन्ना चंद्रिकानामतरुणवयोरमणीया घाप्यक्षतमदनमंदिरसुं

दरीकन्यकासीत्॥ यस्याःखलुकिमितिलावण्यंवर्णनीयमस्ति॥ यतः॥ वाणीजित
कलवाणीवेणीकेतकसुममल्लिकाश्रेणी॥ गुणीनयनारमणीविलसतिमनसिजकरे
कृपाणीव॥ ३४॥ अपिच॥ लावण्यांबुनिधिंविधौकलयतिप्रस्तापमूढोवीरंतस्याः
पादसरोरुहार्थमगलद्धिंदुःकदाचेलवात्॥ तेनैवेयमियंकलंकवदनाश्रेष्ठविणीकुसि
तेभेक्तुसंरचितेतिनिश्चितमिदंमन्येपतत्रिण्यपि॥ ३५॥ एवंसात्विकावचनमाकर्ण्ये
वरंगराजोलवंग्यांनिस्पृहोभूदिति॥ लवंगीत्वनिर्विण्णाभग्नभागधेयास्वमंदिरम
गच्छदिति॥ उक्तंचैतदार्यैः॥ यतः॥ यावन्नोत्तमसंसर्गस्तावद्बुद्धेर्भ्रमोभवेत्॥ सत्संग

८५

८६

८७

तुपुनःस्वच्छाबुद्धिर्भवतिदेहिनामिति॥ २६॥ गतायांचलकंचंगिकायांरंगराजःसोत्कंठंच सा
रिकांप्रति अयिमंजुभाषेससंखरवलु नवचनंयदकारि मयाप्यद्यपर्यंतंगणिकासंगादि
तत्सर्वंशृंगारशास्त्राध्ययनदार्ढ्यायैवेति॥ अथ तुल्यसमागमेन फलतु चंद्रिकावि
षयकोमनोरथइति ॥ सारिकासरसंच। वत्स फलिष्यत्येव परं कष्टसाध्यश्चंद्रिकान
तुलवंगीचधनसाध्येति। रंगराजःसधैर्यं। भवतुनामकष्टसाध्येति॥ सारिकाच। त
र्हिवत्सप्रौढंचित्रलेखकमाह्वयेति॥ तावदेव खंजननामचित्रलेखकमाहूयसारि
काइयैवरंगराजःस्वचित्रमालेखयदिति॥ किंतावत्खंजनस्यचातुर्यमिति। यतः

८८

यादृक्तल्लावण्यंतादृक्सत्तिनिधिरनेनसमलेखि॥ गुणगणगणनाचतुरःकिंनोकु
रुतेहि विश्वस्मिन्॥ २७॥ दृष्ट्वास्वचित्रंसारिकामतेनैवरंगराजःखंजनंसचित्रंसधनं
स्वकार्यभारसाधनकुशलंगगनपुरंप्रस्थापयामास॥ खंजनोऽपितत्रगत्वानवीन
चमत्कृतपटचित्रक्रयमकरोत्॥ अथकदाचिच्चंद्रिकासखीकलगुंजिकाकामारामसमा
गतवतींचंद्रिकांनिजस्वामिनीमवदत्॥ अयिचंद्रिकेकश्चित्खंजनोनामपटचित्र
वी रंगपत्तनादागत इति॥ चंद्रिकासोत्कंठं॰। तर्हिसमाह्वयेति ॥ कलगुंजिकया
सपदिखंजनःसमानीतइति॥ चंद्रिकापिक्रीडामंदिरेसूक्ष्मतंतुजालिकायवनि

परपुरुषासमोर कुलीन स्त्रीया येत नसत

तांजवनिकांप्रसार्य्य तिरस्कृतोऽस्ति ॥ तदा खंजनोपि ॥ भूपालेभ्ययुतांसुवर्णरचितांवस्त्रा
दिभिर्गुंठितांवारंवारमितस्ततोविरचयन्मंजूषिकांखंजनः ॥ नानादेशभवान्विचित्र
रचनान्सन्तंतुभिर्गुंफितान्मूल्यानर्घ्यपटान्प्रदर्शयतितानानंदघूर्णीकृतः ॥ ३४ ॥ ता
वदेवकलगुंजिकासोत्कंठंचंद्रिकांप्रति० ॥ अयिकाचिदेतन्निकटेपेटिकास्तितस्यां
किमितिचाभवेत् ॥ यतोयंपटचिक्रयेपितामेवासकृत्तविलोकयतीति ॥ चंद्रिका
तामेवानयेति ॥ कलगुंजिकासोत्कंठंखंजनंप्रति० ॥ अयेपेटिकांदेहीतिचंद्रिकाज्ञा
स्तियाद्दर्शयेति ॥ खंजनः० ॥ नेयंदेयाबहिर्दर्शनीयापीति ॥ कलगुंजिकाचंद्रिकां

प्रति० ॥ नसददातिबहिर्दर्शयत्यपीति ॥ चंद्रिकासोत्कंठंत्वमेवांतरानयेति ॥ कलगुंजि
काखंजनं० ॥ अयेखंजनचंद्रिकात्वामाव्हयतितावदेहिशीघ्रमंतरिति ॥ धत्वाकरेणपे
टीमंतर्नृपचित्रचित्रितांसुभगां गच्छन्नंतर्गेहेव्यलोकयचंद्रिकांतरुणीं ॥ ३५ ॥ तावदे
वतस्याःस्फुटतरकिरणपुंजविदीपितनयनकमलःप्रापमूर्छामिति ॥ तावदेवकलगुं
जिकयाजलेननेत्रेप्रमृज्योत्थापितइति ॥ दृष्ट्वाचताद्दशावस्थंखंजनंचंद्रिकावदति
अयेकोयंविकारइति ॥ खंजनोबुद्धिविलासं० ॥ अयिस्वरूपेणनिःसमाक्रांतशारी
रस्यममनिःसामियमुत्थानसमयवस्थिति ॥ सामाजिकाःसर्वसाधुत्वेनकल्पितं ॥ यतः

कंदर्पदर्पाकुलमानसायेघटढांश्चये.चिसम्रिकल्प्यबुद्धिं॥ पादांबुजोन्मर्दनपीडनादौमदा
लसास्संगसुखंलभंते॥८०॥ भवतुतावत्किमपेक्षरणमिति॥ कविः०॥ अथताद्दत्रींपेटि
कांनि स्थाव्यरंगराजश्चित्रं प्रदर्शितमिति॥ चंद्रिकापिविलोक्यतच्चैवमनोरथमकरोत्तु
तदाखंजनोवदति॥ अयिचंद्रिकेनेदंचित्रंत्वयाल्लब्धुमर्हसीति चंद्रिका अयेकस्यदं
चित्रमिति०॥ खंजनस्समिपं०॥ अस्तिकिलरंगपत्तनवासीरंगराजोनामराजातस्ये
दंचित्रंकलिंगदेशीयमयूरध्वजनामराजकन्यकायाःकलवाण्याःसंलेख्यसमाहृतमि
ति॥ ततोहंतत्रनेष्यामीति॥ चंद्रिकासोत्कंठकलगुंजिकं०॥ अयिकोयंपुरुषोमदन

९१

सुंदरगात्रइति॥ कलगुंजिका०॥ सखिस्वामिन्याप्ययमेवाभिलष्यतइतिभाति॥ चंद्रि
का०॥ भवतुत्वत्स्वाधीनमिति॥ पुनश्चंद्रिकासाभिलाषंखंजनंप्रति॥ अयेचित्र
मिदंमह्यंदेयमेवेतिकलवाण्येचान्यत्संलेख्यदेयमिति॥ खंजनोपितन्मतमभिज्ञा
यचित्रंतस्यैसमर्प्यचंद्रिकायाअपिचित्रंसंलेख्यपेटिकायांसंस्थाप्यचंद्रिका [illegible]
गृहीत्वारंगपत्तनमगमदिति॥ अथससारिकंरंगराजंप्रणम्यचंद्रिकायाश्चित्रंसम
र्पितमिति॥ रंगराजोपिसानंदं॥ दृष्ट्वाचित्रविलेखितामपितदालम्बींसुधावर्षिणीं
स्निग्धापांगतरंगभंगचपलांसौदामनीस्पर्द्धिनीं॥ पीनोत्तुंगकुचांनवीनरचनांसुस्नि

९२

ग्धहास्योल्लसद्दलकांकुंतलमंडितांनृपसुतांमूर्छामवापस्वयं॥४१॥ कविः हंतकिमि
तिकथनीयंश्रीमरकामवीरस्यबाणानांदुःसहत्वमिति॥ यतः॥ वक्रेंदुःपरित्रुप्यति
प्रचलतिप्रौढापिबुद्धिर्मनः संभ्राम्यतिमुहुर्भ्रमंनयनयोरुज्जृंभतेश्रोणिमा॥ कार्यः
कार्श्यमुपैतिसाग्निरसनावक्त्रंचताम्यत्यहोहस्तेतन्मन्मथबाणदुःसहविधोयूनांभय
संजसा॥ ४२॥ तावदेवसर्वेपिससंभ्रमंरंगराजनिकटमेत्यहाहाकिमितिसचकितं
तदा॥ वस्तुंकेचनकेचित्सितांचपीडांचकेचिदपिकिंचित्॥ करवीरमूलमितिवा
बीजंकनकस्यमेनिरेकेचित्॥४३॥ अथहिंमतिराजोपिस्वसुतस्यताद्दृशींपीडा

९३

मीक्ष्यनिकटवर्तिनंखंजनंविचक्रारमपृच्छत्॥ अयेखंजनकोयंरंगराजस्यविकार
इति॥ खंजनोपिसभयं०॥ अंगुल्याललाटंतंताडयन्किमितिममभग्नभागधेयस्य
दुर्भाग्यमग्रतएवधावतीति॥ हिंमतिः सधैर्यंसदयंच०॥ अयेमाभैषीः माभैषीः कथय
तावद्यथावृत्तमिति॥ खंजनोपिसधैर्यंयथावृत्तमकथयत्॥ हिंमतिरपिज्ञात्वामूर्छाका
रणंचित्रविलिखितांचंद्रिकांचवीक्ष्यरंगराजंप्रतिसजलसेकंतालवृंतेनावीजय
त्॥ तदापतच्छोणितबिंदुनयनोरंगराजः सर्वमपिविस्मृत्यपालिंकांचिदाप्यप्रबोधं
पठति॥ नालोकितांप्रियतमावदनेंदुबिंबंनालिंगितंघनपयोधरतुंगमंगं॥ नास्वादि

९४

९५

तंमधुरमप्यधरमबालंहंतधुनैवपरिरंतगतिमांमनोभूः॥७७॥एवंहिमतिःस्वसुतंकालबाण
विदलितांतःकरणंवीक्ष्यनयचंचुनामपंडितराजमाहूयत॥सचवीक्ष्यतादृशंरंगराजं
वदत्तिजयेकिंयाचिंतयसिवदतावाक्किमपीति॥रंगराजःसविरहं॥तांचिंतयाम्यलक
मंडितसुंदरास्यांसुतुंगपीनकुचकुड्मलरम्यगात्रां॥श्रीमन्मनोभवशिलीमुखनम्र
दृष्टींश्रीचंद्रिकांमदनचंचलरम्यनेत्रां॥७८॥आकर्ण्यनयचंचुःसमुद्विग्नो॥व
त्सधैर्यमाकलयमाकामिनीसक्तमनस्कोभवेति॥यतः॥कामिनीनीमनसावच्चंचलं
पुरुषंनवं वीक्ष्यतेस्वपतिंसत्क्ष्यपत्याश्चिंतामेणरिवेति॥७९॥रंगराजःसचकितं॰

९६

नयचंचुंप्रतिगोनयचंचोकिमितिचिंतामणेःपत्न्यादृष्टेदुःखमिति॥नयचंचुःसप्रसंगं॰
शृणुतावद्वक्षिति॥अस्तिकिलवाराणस्यांनगर्यांचिंतामणिनामाब्राह्मणोध्ययनधीतवे
दवेदांगः॥तस्यचभार्याशृंगारमंजरीनाम्नीकस्मिंश्चित्क्षणिकमुमेत्रंगारगुच्छनामिके
पदानिष्टंकृतेनैवरंतुमनसिकपटंकिमपिनिधायकदाचिदुच्चैस्तरांरुरोद अथचिं
तामणिःस्वपत्नींरुदंतींवीक्ष्यसदयं॥प्रियेकिमितिरुदसि॥शृंगारमंजरीसमिथं॰ रोदिषि३
स्वामिन्किमितिवच्मिहंत॥यतः॥सर्वासांयोग्यनारीणांपतयश्चतुर्वेदाध्ययनकर्तारः
नममतुपतिरेकस्यापिवेदस्येतिमुखमपिदर्शयितुंलज्जामीति॥नयचंचुःसस्नेहं॰

अहहश्रुत्वास्वपत्नीवचनंतदेयचिंतामणिःसद्युस्तस्याःकपटमज्ञात्वैवबहुश्रमिकरोध्ययनका
मःतत्रैवाभ्यसितुंलज्जमानोनासिकाख्यंक्षेत्रंगंतुकामःश्टंगारमंजरींप्रतिसप्रतिज्ञं०।।अ
थिगारुदस्वाहमपिवेदचतुष्टयाध्ययनसंपन्नःसमागमिष्यद्वृतिप्रतिज्ञांमेगीकृत्यजग
मनासिकमिति।।सापिश्टंगारमंजरीप्रतिदिनंश्टंगारगुच्छेनसार्धंनिःशंकनकुंठितैवाक्री
रमत्।।अथचिंतामणिरपिकियताकालेनाधीतवेदचतुष्टयोयथौस्वमंदिरमिति।।सा
चस्वपतिंसमागतंसमीक्ष्यपरिचर्ययाप्रीणयत्।।तस्मिन्नेवदिनेश्टंगारगुच्छोपिकाम
कुलोदूतिकांश्टंगारमंजरीमानयितुंप्रदोषेप्रचुदत्।।श्टंगारमंजर्यपिनाहमद्यागा

९७

स्यामीति।।दूतिकापितथैवतस्मैन्यवेदयत्।।श्टंगारगुच्छोपिपुनर्दूतीं०।।साचश्टंगा
रमंजरींप्रति०।।अयितवभुजंगोवदतित्वमद्यप्यास्यसिचेत्समाकुलचेत्तोहंप्राणान्मो
क्तुमिच्छामीति।।तदाश्टंगारमंजरीचिंतयतिकिमितिकर्तव्यमिति।।रंगराजःसोत्कंठ०।।कु
थंतयकृत्तंताहकसंकटे।।नयचंचुःसानंदं०।।वद्सश्रुणुतस्याश्चरितमिति।।श्टंगार
मंजरीस्वपतिंसंभोज्यपुनारोदिति।।तदाचिंतामणिःसान्त्वकं०।।अयिकिमित्यद्यापि
रोदिषीति।।साचवदतिसबुद्धिविलासं०।।स्वामिन्नस्मन्नगरभूपेनसर्वेपिचतुर्वेदाध्ययन
कर्तारःसेव ध्यस्थापिताइति।।चिंतामणिःसचिंतं०।।कुतइति।।श्टंगारमंजरीत्त

९८

कपटं०॥ तस्याद्यपंचमेवदाकांक्षेतितिनभवद्भिःपंचमेनाधीतइतिभवतामपितादवस्थ्यंचेल्क
थंभविष्यतीतितिरूचासि॥ चिंतामणिःपुनरपितस्याःकपटमज्ञात्वैवपंचमेलेदाध्ययनाम
तंदेबुऽ।गामेति॥ सापिनिष्टंकेतेनारीरमत्॥ अथचिंतामणिःमार्गेणगछन्कंठेरात
माक्रांतःकस्मिंश्चिदनंगरंगारव्यनगरेरसतरंगिणीनामतरंगिणींददर्श॥ नयचंचुः
सस्यंरवलुनगरमनंगरंगारव्यमिति॥ यतः॥ लीलापांगतरंगसुंदरचलत्संमूर्छना
श्वालयनूपीनोत्तुंगकुचंगमर्दनरणद्भीरतालैःसमं॥ स्त्रीणांकूजितगानराग
कलनाचातुर्यमुज्जृंभयन्यत्रानंगनटस्तनृत्यतिमुहुर्मेकुंसचूडामणिः॥४७॥ तत्र

रसतरंगिण्याअपियथार्थेरसतरंगिणीतिनाम॥ यतः॥ नवीनमदिरेक्षणासुरतमाधुरीबं
धुरापयोधरतटीलसन्मलयजादिरागाकुला॥ स्वकीयलहरीछटाग्रथितरंगिणीमानसा
रसंवहन्तितरंगिणावसतरंगिणीभंगिनी॥४८॥ अथतत्ररसतरंगिण्यास्तटेसचिंतांचिंताम
णि[illegible]मचिंतमकरोत्॥ रंगराजःकथमिति॥ नयचंचुःकथयति॥ चिंतामणेरत्रस्थितेऽ
कस्मादेवनिर्जलसुवर्णकुंभशोभमानकरांबुजंविजितसुधाकरकांतिवदनांबुजं॥ मंजु
लरवमणिमंजीररणच्चरणांबुजं॥ मदनसार्वभौमपरिचर्यापरायणांतःकरणांबुजं
कंचनाभिन[illegible]वचंचलापुंजमिवतरुणीकदंबं॥ चिंतामणिरसपूरणायभगवतीरसत

रंगिणीस्समाश्रयद्दिवेति॥ तत्र स्वर्णरेखा स्वर्णकिंकिणी मदनमंजरी रसमंजरी रतिकेलिरमणी पंचकमकस्माद्देवताद्दत्तं चिंतामणिं वीक्ष्यैवानुमि॰ तत्रश्चरित्रं तं सा॰ कृतमप्रछत्त्वं कोसि कुतः किमर्थमरयातोसि इति॥ चिंतामणिः सविनयं॥ द्विजोहं पंचमवेदाध्ययनायेति॥ रमणीपंचकं सदयं॥ किमर्थमागतोसि एत्योहि पंचमवेदं वयमेवाध्यापयिष्याम इति॥ चिंतामणिः सविनयमंजलिं बध्वा अनुगृहीतोस्मि इति॥ तत्र पूर्वं स्वर्णरेखा चिंतामणिं स्वगृहं निनाय॥ गत्वा वायं मे मातृषस्त्रेयश्चिंतामणिरिति स्वपतये अकथयत्॥ स च तत्सत्यं मन्यमानस्तं स्थापयामास॥ अथ निशीथे स्वर्णरेखा मातुलपुत्रं तं प्रभुं चिंतामणिस

102

मीपं गछामीति पत्याज्ञां गृहीत्वा कृत्रिममंदिरे निद्राणचिंतामणिनिकटमेत्य पायसेन संभोज्य सुरतरूपपंचमवेदाध्यापनायोद्युक्ताभवद्दिति॥ स च तत्सहाइन्नीं तां समीक्ष्य नेत्स वदत्॥ सा चरथैवाक्रंदितवतीमिति॥ तदेव जनान्समेतान्वीक्ष्य पायसभांडमास्फाल्योत्तानमापातयत् लोकांश्चावदत् भांडपतनभयादाहूतमिति गतेषु तेषु पुनर्वदति भो द्विज कथमस्तीति सोपि भीतस्तथैवं गीचकार॥ अथापरस्मिन्दिने स्वर्णरेखाचरितमाकर्ण्य स्वर्णकिंकिणी स्वचरितं दर्शयितुं चिंतामणिं स्वगृहं नीत्वा निलीय स्थापयित्वा स्वपतिं वदति भो स्वामिन्नू चारुनितंबिन्यास्तोप्याः पतिः पटेन नेत्रं प्राच्छाद्य दो ग्धिमाः भवतां कौतूहलं न स्यात्यालोकि॥ अथ

तस्मिन्निरपिचातुर्यंदर्शयन्नगंतद्द्दुदोह॥साचचिंतामणिनासाकमरीरमत॥अथापरस्मिन्
दिनेतस्याश्चरितमसत्करंमन्यमानामदनमंजरीपतिसमीपेजठरशूलमिषेणतमेववैद्यं
परिकल्प्यपत्युत्संगेशिरोनिधायजवनिकांतरालेजठरनाडीमर्दनमिषेणतेनैवचिक्रीडे
ततोन्यस्मिन्दिनेतस्याश्चरितमसत्करंमन्यमानारसमंजरीचिंतामणिंकृत्वानिलीयांग
णेविराजमानखर्जूरवृक्षोपरिपतिंकेनापिमिषेणारोह्यतेनसाकमरीरमत॥दृष्ट्वाचप
तिस्तांजारानुरक्तांआःपापेकिमितिजारगमनंकरोषीतिवदतिस्म॥साचतदसत्यंकर्तुं
चिंतामणिंपूर्ववन्निलीयस्वयमपिवृक्षमारुह्य॥दृष्ट्वाचवदतिआःकिमिदंनपुंसकव

त्सृष्टेमैथुनमितितदाजभावपिवृक्षमेवतादृक्चरितममन्यताममिति॥ततोप्यन्यस्मिन्दिनेत
स्याअपिचरितमसत्करमेवमन्यमानारतिकलाचिंतामणिमांत्रिकत्वेनसंकेतमृषेवांगे
पिशाचसंचारमाकल्प्यस्वपतिंकुत्सयामास॥तदातत्पतिरप्यकस्मादागतंतमेवमांत्रि
कमाहूयपिशाचनिष्कासनेद्योगमकरोत॥तदासैवपिशाचरूपेणवदति॥अहंखलुमा
नुषादोनामब्रह्मराक्षसोस्मियद्ययमस्याःपतिःस्ववैद्यंमांशिबिकायामास्थाप्यशिबिकां
चबंधुभिःसहस्कंधेनोद्वाह्यनगरंपरितोऽटिष्यत्तितदाहंगमिष्यामीति॥श्रुत्वाचतत्पति
स्तांस्ववैद्यांशिबिकायांनिधायपरितोनगरमटतिस्मेति॥रतिकलाचतेनसाकंशिबिका

थामेवारीरमदिति॥ एवमपरदिने रमणीपंचकं संमील्यभोब्रह्मन्नयमेव पंचमो वेदइतिचिंता
मणिमशिक्षयत॥ चिंतामणिरपिस्वगृहमेस्यस्वस्त्री दर्शनावलोकनकामो रात्रौ निस्वंगम
त्तिस्मेति॥ अथकदाचित्कुट्टिनी [illegible]मंजरीं शृंगारगृहनिकटं संप्रेष्यस्वयं चिंतामणि[illegible]
सार्कंदायनमकरोत्॥ तदा चिंतामणिः स्वां भार्यामेव मन्यमानः किंचिद्ददन्निसा च न किंचिद्द
दतितदा क्रोधावेशात्तेन कुट्टिनीना[illegible]काछिदिता॥ साच न तथापि किंचिद्ददर्निस्मेति॥ अ
था[illegible]परस्मिन्द्रात्रौ शृंगारमंजरीसमे[illegible]तदवस्थां ज्ञात्वा भगवन्मार्यपतिभोजगन्निवासपर
मात्मन्नूरमारमणमद्यहं पतिव्रता[illegible]हीनासिकाप्राप्तिर्भया[illegible]ति॥ चिंतामणिरपिद्रष्टव्य

मितिविचार्यगत्वा समीपं सना सामेव शृंगारमंजरीं विलोक्य धन्योहं कृतकृत्योहं यद्भार्येदृशी
तिस्वं संस्तुवन्नेनामत्तामिति॥ नयचंचुः०॥ वत्स अतउच्यते पत्न्याश्चिंतामणेरिवेति॥ त
स्मात्त्वसमाकामिनीसक्तो भवेति॥ अथरंगराजोपिसारिकोक्तचंद्रिकायां पूर्ववदेव मनोदधा
रेति॥ सामाजिकाः सारिकं०॥ श्रुत्वापिकामिनीसाहसं नयचंचुमुखेन किमितितस्यां सक्तो
भवदिति॥ कविः०॥ भवत्सेवकामासक्तस्य कामिनीसक्तेति॥ यतः॥ शास्त्रज्ञं योगिनमपि
वैदिकमपिसन्मथोविमोहयति॥ मदकलग[illegible]श्चंचललोचनकटाक्षविद्वेयुवा
७७॥ भवतुताधद्रंगराजः सर्वानपितुच्छीकृत्य सारिकापंजरमादाय सारिकामतेनैव सचंद्रिका

तन्मंदिरास्त्यार

चित्रं श्चंद्रिकामेवध्यायन्नजगाम गगनपुरमार्गेणेति॥ उत्तुंगपर्वतदरीविपिनेषु गच्छन्नुच्चैर्वि
निंद्य निजं दैवमयं रुरोद॥ हा हंत हंत न मयामदिरेक्षणा सा प्यालोकिता क्विमिति कानन मा
गतोस्मीति॥५०॥ तस्य ताद्दगवस्थामीक्ष्य मंजुभाषा सदयं॰॥ वत्स माभैषीरिति द्रक्ष्यसि
द्राक्चंद्रिकामिति॥ पुनर्मार्गेणगच्छन् कांचनतरंगिणींचपलतर तरंगिणीं त्रात्तयोजन
विस्तीर्णां वीक्ष्य रंगराजो मार्गमपश्यन् वदति॥ द्रक्ष्ये कदा सुरतरंगविनोदलीलां लो
लालकालिलुलिताननपंकजां तां॥ किंचिन्नमन्मुखसरोजमवेक्षमाणां क्विं वानदीं कथ
महं परिसंतरिष्ये॥५१॥ अपिच॥ तस्याः प्रसन्नवदनांबुरुहं कदाहं द्रक्ष्यामि कुंतलसुमंडि

तचारुहासं॥ मद्वीक्षणक्षणभवत्नवकांतिपूरं पूर्णेंदुसुंदरमाहरणे धुरीणं॥५२॥ अथता
रिकास धैर्यं॰॥ वत्स धैर्यमाकलय्याहमेव मार्गं विलोक्य समायास्य इति॥ रंगराजः सभयं॰
अयि मां त्यक्त्वा गच्छसि किमिति॥ सारिका॰॥ वत्स नाहं काकवत्त्वयामसुखी किंतु भगवता
मममुखं वरक्तमकारीति॥ अद्यैव मार्गं दृष्ट्वा समायास्ये माभैषीरिति॥ गत्वा च सा सारिका अभि
तो विलोक्य मार्गमपश्यं पतिं किंचन योगिवरं समीक्ष्य रंगराजनिकटमेत्य सदयं॰॥ वत्सात्र
सर्विद्दिव्या सारव्य योगवररूपया नदीं तरिष्याव इति॥ गत्वा न्ययोगिवरं प्रणम्य स किंन
यमंजलिं बध्वा स्तौति॥ यत्सादपंकजपरागपवित्रगात्रं विश्वंप्रयाति सुखमद्वयमप्रमेयं

चिद्विलास नामक योगी

१०९

तस्मैकृपार्द्रितहृद्रोजगतांविधात्रेश्रीचिद्विलासमुनयेस्तुनमोनमस्ते॥५३॥स्तुतिमाकर्ण्यचिद्विला
सःसदयंवत्सनेत्रेनिमीलयेति॥सचतथैवयावत्करोतितावदेवनदीपरतीरेस्वंसमालोक्यमवलो
कयत्॥अथतत्रापिमार्गेमदृष्ट्वामंजुभाषामार्गविलोकनायागच्छत्॥रंगराजो[illegible]तत्रस्समन्य
मद्ययानंदंमुनिंनिरीक्ष्यप्रणम्यस्तौति॥स्वात्मस्वरूपजगदी[illegible]योगिवर्य[illegible]यभाषण
समुल्लसदात्मतत्त्व॥माद्दङ्मनोव्यथानिदानषंडंतरायविध्वंसनाद्वयसुखप्रणमाम्यहंत्वां॥
५४॥एवमाकर्ण्यमुनिःसदयंवत्सगच्छपूर्णकामोभवेति॥तावन्मंजुभाषासंनेत्परंगरा
जंवत्समार्गोस्तिगच्छावइति॥निष्क्रम्यमार्गेणरंगराजःसविरहं०॥वायुःसर्पविषायतेहि

— नवीन प्रत्ययांचा [illegible]
उपयोग केला आहे

११०

मकरःसूर्यायतेचंद्रस्तत्रीतिवन्हिकणायतेजलमिदंमध्यायतेकाननं॥प्रोद्यच्चकुसुमंमनोभ
वचलत्सेन्यायतेसर्वदावामाक्षींसुदतींविनागममपिमेमृत्स्ना[illegible]यपिंडायते॥५५॥सारिकास
दयंवत्सधैर्यंकलय०॥भविष्यतिवामाक्षीसमागमइति॥अनुमार्गेणगच्छन्[illegible]कंमपिवं
धुचतुष्टयंपितृस्थापितपादुकादंडभिक्षापात्रभिक्षाकामधेन्वर्थंकलहमानम[illegible]न्याय
कर्तृयलोक्यगत्वातत्समीपंपादुकायाःगगनगमनगुणंदंडस्यपरसैन्यनाशनगुणंभिक्षापा
त्रस्ययथेच्छपदार्थदानगुणंभिक्षाकामधेनोश्चद्रव्यपूरणगुणंचवीक्ष्यसारिकाभ्यातच्चतु
ष्टयंगहीतुकामश्चतुर्दिक्षुबाणचतुष्टयंसंत्यज्यएवंचतुर्दिक्षुतादृशवस्तुचतुष्टयंसंस्थाप्य

दासे १

१११

योयंबाणमानयिष्यतितंस्नेनहस्तुंदस्तुस्वार्यनादराबागोनयनामबंधुचतुष्टयंसंयोज्यस्व
यमेवपादकक्षाकरेणुतहस्तुचतुष्टयंसंरक्ष्यसारिकोगगनमार्गेणाजगामगगनपुरमि
ति॥ कविःसोत्कंठं०॥ ताहशीमेवगगनपुरस्त्रो मांसमीक्ष्यचंद्रिकार्थंसमेसतं न्यायात्प्रवृत्तै
वमत्तिबंधगतानूलपद्युत्रानूवीक्ष्यस्वयंकामारामेन्ययसत्॥ सामाजिकाः [illegible] दरासं

समचीकरत्

कटे रंगराजः॥ कविःसानंदं०॥ शृणुध्वमिति॥ अथतस्मिन्नूद्यानेमरंगराजःकंचनका
लमगमयत्॥ कदाचिच्चंद्रिकाकामारामविहारायतत्रसमेत्यसान्निचित्रविलिखितःसोय
मेवेतिनिर्निश्चित्यस्यपित्रेकलानिधयेस्ववृत्तमकथयत्॥ कलानिधिरपितममंत्रयप्र

११२

पिग्रहविधानेनरंगराजायचंद्रिकांसमर्पयत्॥ कविःसानंदं०॥ एवंचंद्रिकांप्राप्यसंपू
र्णमनोरथोरंगराजश्चंद्रिकयासाकंसशारिकःससैन्यो रंगपत्तनमगमत्॥ सारिकाच
विलोक्यचंद्रिकारंगराजावाशिषायोजयति॥ रंगराजखलुभुंजीहिचंद्रिकांसदारच्छंतं
कलानिधिसमुत्पन्नांचकोरइवचंद्रिकामिति॥ ५६॥ रंगराजःसविनयमंजलिंबध्वाअ

पि२

यितथास्त्विति॥ सारिकेत्वंकासाहंगच्छामीति॥ रंगराजःसचकितं०॥ केति॥ सारिकापू

का२

र्वेत्तरं०॥ यत्साहंमदनराजमहिषीरतिनाम्नीत्वांमदनुसर्कविज्ञायसारिकारूपेणसत्का
र्यंसाधयितुमागतास्मीतियेचयोगिनस्तेत्रयोपिमदनएवैकोमहलक्ष्मीशानुस्वरूपत्रेय

एतस्मा गतोभूदिति ॥ कश्चित्कपसं हरन्नूसामाजिकान्प्रति भोभोसकलकलाविदः ईदृशं चरितं विर
च्य सारिकां नदधे ॥ एवंतावत्सर्वमपि रतिकुतूहलं श्रीमतामनुग्रहवशेन निर्णीतमिति ॥ क
विः स्वेष्टदेवतां प्रार्थयते ॥ लभ्यं तु संततं सर्वेपि गोष्ठिजेभ्योस्तु माभयं ॥ कल्याणं सर्वदाप्यस्तु र
सामृतनिमज्जतां ॥ ५७ ॥ अपिच ॥ विद्यार्थिष्वं कटेशस्य नंदिग्राम निकेतने ॥ पठनाय
द्वदमालेख्य ... कौतुके ॥ ५८ ॥ कृतिं सरससनिर्मितिं रससुधानिमज्जनाः प्रसन्न
मुखपंकजाममसदावपूर्कुर्वते ॥ तदीयचरणांबुजेकमलकुड्मलोल्लासितः प्रणामस
रलोजलिः शिरसिसंततं जंभतुं ॥ ५९ ॥ रतिकुतूहलदर्शनमोदितो रतिपतिः शिरसान्

मितोऽभिमं ॥ निजमनोरथपूरणकारणो मुदमयं प्रददातु सदैव मे ॥ ६० ॥ अपिच ॥ सुनी
ललितालकां मधुरभाषणां चचलां कवींद्रहृदयांबुधिस्त्रपनकारिणीं सुंदरीं ॥ दयामृत
निरीक्षणां निजजनार्तिसंहारिणीं रसामृततरंगिणीं त्रिवयुतां शिवां मन्महे ॥ ६१ ॥ स्वेष्टदे
वतां प्रणम्य प्रार्थयति ॥ तातो यस्य महानघोषविदुषां मान्योग्निहोत्री ... माता यस्य सु
रुक्मिणीत्यभिधया प्रख्यातकीर्तिः सती ॥ श्रीमद्भैरवदीक्षितो गुरुवरः ... विश्वना
थाभिधः सोयं ... मुकुलः सुललितो गंगाधरः खेलतु ॥ ६२ ॥ इति श्रीरुक्मिणीवल्ल
भसूनुनागंगाधरकविविरचितं रतिकुतूहलकाव्यं संपूर्णतामगमत् ॥ श्रीमल्ललितावि

...तोनूपति
...डमतीरर
...६२

[OrderDescription]
,CREATED=25.06.20 16:10
,TRANSFERRED=2020/06/25 at 16:53:56
,PAGES=232
,TYPE=STD
,NAME=S0003230
,Book Name=M-2292-SHRIGANESH LOLA
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF

FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF

FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF

FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF

FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF

FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF

FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF

FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF

FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF
,FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
,FILE232=00000232.TIF
,